

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

OKVIR POLITIKE PRESELJENJA (RPF)
dogovoreno u fazi procjene projekta

Pripremljeno za projekat:

**Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog
sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD)**

Crna Gora

Projekat br. P507698

Nacrt za konsultacije

Septembar 2025

Sadržaj

1	Uvod.....	15
1.1	Kratak opis projekta.....	15
1.2	RPF pozadina.....	17
1.3	Ciljevi ovog RPF-a.....	17
1.4	Osnovni principi koji vode preseljenje.....	18
1.5	Procijenjeni uticaji raseljavanja i opravdanje za pripremu RPF-a.....	19
2	Pravni okvir	22
2.2	Zakon o eksproprijaciji	22
2.3	Ostali zakoni i propisi koji utiču na proces preseljenja.....	26
2.4	Standard Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društva o kupovini zemljišta, ograničenjima korišćenja zemljišta i prisilnom preseljenju (ESS5)	29
2.5	Analiza nedostataka.....	30
3.2	Krajnji datum.....	38
3.3	Popis subjekata u procesu eksproprijacije i socio-ekonomsko istraživanje	40
3.4	Ranjive grupe i pojedinci.....	41
3.5	Mjere obnove sredstava za život	41
3.6	Kriterijumi podobnosti.....	42
3.7	Matrica prava.....	43
3.8	Prava na naknadu – Povezana razmatranja/pitanja	51
4	Instrumenti za preseljenje	54
4.2	Akcioni plan za preseljenje (RAP).....	54
4.3	Proces razvoja i odobravanja RAP-ova.....	56
4.4	Korelacija pripreme RAP sa pripremom glavnog projekta.....	57
4.5	Implementacija RAP-a.....	58
4.6	Procedure upravljanja promjenama	58
4.7	Revizija preseljenja	59
5	Konsultacije i otkrivanje.....	59
5.1	Javne konsultacije	59
5.2	Javne konsultacije o ovom RPF-u.....	60
5.3	Dnevnik angažmana zainteresovanih strana (SEL)	60
6	Mehanizam žalbi	61
6.1	Registracija žalbe	62
6.2	Postupak	63
6.3	Praćenje i izvještavanje o žalbama	64
6.4	Služba za žalbe Svjetske banke	65

7	Praćenje i evaluacija.....	65
7.1	Institucionalni nadzor	65
8	Institucionalni aranžmani.....	68
8.1	Institucije odgovorne za implementaciju projekta	68
9	Budžet i finansiranje preseljenja.....	69
	Aneks 1 - Obrazac za registraciju žalbe	71
	Aneks 2 Primjer upitnika socio-ekonomskog istraživanja.....	74
	Aneks 3 Minimalni sadržaj RAP-a.....	79

Akronimi

Skraćenica Puno značenje

ABP	Nusproizvod životinjskog porijekla
AFSVPA	Uprava za sigurnost hrane, veterinarske i fitosanitarne poslove
BoE	Korisnik eksproprijacije
CAP	Zajednička poljoprivredna politika
CPF	Zajednička ribarstvena politika
CRFASD	Projekat razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene
DfF	Direktorat za ribarstvo
DfP	Direktorat za plaćanja
EHS	Životna sredina, zdravlje i sigurnost
EIA	Procjena uticaja na životna sredinu
ESCP	Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja
ESMF	Okvir za upravljanje životne sredine i društvom
ESF	Ekološki i socijalni okvir (Svjetska banka)
ESIA	Procjena uticaja na životna sredina i društvo
ESS	Ekološki i socijalni standard
GBV	Rodno zasnovano nasilje
GM	Mehanizam žalbi
IACS	Integrisani sistem administracije i kontrole
IFC	Međunarodna finansijska korporacija
ILO	Međunarodna organizacija rada
IPF	Finansiranje investicionih projekata
LM	Lokalne opštine
LHSW	Zakon o sigurnosti i zdravlju na radu
LMP	Procedura upravljanja radom
MAFWM	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MIDAS	Projekat jačanja institucionalnog razvoja i poljoprivrede Crne Gore
MIDAS2	Drugi projekat jačanja institucionalnog razvoja i poljoprivrede u Crnoj Gori
MNE	Crna Gora
MoF	Ministarstvo finansija
OHS	Zdravlje i sigurnost na radu
PAD	Dokument o procjeni projekta
DfP	Agencija za plaćanje
PAP	Pogođene strane projekta
PARO	Regionalna kancelarija agencije za plaćanja
POM	Operativni priručnik projekta
OZO	Lična zaštitna oprema
PMT	Jedinica za implementaciju projekta
RPF	Okvir politike preseljenja
REP	Akcijski plan za preseljenje
MORE	Seksualna eksploatacija i zlostavljanje
SEP	Plan angažmana zainteresovanih strana

SH	Seksualno uznemiravanje
TSU	Jedinica za podršku projektima Svjetske Banke
WB	Svjetska banka
WG	Radna grupa
W-GRM	Mehanizam za naknadu žalbi radnika

Rječnik pojmova

Spisak definicija pojmova koji se koriste u ovom dokumentu

Anketa o popisu i osnovna socio-ekonomska studija	Popis identifikuje pogođene osobe i uključuje relevantne demografske podatke (dob, pol, veličina porodice, rođeni i umrli) i povezane socijalne i ekonomske informacije (etnička pripadnost, zdravlje, obrazovanje, zanimanje, izvori prihoda, obrasci egzistencije, proizvodni kapacitet i tako dalje). Popis pomaže u određivanju podobnosti pogođenih osoba. To uključuje inventar i procjenu imovine i uspostavljanje, dokumentiranje i obznanjivanje prava onih koji su pogođeni. Informacije prikupljene u vezi sa popisom su osnovna linija, koja služi kao referentna tačka u odnosu na koju se može mjeriti obnova prihoda i rezultati drugih rehabilitacijskih napora.
Krajnji datum	Krajnji datum je datum nakon kojeg bilo koja osoba koja se kreće u projektno područje ili poboljšava zemljište/imovinu neće imati pravo na naknadu ili pomoć prema ovom RPF-u. Krajnji datum će biti formalno objavljen i objavljen od strane PMT-a i relevantnih opština na početku popisa stanovništva i socio-ekonomskog istraživanja za svaki podprojekt. • Za svaki RAP, krajnji datum će biti posljednji dan završetka popisa osoba pogođenih projektom (PAP) i popisa pogođene imovine. • Javna obavještenja će biti postavljena na i oko predviđenih lokacija projekta, u opštinskim kancelarijama, lokalnim prijemnim pultovima, društvenim centrima i na web stranicama PMT/MAFWM-a, i objavljene putem lokalnih štampanih i drugih medija. • Datum i proces će biti dokumentovani u RAP-u i verifikovani od strane Svjetske banke.
Ekonomska raseljavanje	Gubitak imovine ili pristupa imovini koji utiče na egzistenciju ili stvaranje prihoda kao rezultat projekta. Ljudi ili preduzeća mogu biti ekonomski raseljeni sa ili bez doživljavanja fizičkog raseljavanja.
Pravo	Kompenzacija i dodatna pomoć na koju pogođeni ljudi imaju pravo dobiti tokom preseljenja. Prava su definisana za sve osobe pogođene projektom (PAP) identifikovane i nabrojane prije krajnjeg datuma. Oni pokrivaju gubitke i uticaje koji se direktno mogu pripisati projektnim aktivnostima, uključujući kupovinu zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta ili ekonomsko premještanje. Prava su detaljno predstavljena u ovom RPF-u kroz Matricu prava, koja određuje ko ima pravo, vrstu naknade i/ili pomoći koja će se pružiti, i pod kojim uslovima.
Eksproprijacija	Proces u kojem javna vlast na osnovu prava ekspoprijacije, u zamjenu za naknadu, zahtijeva od osobe, domaćinstva ili zajednice da se odrekne prava na imovinu (zemljište i građevine) koje zauzima ili na drugi način koristi
Prisilna deložacija	Odnosi se na trajno ili privremeno uklanjanje protiv volje pojedinaca, porodica i/ili zajednica iz domova i/ili zemljišta koje zauzimaju bez pružanja i pristupa odgovarajućim oblicima pravne i druge zaštite, uključujući sve primjenjive procedure i principe u ovom RPF-u. Vršenje eksproprijacije, prisilnog sticanja ili sličnih ovlašćenja od strane zajmoprimca neće se smatrati prisilnom deložacijom

		pod uslovom da je u skladu sa zahtjevima nacionalnog zakona i odredbama ovog RPF-a, i da se sprovodi na način koji je u skladu sa osnovnim principima pravičnog postupka (uključujući pružanje adekvatnog prethodnog obavještenja, značajne mogućnosti za podnošenje žalbi i žalbi, i izbjegavanje upotrebe nepotrebne, nesrazmjerne ili prekomjerne sile). Prisilne deložacije se odnose na prisilno raseljavanje pojedinaca, grupa i zajednica iz njihovih domova, zemljišta i/ili zajedničkih imovinskih resursa (bilo u legalnom vlasništvu ili neformalno okupiranih) bez pružanja i pristupa odgovarajućim oblicima pravne i druge zaštite.
Nedobrovoljno preseljenje		Odnosi se na uticaje preseljenja vezane za projekt, a da osobe koje nijesu pogođene imaju pravo da odbiju kupovinu zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta, fizičko premještanje (preseljenje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa), ekonomsko raseljavanje (gubitak zemlje, imovine ili pristupa imovini, što dovodi do gubitka izvora prihoda ili drugih sredstava za život), ili oboje. Preseljenje se smatra nedobrovoljnim kada pogođeni pojedinci ili zajednice nemaju pravo da odbiju kupovinu zemljišta koja će rezultirati raseljavanjem. To se dešava u slučajevima zakonite eksproprijacije ili ograničenja korištenja zemljišta na osnovu eksproprijacije; i u slučajevima dogovorenih nagodbi u kojima kupac može pribjeći eksproprijaciji ili nametnuti zakonska ograničenja na korištenje zemljišta ako pregovori sa prodavcem ne uspiju.
Zemljište		Zemljište uključuje sve što raste ili je trajno pričvršćeno za zemlju, kao što su usjevi, zgrade i druga poboljšanja, te pripadajuća vodna tijela
Eksproprijacija zemljišta		Odnosi se na sve metode dobijanja zemljišta za projektne svrhe, što može uključivati direktnu kupovinu, eksproprijaciju imovine i sticanje prava pristupa, kao što su službenosti ili prava puta. Sticanje zemljišta takođe može uključivati: (a) sticanje neuseljenog ili neiskorištenog zemljišta bez obzira da li se vlasnik zemljišta oslanja na takvo zemljište u svrhu prihoda ili egzistencije; (b) povrat u posjed javnog zemljišta koje koriste ili zauzimaju pojedinci ili domaćinstva; i (c) uticaji projekta koji rezultiraju potapanjem zemljišta ili na drugi način neupotrebljivim ili nedostupnim. "Zemljište" uključuje sve što raste ili je trajno pričvršćeno za zemlju, kao što su usjevi, zgrade i druga poboljšanja, te pripadajuća vodna tijela.
Sredstva za život	za	Odnosi se na cijeli spektar sredstava koja pojedinci, porodice i zajednice koriste za život, kao što su prihodi zasnovani na plaćama, poljoprivreda, ribolov, ishrana, drugi prirodni resursi zasnovani na sredstvima za život, sitna trgovina i razmjena.
Tržišna vrijednost		Vrijednost izračunata na osnovu cijena imovine u području u kojem je određena imovina stečena, koja se može postići za određenu nekretninu na tržištu, u zavisnosti od ponude i potražnje u tom trenutku određivanja cijene.
Naknada selidbu	za	Novčana naknada za troškove koji su direktno povezani sa selidbom/preseljenjem domaćinstva ili biznisa.
Prelazna podrška		Podrška (u gotovini ili na neki drugi način) će biti obezbjeđena osobama pogođenim projektom (PAP) koje doživljavaju fizičko ili ekonomsko raseljavanje u vezi sa projektom. Dodatak je namijenjen da: • Olakšajte podešavanje odmah nakon pomaka; i/ili • Podržite PAP-ove sa privremenim životnim ili poslovnim troškovima dok zamjenski smještaj, zemljište ili sredstva za život ne postanu dostupni. Prelazna podrška će biti obezbjeđena po potrebi svim ekonomski raseljenim

	osobama, na osnovu razumne procjene vremena potrebnog da se obnovi njihova sposobnost zarađivanja, nivo proizvodnje i životni standard
Fizičko premještanje	preseljenje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa, kuće/stana, stana kao rezultat kupovine zemljišta vezanog za projekt koji zahtijeva da se pogođena osoba preseli na drugu lokaciju.
Osobe pogođene projektom (PAP)	Svaka osoba koja, kao rezultat sljedećeg: kupovina zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta i prisilno preseljenje koje se direktno može pripisati projektu, izgubi pravo na posjedovanje, korištenje ili na drugi način korist od izgrađene građevine, zemljišta, godišnjih ili višegodišnjih usjeva i drveća, ili bilo koje druge fiksne ili pokretne imovine, bilo u cijelosti ili djelimično, trajno ili privremeno.
Trošak zamjene	Definisana kao metoda vrednovanja koja daje naknadu dovoljnu za zamjenu imovine, plus neophodne transakcijske troškove povezane sa zamjenom imovine. Tamo gdje postoje funkcionalna tržišta, trošak zamjene je tržišna vrijednost uspostavljena kroz nezavisnu i kompetentnu procjenu vrijednosti nekretnina, plus transakcijski troškovi. Tamo gdje funkcionalna tržišta ne postoje, troškovi zamjene mogu se odrediti alternativnim sredstvima, kao što je izračun izlazne vrijednosti za zemljište ili proizvodnu imovinu, ili neamortizovane vrijednosti zamjenskog materijala i rada za izgradnju objekata ili drugih osnovnih sredstava, plus transakcijski troškovi. U svim slučajevima gdje fizičko raseljavanje rezultira gubitkom skloništa, troškovi zamjene moraju biti dovoljni da omoguće kupovinu ili izgradnju stambenog prostora koji zadovoljava prihvatljive minimalne standarde kvaliteta i sigurnosti zajednice. Metoda vrednovanja za određivanje troškova zamjene treba biti dokumentovana i uključena u relevantne dokumente o planiranju preseljenja. Transakcijski troškovi uključuju administrativne troškove, naknade za registraciju ili vlasništvo, razumne troškove selidbe i sve slične troškove nametnute pogođenim osobama. Da bi se osigurala kompenzacija po troškovima zamjene, planirane stope kompenzacije mogu zahtijevati ažuriranje u projektnim područjima gdje je inflacija visoka ili je vremenski period između izračunavanja stopa kompenzacije i isporuke kompenzacije opsežan.
Ograničenja korištenja zemljišta	Odnosi se na ograničenja ili zabrane korištenja poljoprivrednog, stambenog, komercijalnog ili drugog zemljišta koje se direktno uvodi i stavlja na snagu kao dio projekta. To može uključivati ograničenja pristupa zakonski određenim parkovima i zaštićenim područjima, ograničenja pristupa drugim zajedničkim resursima imovine, ograničenja korištenja zemljišta unutar komunalnih služnosti ili sigurnosnih zona.
Okvir politike preseljenja Okvir	Ovaj dokument je razvijen kada je tačna priroda ili veličina kupovine zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta u vezi sa projektom, ili njegovim komponentama, sa potencijalom da izazovu fizičko i/ili ekonomsko premještanje nepoznata zbog faze razvoja projekta. Svrha okvira je da se postave principi preseljenja, organizacioni aranžmani i kriterijumi dizajna koji će se primijeniti u slučaju da prisilno preseljenje postane neizbježno. Nakon što su potprojekti i pojedinačne komponente projekta definisani i potrebne informacije postanu dostupne, okvir se proširuje u specifičan plan proporcionalan potencijalnim rizicima i uticajima (vidi tačku Akcioni plan preseljenja ispod).
Akcioni plan za	Dokument u kojem klijent navodi procedure koje će slijediti i akcije koje će poduzeti

preseljenje	kako bi ublažio negativne efekte, nadoknadio gubitke i osigurao razvojne koristi osobama i zajednicama pogođenim investicionim projektom. Planovi preseljenja se pripremaju za svaki projekat koji rezultira ekonomskim ili fizičkim raseljavanjem. Opseg i nivo detalja plana varira sa veličinom raseljavanja i složenosti mjera potrebnih za ublažavanje negativnih uticaja.
Pregovarački postupak	Odnosi se na situacije u kojima zajmoprimac treba da stekne određeno zemljište ili ograniči njegovo korištenje u projektne svrhe, ali umjesto da to učini kroz postupak eksproprijacije, zajmoprimac prvo pokušava da dođe do obostrano prihvatljivog dogovora sa vlasnikom zemljišta / korisnikom. U Crnoj Gori, Zakon o eksproprijaciji (član 52) dozvoljava dogovorene nagodbe između korisnika eksproprijacije i vlasnika imovine. Ako obje strane postignu dogovor o iznosu i vrsti naknade, postupak eksproprijacije se prekida. Međutim, iako je zakonski dozvoljeno, ovaj pristup nije snažno ohrabren crnogorskim zakonom i ostaje sekundarni u odnosu na formalni proces eksproprijacije, što je prevladavajuća praksa za sticanje zemljišta u javnom interesu.
Sigurnost posjeda	Znači da su preseljeni pojedinci ili zajednice preseljeni na mjesto koje mogu legalno zauzeti, gdje su zaštićeni od rizika od deložacije i gdje su prava vlasništva koja su im pružena društveno i kulturno prikladna. Ni u kom slučaju preseljenim osobama neće biti omogućena prava na posjed koja su u stvari slabija od prava koja su imali na zemljište ili imovinu iz koje su raseljeni.
Ranjivi pojedinci/grupe	Ranjive grupe su one kategorije koje, na osnovu pola, etničke pripadnosti, starosti, fizičkog ili mentalnog invaliditeta, ekonomskog nepovoljnog položaja ili socijalnog statusa, mogu biti više negativno pogođeni preseljenjem od drugih i koji mogu imati ograničenu sposobnost da traže ili iskoriste pomoć pri preseljenju i srodne razvojne beneficije. Grupe ili osobe koje mogu biti posebno ranjive uključuju, ali nijesu ograničene na: • Siromašna domaćinstva; • Osobe sa fizičkim ili mentalnim invaliditetom; • Izbjeglice i interno raseljene osobe; • Djeca, žene, starije osobe ili osobe sa hroničnim bolestima; • Domaćinstva na čelu sa djecom ili ženama; • Domaćinstva bez ili vrlo ograničenih resursa; • Etničke manjine (kao što su Romi ili drugi); • Ljudi bez zakonski priznatog zemljišta ili prava na korištenje. U kontekstu ovog projekta, ugroženi ili ranjivi pojedinci/grupe su takođe oni koji će vjerovatnije biti negativno pogođeni uticajima projekta i/ili ograničeniji u njihovoj sposobnosti da pristupe prednostima projekta. Takođe je vjerovatnije da će biti isključeni ili nesposobni u potpunosti učestvovati u glavnim procesima konsultacija, i stoga mogu zahtijevati posebne mjere ili ciljanu pomoć kako bi se osiguralo smisljeno učešće. Takve mjere mogu uključivati, ali nijesu ograničene na: • Pružanje informacija u pojednostavljenim, kulturološki prikladnim ili prevedenim formatima; • Održavanje odvojenih diskusija fokus grupa ili sastanaka na nivou domaćinstva; • Osiguravanje prisustva moderatora, tumača ili socijalnih radnika za

	određene grupe; • Prilagođavanje angažmana za uzimanje u obzir starosti (podrška starijim osobama ili maloljetnicima, uključujući i slučajeve kada su odvojeni od svojih porodica ili zajednica); • Prilagođavanje mjesta, vremena i komunikacijskih metoda kako bi se osigurala pristupačnost za osobe s invaliditetom, žene s odgovornostima za njegu ili druge grupe u nepovoljnom položaju.
--	---

Izvršni rezime – Okvir politike preseljenja (RPF)
Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD), Crna Gora

Obrazloženje i ciljevi projekta

Ribarstvo i agro-prehrambeni sektor Crne Gore imaju ključnu ulogu za zapošljavanje, egzistenciju u ruralnim i primorskim područjima, bezbjednost hrane i proces pristupanja EU. Uz podršku Svjetske banke, Vlada Crne Gore će realizovati projekat CRFASD (2026–2030) radi modernizacije infrastrukture i institucija, jačanja klimatske otpornosti i usklađivanja sa zahtjevima EU.

Finansiranje: IBRD kredit od 33 miliona € (oko 37,6 miliona USD)

Organ odgovoran za implementaciju: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) preko ojačanog Projektnog tima za upravljanje (PMT)

Primarne lokacije: Ulcinj (riblja luka), Nikšić (objekat za preradu usproizvoda životinjskog porijekla – ABP; nova Regionalna kancelarija Agencije za plaćanje – PARO), Bar (rekonstrukcija PARO)

Nacionalni obuhvat: Servisi (posebno ABP sistem i Agencija za plaćanja) obuhvataju korisnike na teritoriji cijele Crne Gore.

Okvir za zaštitu životne sredine i društva (ESMF) predstavlja krovni instrument kojim se definiše kako će Projekat ispunjavati zahtjeve domaće legislative i Okvira za životnu sredinu i društvo (ESF) Svjetske banke, upravljajući rizicima transparentno i konzistentno kroz sve podprojekte, uključujući i one čiji će detaljni dizajni biti finalizovani tokom implementacije.

Opis i obuhvat projekta

Komponente i ključne investicije

Komponenta 1: Razvoj ribarstva i institucionalna spremnost (EU Poglavlje 13)

- Bezbjednije, čistije i klimatski otpornije ribarstvo i jačanje upravljanja.
- Nova ribarska luka na rtu Đeran – Velika plaža (Ulcinj) sa higijenskim iskrcajnim zonama, hladnim lancem (led/hladnjače), održavanjem i energijom; obuke za ribare; digitalni registri; oprema za inspekciju; podrška udruženjima ribara.

Komponenta 2: Institucionalna spremnost za pristupanje EU (EU Poglavlja 11 i 12)

- EU-kompatibilna plaćanja, bezbjednost hrane i upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla (ABP).
- Unapređenje Direktorata za plaćanja u Agenciju za plaćanja (PA), uključujući IACS; nova PARO kancelarija u Nikšiću i rekonstrukcija u Baru; ICT i obuke zaposlenih; izgradnja nacionalnog ABP objekta (Nikšić) sa sistemima sljedljivosti, specijalizovanim vozilima, biosigurnosnim protokolima i kampanjama podizanja svijesti.

Komponenta 3: Upravljanje projektom

- Efikasna i odgovorna implementacija.
- Kadrovi, fiducijarne funkcije, praćenje i evaluacija, revizije, uključivanje građana, mehanizam za rješavanje žalbi. Postojeći MIDAS2 PMT biće ojačan angažovanjem građevinskog inženjera (puno radno vrijeme), stručnjaka za društvene aspekte (puno radno vrijeme), kao ABP stručnjaka (veterinarska ekspertiza).

Geografski fokus i obuhvat

- **Ulcinj:** Nova klimatski otporna ribarska luka na rtu Đeran – Velika plaža.
- **Nikšić:** Nacionalni ABP objekat i nova PARO kancelarija.
- **Bar:** Rekonstrukcija PARO.

- **Nacionalni servisi:** Agencija za plaćanja i ABP sistem obuhvataju proizvođače i opštine na teritoriji cijele Crne Gore.

Ciljevi Okvira politike preseljenja (RPF)

RPF utvrđuje principe, procese i organizacione aranžmane koji će voditi planiranje preseljenja tokom implementacije. Njegovi glavni ciljevi su:

- Definirati procedure za provjeru i due diligence kako bi se odredila primjenljivost ESS5.
- Obezbijediti da se svi gubici zemljišta, imovine ili izvora prihoda nadoknade po punoj zamjenskoj vrijednosti, bez amortizacije i odbitaka.
- Uskladiti pravni okvir Crne Gore sa ESS5 Svjetske banke, prevazilazeći identifikovane praznine.
- Zaštititi prava ranjivih grupa kroz ciljanu podršku.
- Uspostaviti rodno osjetljiv pristup, osiguravajući zajedničku registraciju prava gdje je primjenjivo.
- Zahtijevati pripremu i odobrenje Planova preseljenja (RAP) prije ulaska na zemljište ili početka građevinskih radova.
- Obezbijediti jasne procese konsultacija, objavljivanja i mehanizama za rješavanje žalbi.

Ključni principi preseljenja

RPF obavezuje Projekat da:

- Izbjegava prinudna preseljenja gdje god je moguće; minimizira ih gdje su neizbježna.
- Zabrani prinudno iseljenje.
- Obezbijedi nadoknadu po punoj zamjenskoj vrijednosti prije preseljenja.
- Obezbijedi da se izvori prihoda i egzistencije pogođenih lica obnove ili unaprijede u odnosu na period prije preseljenja.
- Posebno podrži ranjive grupe (npr. domaćinstva čiji je nosilac žen, starija lica, Romi, domaćinstva sa niskim prihodima).
- Primjenjuje transparentne i participativne procese u konsultacijama i objavljivanju.
- Uspostavi i održava pristupačan Mehanizam za rješavanje žalbi (GRM).

Potencijalni uticaji preseljenja

Iako su osnovne lokacije projekta (Ulcinj – ribarska luka, Nikšić – ABP objekat, kancelarije Agencija za plaćanja) na državnom zemljištu i ne očekuje se preseljenje, RPF se primjenjuje u slučaju da:

- Izmjene u dizajnu tokom implementacije zahvate privatno zemljište.
- Dođe do privremenog zauzimanja zemljišta ili ograničenja pristupa.
- Budu pogođeni neformalni korisnici ili mali ekonomski akteri (npr. ribari, prodavci).
- Povezani objekti (npr. pristupni putevi, komunalna infrastruktura) izazovu uticaje vezane za zemljište.

Pravni i institucionalni okvir

RPF se zasniva na:

- **Nacionalnom okviru:** Zakon o eksproprijaciji, Zakon o svojinsko-pravnim odnosima, Zakon o prostornom planiranju i izgradnji, Zakon o legalizaciji bespravnih objekata, Porodični zakon i zakoni o zabrani diskriminacije.
- **ESS5 Svjetske banke:** zahtijeva izbjegavanje/minimizaciju preseljenja, nadoknadu po punoj zamjenskoj vrijednosti (uključujući transakcione troškove), obnovu izvora egzistencije, zaštitu ranjivih grupa i značajne konsultacije.

Gap analiza (nacionalno zakonodavstvo u odnosu na ESS5)

Tema	Nacionalno zakonodavstvo	ESS5	Gap / mjere u RPF
Izbjegavanje preseljenja	Nije eksplicitno zahtijevano	Mora se izbjeći/minimizirati	RPF zahtijeva razmatranje alternativa
Podobnost	Priznaje samo formalne vlasnike	Uključuje neformalne korisnike	RPF proširuje podobnost na korisnike bez prava prisutne na referentni datum
Procjena vrijednosti	Tržišna vrijednost, uz odbitke	Puna vrijednost	RPF obezbjeđuje da nema amortizacije/odbitaka; uključuje troškove transakcija
Socio-ekonomske analize	Nijesu sistematske	Obavezne	RPF nalaže popis i istraživanja za sve RAP-ove
Ranjive grupe	Ograničeno prepoznate	Potrebna podrška	RPF uvodi mjere posebne podrške
Rodna pitanja	Prava uglavnom muškarce	na Jednak obavezan	tretman RPF promoviše zajedničko vlasništvo i rodno osjetljive konsultacije

Prava i podobnost

Sva pogođena lica imaju pravo na nadoknadu i podršku srazmjerno svojim gubicima.

Matrica prava i podobnosti (Sažetak)

Vrsta gubitka	Podobne osobe	Prava (Entitlements)
Zemljište	Formalni i neformalni vlasnici	Nadoknada po punoj zamjenskoj vrijednosti; pomoć pri registraciji i prenosu prava
Stambeni/poslovni objekti	Vlasnici ili priznati korisnici	Zamjenska vrijednost objekta; pomoć pri preseljenju
Izvori prihoda (posao, trgovina, ribarstvo)	Registrovani i neformalni korisnici	Novčana nadoknada za izgubljeni prihod; podrška za obnovu izvora egzistencije
Ranjiva domaćinstva (siromašni, stariji, osobe sa invaliditetom, domaćinstva čiji je nosilac žena, Romi)	Ranjive grupe	Dodatna ciljane podrška (prioritet pri zapošljavanju, socijalne usluge, posebna pomoć)
Prelazna podrška	Preseljena domaćinstva	Troškovi preseljenja; prelazna podrška do obnove izvora prihoda

Instrumenti i procedure

- Priprema Planova preseljenja (RAP) kada podprojekti izazovu preseljenje.
- Popisi i socio-ekonomska istraživanja radi identifikacije pogođenih lica i ranjivih grupa.
- Referentni datum (cut-off date) se utvrđuje završetkom popisa i javno objavljuje.

- Podsticanje sporazumnih nagodbi radi izbjegavanja administrativnih kašnjenja i minimizacije sporova.

Konsultacije, objavljivanje i mehanizam za žalbe

- Kontinuirane i značajne konsultacije sa pogođenim licima, lokalnim samoupravama i zainteresovanim stranama.
- Objavljivanje RPF i RAP dokumenata na crnogorskom jeziku, u pristupačnim formatima.
- Uspostavljanje projektnog GRM-a: besplatan, povjerljiv i dostupan svim pogođenim licima, uključujući ranjive grupe, sa opcijama eskalacije i praćenjem.

Institucionalni aranžmani i budžet

- PMT (MPŠV) odgovoran za nadzor nad RPF i RAP.
- Jedinica za tehničku podršku (TSU) upravlja fiducijarnim aspektima.
- Nadzor nad građevinskim radovima osigurava monitoring, revizije i usklađenost.
- Biće obezbijeđena adekvatna budžetska sredstva u okviru ukupnog finansiranja projekta za sve troškove preseljenja, uključujući nepredviđene izdatke.

Praćenje i evaluacija

- Interni monitoring od strane PMT i eksterno verifikovanje (ako su uticaji značajni).
- Kvartalni izvještaji Svjetskoj banci, uključujući podatke razvrstane po polu i ranjivim grupama.
- Završni izvještaji i evaluacija obnove izvora egzistencije.

Zaključak

Iako se ne očekuje preseljenje, RPF obezbjeđuje snažan mehanizam zaštite kojim se garantuje da će svaka eksproprijacija ili preseljenje u okviru CRFASD projekta biti sprovedeni transparentno, pravično i u skladu sa pravnim okvirom Crne Gore i ESS5 Svjetske banke. Obezbeđuje da pogođena lica ne budu u lošijem položaju – već naprotiv, da im se omogući puna nadoknada, obnova izvora prihoda i inkluzivan, participativan proces.

1 Uvod

1.1 Kratak opis projekta

Crnogorski sektor ribarstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor od suštinskog su značaja za ekonomiju ruralnih područja i na primorju, bezbjednost hrane i održive izvore prihoda. Navedeni sektori značajno doprinose zapošljavanju, generisanju prihoda i proizvodnji bezbjedne i hrane visoke nutritivne vrijednosti - posebno u regionima gdje su alternativne ekonomske mogućnosti ograničene. Međutim, ovi sektori se suočavaju sa sistemskim ograničenjima, uključujući ograničenu konkurentnost, zastarjelu infrastrukturu, fragmentisane lance vrijednosti, nizak nivo javnih usluga i veću ranjivost na klimatske promjene.

Da bi pristupila rješavanju ovih izazova i ubrzala napredak ka pristupanju Evropskoj uniji (EU), Vlada Crne Gore, uz podršku Svjetske banke, priprema Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD), koji se oslanja na dostignuća projekata Institucionalni razvoj i jačanje sektora poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS) i MIDAS 2, koji su postavili temelje za institucionalne okvire usklađene sa pravilima EU, kao što su Agencija za plaćanja (AP) i Integrirani system administracije i kontrole (IACS). MIDAS 2 je isto tako finansirao ključne pripremne investicije za CRFASD, uključujući tehničke studije, detaljne projekte i ekološku i društvenu dubinsku analizu za prioritetne investicije.

Projekat CRFASD će povećati i konsolidovati ove rezultate finansiranjem investicija kroz tri međusobno povezane komponente, uključujući i infrastrukturna ulaganja i institucionalnu podršku:

Komponenta Podkomponenta	/ Cilj	Ključne aktivnosti
Komponenta 1: Razvoj ribarstva i institucionalna spremnost za pristupanje EU (Poglavlje 13)	Poboljšati otpornost na klimatske promjene i proizvodni kapacitet sektora ribarstva kroz otpornu infrastrukturu i ojačane kapacitete DfF-a.	
Podkomponenta 1.1: Razvoj ribarske infrastrukture otporne na klimatske promjene	Uspostaviti ribarsku luku otpornu na klimatske promjene (FP) na rtu Djeran-Velika Plaža i izgraditi kapacitete ribara za dodavanje vrijednosti i pristup tržištu.	• Izgradnja ribarske luke (FP) sa pristajanjem, skladištenjem, rukovanjem, pakovanjem, hladnjačom i pomoćnim uslugama. • FP dizajnirana sa klimatski prilagodljivim standardima i inkluzivnim upravljanjem (učesće žena). • TA za nadzor izgradnje. • Izgradnja kapaciteta u rukovanju nakon prikupljanja, smanjenje gubitka hrane, higijena/standardi kvaliteta i pristup tržištu (podrška ženama u preradi/marketingu).
Podkomponenta 1.2: Jačanje kapaciteta DfF-a za usklađenost sa EU	Poboljšati administrativne, inspeksijske i kontrolne kapacitete DfF-a u skladu sa zajedničkom ribarskom politikom EU (CFP).	• Nadogradnja registra i evidencije ribara. • Razvoj strateških dokumenata i sekundarnog zakonodavstva. • Srednjoročna i konačna evaluacija strategije ribarstva. • Obezbeđivanje opreme/vozila, obuka i izgradnja kapaciteta za osoblje i inspektore (fleksibilni formati obuke).
Komponenta 2: Institucionalna spremnost	Podržati usklađenost Crne Gore sa zahtjevima EU u poljoprivredi,	

za pristupanje EU (poglavlja 11 i 12)	ruralnom razvoju i sigurnosti hrane; smanjiti emisiju metana; povećati otpornost na klimatske promjene.	
Podkomponenta 2.1: Osnivanje potpuno funkcionalne agencije za plaćanja	Ojačati Direkciju za plaćanja (DfP) u akreditovanu Agenciju za plaćanja (PA) sa funkcionalnim IAKS-om.	• Uspostaviti nove regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (PARO) u Nikšiću i Baru. • Nabavka kancelarijskog namještaja, opreme, ICT-a. • Nadogradnja IACS-a. • Razvoj regulatornog okvira i strateških dokumenata. • Izgradnja kapaciteta osoblja PA/MAFWM (inkluzivna, fleksibilna obuka). • Implementacija akcionog plana PA za ruralne mjere i akreditaciju. • Klimatski otporni i univerzalno dostupni PARO dizajni.
Podkomponenta 2.2: Sistem za upravljanje i sigurno odlaganje nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP)	Uspostaviti održiv, EU usklađen ABP sistem upravljanja i odlaganja.	• Izgradnja ABP postrojenja u Nikšiću sa dizajnom otpornim na katastrofe. • Nabavka ICT-a, uredske infrastrukture, energetski efikasnih vozila. • Izgradnja kapaciteta za AFSVPSA osoblje. • Stvaranje sigurnog sistema za odlaganje životinjskog otpada, smanjenje emisije metana, recikliranje u vrijedne proizvode.
Komponenta 3: Upravljanje projektima	Podrška upravljanju projektom i koordinaciju, osiguravajući efikasnu implementaciju i usklađenost.	• Jačanje tima za upravljanje projektom (PMT) sa dodatnim stručnjacima. • Finansiranje koordinacije, osoblja, konsultantskih usluga, operativnih troškova. • ESF i fiducijarna usklađenost. • Praćenje i evaluacija (podaci razvrstani po polu). • Revizije, odgovornost i sistemi za rješavanje žalbi. • Obuka za osoblje PMT-a o klimatskim promjenama i ravnopravnosti polova.

Ukupna finansijska sredstva projekta iznose 33 miliona eura (37,5 miliona USD), a realizovaće se u periodu 2026-2030. CRFASD je u potpunosti usklađen sa nacionalnim razvojnim strategijama Crne Gore i pretpristupnim prioritetima za članstvo u EU, uključujući Strategiju poljoprivrede i ruralnog razvoja (2023-2028), Strategiju razvoja ribarstva s Akcionim planom (2024-2029) i Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine. Projekat isto tako doprinosi međunarodnim obavezama Crne Gore iz Pariškog sporazuma i Zelene agende EU za Zapadni Balkan, i to jačanjem otpornosti na klimatske promjene i smanjenjem rizika za životnu sredinu, a posebno kroz poboljšano upravljanje ABP i izgradnjom održive ribarske infrastrukture.

Iako će intervencije biti koncentrisane posebno u opštinama u kojima će se odvijati investicije - kao što su Ulcinj, Nikšić i Bar - pristup poboljšanim uslugama i objektima, posebno objektu za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), biće dostupan na nacionalnom nivou.

Projekat je u pripremi i biće implementiran u skladu sa Okvirom Svjetske banke za zaštitu životnu sredinu i društvo (ESF).¹ Da bi se osigurala dosljednost sa zahtjevima ESF-a i nacionalnim zakonodavstvom, razvijen

¹ ESF je dostupan na - <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-okviru>. Posljednji pristup 3. novembra 2022.

je okvir za upravljanje životna sredinom i društvom (ESMF) koji vodi identifikaciju, procjenu i upravljanje životnom sredinom i socijalnim rizicima i utjecajima povezanim sa svim projektnim aktivnostima.

U skladu sa odredbama Ekološkog i socijalnog standarda 1 (ESS1): Procjena i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima, kao i ESS2: Rad i radni uslovi, ESS5: Eksproprijacija zemljišta, Ograničenja korištenja zemljišta i prisilno preseljenje, i ESS10: Angažman zainteresovanih strana i objavljivanje informacija, sljedeći ključni okvirni dokumenti su pripremljeni da podrže sveukupno upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima Projekta:

- Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)
- **Okvir politike preseljenja (RPF)**
- Procedure upravljanja radom (LMP)
- Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP)

Ovi instrumenti zajedno uspostavljaju pristup ekološkom i socijalnom upravljanju projektom i pružaju praktične smjernice za osiguranje usklađenosti sa nacionalnim zakonskim zahtjevima i ESF-om Svjetske banke tokom trajanja projekta. Vrlo je malo vjerovatno da će bilo koja od aktivnosti u okviru gore navedenih komponenti projekta izazvati uticaje koji proizlaze iz prisilne kupovine zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta ili preseljenja. Međutim, ovaj RPF je pripremljen na osnovu predostrožnosti kako bi se osiguralo da, u slučaju bilo kakvih uticaja koji spadaju u opseg ESS5, projekat ima neophodan okvir za njihovo rješavanje u skladu sa standardima Svjetske banke i nacionalnim zakonodavstvom.

1.2 RPF pozadina

Operacije i aktivnosti za koje se traži finansiranje investicionih projekata Svjetske banke (IPF) nakon 1. oktobra 2018. godine, spadaju u primjenu Ekološkog i socijalnog okvira (ESF). ESF sadrži, između ostalog, 10 ekoloških i socijalnih standarda (ESS) koji određuju obavezne zahtjeve za zajmoprimca i projekt. ESS5 posebno postavlja zahtjeve za zajmoprimce koji se odnose na identifikaciju i procjenu socijalnih rizika i uticaja povezanih s aktivnostima koje podržavaju projekte koji zahtijevaju kupovinu zemljišta, ograničenja zemljišta i prisilno preseljenje. Vjerovatnoća ili obim eksproprijacije zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta u vezi sa projektom sa potencijalom da izazovu fizičko i/ili ekonomsko premještanje je nepoznata u fazi pripreme projekta, zbog čega je pripremljen ovaj okvir politike preseljenja (RPF) na osnovi predostrožnosti kao što je razrađeno u paragrafu 1.5 ispod.

1.3 Ciljevi ovog RPF-a

Sveobuhvatni cilj ovog RPF-a je da razjasni principe preseljenja, organizacijske aranžmane i definiše kriterijume koji će se primijeniti na sve podprojekte, komponente projekta i povezane objekte koji će biti pripremljeni tokom implementacije projekta. Projektne aktivnosti koje će uzrokovati fizičko i/ili ekonomsko premještanje neće početi dok se specifični planovi ne završe i odobre od strane Banke. Ovaj RPF se jednako primjenjuje na objekte ili aktivnosti koje se ne finansiraju kao dio projekta i, po procjeni Banke, su: (a) direktno i značajno povezane sa projektom; i (b) izvedena, ili planirana da bude izvedena, istovremeno sa projektom; i (c) neophodne da bi projekat bio održiv i da ne bi bio izgrađen, proširen ili proveden da projekat ne postoji. Takvi objekti su priznati kao pridruženi objekti ako su ispunjena sva tri kriterija.

Specifični ciljevi ovog RPF-a su:

- Definirati mehanizam sveobuhvatne analize i skrininga za aktivnosti podržane projektom kako bi se utvrdila relevantnost ESS5 i ovog RPF-a;
- analizirati nacionalni pravni okvir koji se odnosi na prisilno preseljenje, preseljenje i gubitak imovine, uključujući pravne i administrativne procedure i procjenu naknade koja se plaća za gubitak imovine;
- uporediti nacionalne zahtjeve sa ESS5 politikama i međunarodnim dobrim praksama, identifikovati nedostatke, ako ih ima, i osigurati mjere za postizanje usklađenosti sa ESS5;

- identifikovati ključne institucije uz PMT uključene u implementaciju projekta, uključujući posebno zakonski ovlaštene državne institucije koje provode procedure i zaštitne mjere procesa prisilnog preseljenja;
- definisati kriterijume za praćenje i evaluaciju za provjeru usklađenosti sa ESS5 i međunarodnim dobrim praksama;
- odrediti kriterijume podobnosti i matricu prava na naknadu prema vrsti gubitka i pogođenoj osobi;
- definisati osnovni proces identifikacije i procjene pogođene imovine i vrijednosti kompenzacije za zamjenu gubitka imovine;
- osigurati instrumente za brzu i efikasnu naknadu po punom trošku zamjene za gubitak imovine ili pristup imovini;
- osigurati mapu puta za pripremu, proceduru odobravanja, nacрте i proces implementacije RAP-ova ili drugih instrumenata za prisilno preseljenje u skladu sa ESS5, prema potrebi;
- Osigurati da je RPF primjenjuje za svu prošlu ili buduću kupovinu zemljišta u direktnoj vezi ili koja su posljedica projekta, bez obzira na entitet koji je direktno zadužen za proces kupovine zemljišta.
- specificirati zahtjeve javnog oglašavanja, objavljivanja dokumenata, angažmana javnosti i zajednice kroz sve faze Projekta, uključujući razvoj RPF-a i RAP-a i objavljivanje i konsultacije;
- uspostaviti rodno osjetljiv okvir za preseljenje kako bi se utvrdili diferencirani uticaji, shvaćajući da ekonomski i socijalni poremećaji ne rezultiraju jednakim teškoćama za žene i muškarce;
- specificirati interne aktivnosti praćenja tokom svih faza implementacije projekta, posebno u vezi sa pitanjima preseljenja, zaštitom pravnih i pod ovim RPF definisanim procesom,
- uključujući izvještavanje i evaluaciju procesa preseljenja i eksternog praćenja i evaluacije za definisanje korektivnih radnji po potrebi;
- Uspostaviti i upravljati mehanizmom za žalbe projekta (GM) kako bi se ljudima koji vjeruju da su negativno pogođeni projektnim aktivnostima, pružio put za besplatno adresiranje komentara i pitanja.
- Definiše procedure upravljanja promjenama u slučajevima promjena dizajna i lokacije.

1.4 Osnovni principi koji vode preseljenje

Ovaj RPF pruža obavezujuće principe koji se primjenjuju na sve slučajeve fizičkog preseljenja, ekonomskog raseljavanja i bilo kojih drugih negativnih društvenih uticaja povezanih sa potrebama projekta za nedobrovoljnom eksproprijacijom. U skladu sa ovim principima će se upravljati djelovanjem PMT-a, aktivnostima njegovih predstavnika, podružnica ako ih ima, svih drugih državnih i lokalnih institucija uključenih u implementaciju Projekta. Principi koji vode kupovinu zemljišta i preseljenje u okviru projekta su navedeni u nastavku:

- Nedobrovoljno preseljenje će se izbjeći istraživanjem svih održivih alternativa nakon uzimanja u obzir svih činjenica kao što su javno zdravlje ili sigurnost.
- Kada je to neizbježno, minimizirajte prisilno preseljenje istraživanjem alternativa dizajna projekta s ciljem da se negativni efekti svedu na goli neizbježni minimum.
- Prisilna deložacija je zabranjena. To, međutim, ne sprječava akciju vlade da ukloni osobu koja nastavlja da zauzima zemlju nakon završetka pravnog procesa eksproprijacije ili prisilnog stjecanja. Deložacija se ne smatra prisilnom deložacijom ako je u skladu sa nacionalnim zakonom, uključujući poštovanje i završetak svih relevantnih pravnih i administrativnih procedura, uključujući žalbene procese; u skladu sa svim relevantnim zahtjevima ESS5, i sprovodi se na način koji poštuje osnovne principe pravičnog postupka.
- Kada dođe do neizbježnih, negativnih efekata i društvenog uticaja, sav gubitak imovine će biti ublažen pružanjem pravovremene nadoknade za gubitak imovine barem u vrijednosti troškova zamjene.
- PAP će biti podržani u njihovim naporima da poboljšaju, ili barem vrate, svoje životne uslove i životni standard, u realnom smislu, na nivo prije raseljavanja ili na nivo koji su prevladavali prije početka implementacije projekta, zavisno šta je veće.

- Sprovođenje pregovaračkog postupka sa pogođenim osobama se ohrabruje ovim RPF-om prije formalne eksproprijacije s ciljem da se izbjegnu administrativna kašnjenja, i u mjeri u kojoj je to moguće da se smanji utjecaj na pogođene osobe.
- Preseljenjem se mora upravljati u skladu sa nacionalnim važećim zakonima, ESS5 i prihvaćenim međunarodnim dobrim praksama. Tamo gdje postoje praznine, prevladat će strože odredbe. U osnovi, pravila i politike koje najviše koriste PAP-ovima uvijek će prevladati.
- PMT projekta će nadgledati sve aktivnosti preseljenja od ranog početka dizajna projekta, olakšavajući isplativu, efikasnu i pravovremenu implementaciju principa i ciljeva postavljenih ovim RPF-om, kao i promociju inovativnih pristupa za poboljšanje životnih uslova i životnog standarda onih koji su pogođeni prisilnim preseljenjem.
- Projekat će poboljšati životne uslove siromašnih ili ranjivih osoba koje su fizički raseljene, kroz obezbjeđivanje adekvatnog smještaja, pristup uslugama i objektima, te sigurnost posjeda (u slučajevima fizičkog raseljavanja).
- Dodatna ciljana podrška će biti pružena ranjivim grupama i/ili pojedincima pogođenim projektom, tokom procesa preseljenja, kao i tokom implementacije svih faza projekta koje se bave njihovom ranjivošću.
- Projekat će osigurati rodno osjetljiv pristup uključivanjem žena, dijela pogođenih domaćinstava, u sve javne konsultacije i diskusije o specifičnim mjerama ublažavanja. Sve aktivnosti u ovom RPF-u će imati za cilj da budu rodno prilagođene, sa ciljem da se osnaže žene i pruži mogućnost da učestvuju u mjerama ublažavanja predviđenim za uticaj preseljenja. Dokumentacija o vlasništvu ili korištenju, kao što su vlasnički listovi i ugovori o zakupu (uključujući bankovne račune uspostavljene za isplatu naknade), biće izdati na imena oba supružnika, ako je ekspropisana imovina dio bračne imovine oba supružnika.
- Aktivnosti se planiraju i provode uz odgovarajuće objavljivanje informacija, smislene konsultacije i informisano učešće onih koji su pogođeni.
- RAP-ovi specifični za podprojekte, i prema potrebi biće pripremljeni drugi instrumenti za preseljenje, javno objavljeni i konsultovani prije nego što se pokrene proces kupovine zemljišta
- Pristup zemljištu od strane Projekta neće se odvijati sve dok i ako naknada nije propisno plaćena ili u izuzetnim slučajevima naknada nije deponirana na fiducijarni ili sličan račun.
- Aktivnosti u okviru projekta koje uzrokuju fizičko ili ekonomsko raseljavanje nijesu dozvoljene da započnu prije nego što se usvoje RAP-ovi kako bi se omogućilo pogođenim osobama i zainteresovanim stranama da učestvuju u razvoju projekta, planiranju i implementaciji programa preseljenja.
- Pristupačan mehanizam za rješavanje žalbi (GRM) će biti uspostavljen **prije početka bilo kakvih projektnih aktivnosti ili konsultacija**, osiguravajući da pogođeni ljudi mogu podnijeti zabrinutost od najranijih faza angažmana. GRM će ostati na snazi tokom implementacije projekta, uključujući ciklus preseljenja, kako bi se riješile pritužbe vezane za fizičko i ekonomsko raseljavanje u skladu sa ovim RPF-om. Zainteresovanim stranama će biti pružene jasne, pravovremene i dostupne informacije o njihovim pravima na žalbe, dostupnim kanalima i procedurama. Sve pritužbe će biti propisno registrovane, pregledane i razmotrene tokom aktivnosti implementacije projekta i preseljenja.
- Aktivnosti preseljenja će biti planirane i sprovedene kao održivi projekti obezbjeđujući dovoljne investicione resurse kako bi se omogućili principi i ciljevi preseljenja definisani ovim RPF-om i naknadnim RAP-ovima u potpunosti postignuti.

1.5 Procijenjeni uticaji raseljavanja i opravdanje za pripremu RPF-a

Kupovina zemljišta u vezi sa projektom - kroz sve primjenjive metode, uključujući direktnu kupovinu, eksproprijaciju, sticanje prava pristupa (kao što su služnosti ili prava puta) i ograničenja korištenja zemljišta (npr. ograničenja ili zabrane poljoprivredne, stambene, komercijalne ili druge namjene uvedene kao dio projekta) - može se dogoditi, ako uopšte, uglavnom u odnosu na aktivnosti u okviru Komponente 1 i Komponente 2.

Iako se trenutno ne očekuje fizičko ili ekonomsko raseljavanje u okviru projekta razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene (CRFASD), priprema ovog

okvira politike preseljenja (RPF) kao odgovor na predostrožni pristup ako se identifikuju uticaji koji spadaju pod ESS5. RPF osigurava da se bilo kakvi uticaji vezani za zemljište - bilo zbog konačnih promjena dizajna, povezanih objekata ili nepredviđenih potreba za implementacijom - rješavaju u skladu sa standardom za životna sredina i socijalni standard ESS5.

Vjerovatnoća takvog sticanja je sljedeća:

➤ **Projekt ribarske luke (FPP) u Ulcinju**

U okviru komponente 1, Projekat će podržati izgradnju ribarske luke na rtu Đeran-Velika plaža, Ulcinj, koja se nalazi na ušću kanala Port Milena. Kao što je definisano u Detaljnom prostornom planu (DSL) Cape Djeran – Port Milena (OGM br. 111/20), FPP uključuje:

- Izgradnja novog lučkog bazena i pripadajućih pomorskih radova;
- Melioracija zemljišta i infrastruktura vezana za luke u okviru Urban Parcel UP6 (oko 10.885 m²);
- Uređeno parkiralište unutar Urbanističke Parcele UP3 (oko 965 m²);
- Izgradnja operativnih i pomoćnih objekata za upravljanje lukama i pružanje usluga.

Sve aktivnosti će se sprovoditi na zemljištu u javnom vlasništvu registrovanom u Vladi Crne Gore i Opštine Ulcinj. Kao što je potvrđeno u Procjeni uticaja na životna sredina i društvo (ESIA), nije potrebna kupovina zemljišta ili fizičko preseljenje unutar definisanog opsega. Obližnja privatna parcela (7458/2) leži izvan granice projekta i neće biti pogođena.

Međutim, sljedeća razmatranja opravdavaju pripremu RPF-a:

a. Mogućnost uticaja vezanih za zemljište u fazi pripreme glavnog projekta

Manja prilagođavanja dizajna tokom konačnog dizajna ili implementacije mogu rezultirati:

- Privremena upotreba ili okupacija susjednog zemljišta (npr. za polaganje, pristup ili postavljanje);
- Ograničen pristup za neformalne ili sezonske korisnike (npr. zanatske ribare ili turističke prodavce);

Ograničeno ekonomsko raseljavanje pojedinaca koji se bave neformalnim aktivnostima za život malih razmjera (npr. neregistrovani prodavači, kiosci, ulični trgovci ili drugi korisnici koji rade bez formalnog zakupa ili dozvola u ili oko projektnih područja).

b. Uključivanje pomoćne infrastrukture i pripadajućih objekata

Da bi se osigurala operativna održivost luke, može biti potrebna dodatna infrastruktura, koja nije dio opsega projekta prema trenutnom dizajnu, uključujući:

- Pristupni putevi (npr. od Solane do rta Đeran);
- Komunalna proširenja (struja, voda, otpadne vode, odvodnja atmosferskih voda);
- Javni sadržaji (šetališta, zeleni pojasevi, pješačke zone).

Iako se ne finansiraju direktno u okviru FPP-a, ako su takve aktivnosti predložene i ako su identifikovane kao "Pridruženi objekti" prema ESS1 (paragraf 11, fusnota 17) i dovele su do kupovine zemljišta, raseljavanja ili uticaja na život, primjenjuju se zahtjevi ESS5.

➤ **Postrojenje za preradu nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP) i povezana infrastruktura**

U okviru komponente 2.2 CRFASD projekat takođe podržava izgradnju objekta za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) za upravljanje sigurnom, sanitarnom i zakonski usklađenom preradom i odlaganjem nusproizvoda životinjskog porijekla koji nijesu namijenjeni za ljudsku ishranu (npr. riblji otpad, životinjski

proizvodi kojima je istekao rok trajanja). Ova investicija je od suštinskog značaja za usklađivanje crnogorskog poljoprivredno-prehrambenog sistema sa veterinarskim i higijenskim propisima EU.

PMT, u ime Vlade Crne Gore, potvrđuje da će Postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) biti izgrađeno na javnom zemljištu u Nikšiću. Ne očekuju se uticaji preseljenja na odabranoj lokaciji. Međutim, ako bilo kakve buduće promjene u smještaju ili tehničkom dizajnu dovedu do kupovine zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta ili drugih uticaja koji spadaju pod ESS5, odredbe ovog okvira politike preseljenja (RPF) će se u potpunosti primijeniti.

Osim toga, pomoćna infrastruktura potrebna za rad objekta može uključivati:

- Unutrašnji pristupni putevi;
- Priključci za vodu, struju i otpadne vode;
- Odvodnja oborinskih voda i sanitarni odbojници.

Ovi elementi se mogu proširiti izvan osnovnog objekta i mogu utjecati na zemljište treće strane ili ograničiti pristup. Kao takvi, oni se kvalifikuju kao pridruženi objekti pod ESS1, a svako rezultirajuće premještanje pokreće ESS5.

Ovaj RPF će voditi upravljanje bilo kakvim takvim uticajima, a ako je potrebno, u skladu s tim će biti pripremljen akcioni plan za preseljenje (RAP).

➤ **Izgradnja/rekonstrukcija Agencije za plaćanja (PA)**

U okviru komponente 2.1 CRFASD projekta, Agencija za plaćanja za poljoprivredu, ribarstvo i ruralni razvoj će biti podržana kroz digitalnu transformaciju i ciljane nadogradnje fizičke infrastrukture. To uključuje:

- **Rekonstrukcija / Izgradnja PARO-a:** Izgradnja novog PARO-a u Nikšiću i rekonstrukcija postojećeg PARO-a u Baru, sa klimatski otpornim i pristupačnim dizajnom.

Ove intervencije će biti ograničene na imovinu u javnom vlasništvu, odnosno izvršene unutar postojećih prostorija. Lokacije će se prvenstveno birati na osnovu **javnog vlasništva**, u mjeri u kojoj je to tehnički i finansijski izvodljivo (tj. alternativni smještaj na nejavnom zemljištu bi se razmatrao samo ako nije dostupno tehnički pogodno ili finansijski održivo javno zemljište). Prema tome, nije predviđeno kupovina zemljišta, širenje izvan granica vlasništva ili preseljenje.

Stoga, ova aktivnost ne pokreće ESS5. U slučaju manjih privremenih poremećaja tokom izgradnje (npr. ograničenja pristupa), oni će biti ublaženi kroz angažman zainteresovanih strana, planiranje na nivou lokacije i implementaciju mjera definisanih u Okviru za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF). U skladu sa ESMF-om, Plan upravljanja životnom sredinom i socijalnim upravljanjem (ESMP) (ili ESMP kontrolna lista, gdje je to prikladno) će biti pripremljen za rekonstrukciju postojećih PARO-a (npr. Bar) i izgradnju novih PARO-a (npr. Nikšić) kako bi se osiguralo da se uticajima vezanim za izgradnju adekvatno upravlja.

Nakon što se tehnička dokumentacija za aktivnosti završi, biće preduzet proces sveobuhvatne analize kao što je navedeno u ovom RPF-u, a pojedinačni RAP-ovi, ako je potrebno, proporcionalno potencijalnim rizicima i uticajima biće pripremljeni u skladu s ovim RPF-om. Neće doći do fizičkog i/ili ekonomskog premještanja dok takvi planovi ne budu pripremljeni po odgovarajućoj proceduri, uzimajući u obzir zahtjeve za angažman i konsultacije i odobreni od strane Svjetske banke.

2 Pravni okvir

2.1 Nacionalni pravni okvir koji vodi preseljenje

Ključni zakon koji se odnosi na sticanje i preseljenje zemljišta u Crnoj Gori je Zakon o eksproprijaciji, čiji su detalji predstavljeni u sljedećem poglavlju.

2.2 Zakon o eksproprijaciji

Zakon o eksproprijaciji (Službeni list br. 055/00, izmjene 012/02, 028/06, 021/08, 030/17, 75/18) fokusira se na proces sticanja i pružanja naknade, ili u posebnim okolnostima zamjenske imovine, za bilo koju pogođenu imovinu stečenu za realizaciju projekta u javnom interesu. Bavi se fizičkim i ekonomskim raseljavanjem za one sa zakonskim pravima prema zakonu. Zakon o eksproprijaciji ne koristi termin "prisilno preseljenje", već umjesto toga koristi termin "eksproprijacija" koji se zasniva na pravu države na eksproprijaciju. Takođe definiše zahtjeve i sporazume koji se odnose na pitanja eksproprijacije i naknade, uključujući pravni lijek koji je dostupan prema Zakonu.

Glavne odredbe Zakona su sljedeće:

- Direktna kupovina nepokretne imovine (zemljišta, stambenih i drugih struktura) je definisana kao **potpuna (potpuna) eksproprijacija**. **Djelimična (nepotpuna) eksproprijacija** uključuje sprovođenje služnosti nad nepokretnom imovinom ili zakup zemljišta do 3 godine. Privremeno zauzimanje zemljišta je takođe moguće kada je to potrebno za izgradnju ili druge radove (smještaj radnika, materijala, mašina, itd.).
- Korisnik eksproprijacije može podnijeti prijedlog eksproprijacije samo nakon izjave o javnom interesu (zakonom ili od strane Vlade Crne Gore). Korisnik eksproprijacije (BoE) podnosi prijedlog za eksproprijaciju vlastima regionalne jedinice opštine na čijoj se teritoriji nalazi imovina predložena za eksproprijaciju.
- Prijedlog eksproprijacije mora sadržati: (i) informacije o imovini koja će biti eksproprijirana, (ii) dokaz da je javni interes deklarisan, i (iii) dokaz da je korisnik eksproprijacije platio cjelokupni iznos naknade na određeni račun kod Ministarstva finansija prije početka eksproprijacije.
- Zakon dopušta dogovorena rješenja o iznosu i vrsti naknade između korisnika eksproprijacije i vlasnika imovine, sve dok Odluka o eksproprijaciji ne postane važeća. U tom slučaju, postupak eksproprijacije je prekinut.
- Ako dogovor nije postignut, nadležni organ izdaje Odluku o eksproprijaciji, ali je dužan omogućiti vlasnicima imovine da izraze svoju zabrinutost prije izdavanja Odluke. Iznos naknade je naveden u Odluci.
- Pogođene osobe imaju pravo da podnesu žalbu protiv Odluke Ministarstvu finansija. Sve odluke Ministarstva finansija mogu dalje biti osporene od strane pogođenih osoba pokretanjem administrativnog spora sa upravnim sudom.

Korisnik eksproprijacije može steći posjed pogođene imovine kada Odluka o eksproprijaciji postane konačna, pod sljedećim uslovima, isplaćena je naknada, ili je obezbjeđena zamjenska imovina ili je vlasnik odbio da prihvati naknadu. Da bi ušao u posjed, korisnik mora podnijeti **zahtjev nadležnom organu** s dokazom da su ove obaveze ispunjene.

- Ako se utvrdi da bi eksproprijacija dijela vlasničke imovine rezultirala time da vlasnik nema ekonomski interes u korištenju ili nemogućnosti da koristi ostatak imovine, taj preostali dio imovine će takođe biti eksproprijiran na njegov/njen zahtjev. Sve osobe koje imaju formalna zakonska prava na zemljištu i građevinama, kao što je registrovano od strane katastra, imaju pravo na naknadu. Naknada koja se pruža formalnim vlasnicima imovine je definisana kao fer naknada u gotovini ili u naturi (zamjenska imovina). Kada je naknada obezbjeđena u gotovini, ona se određuje "u iznosu tržišne vrijednosti sličnih nekretnina u tom području, plus bilo kakve gubitke prihoda tokom perioda preseljenja). Kada je naknada obezbjeđena u naturi, vlasniku je obezbjeđena zamjenska imovina u istoj vrijednosti kao i prethodna imovina, plus bilo kakvi gubici prihoda tokom perioda preseljenja.
- Zakon detaljno reguliše vrste naknada za različitu imovinu (poljoprivredno zemljište,

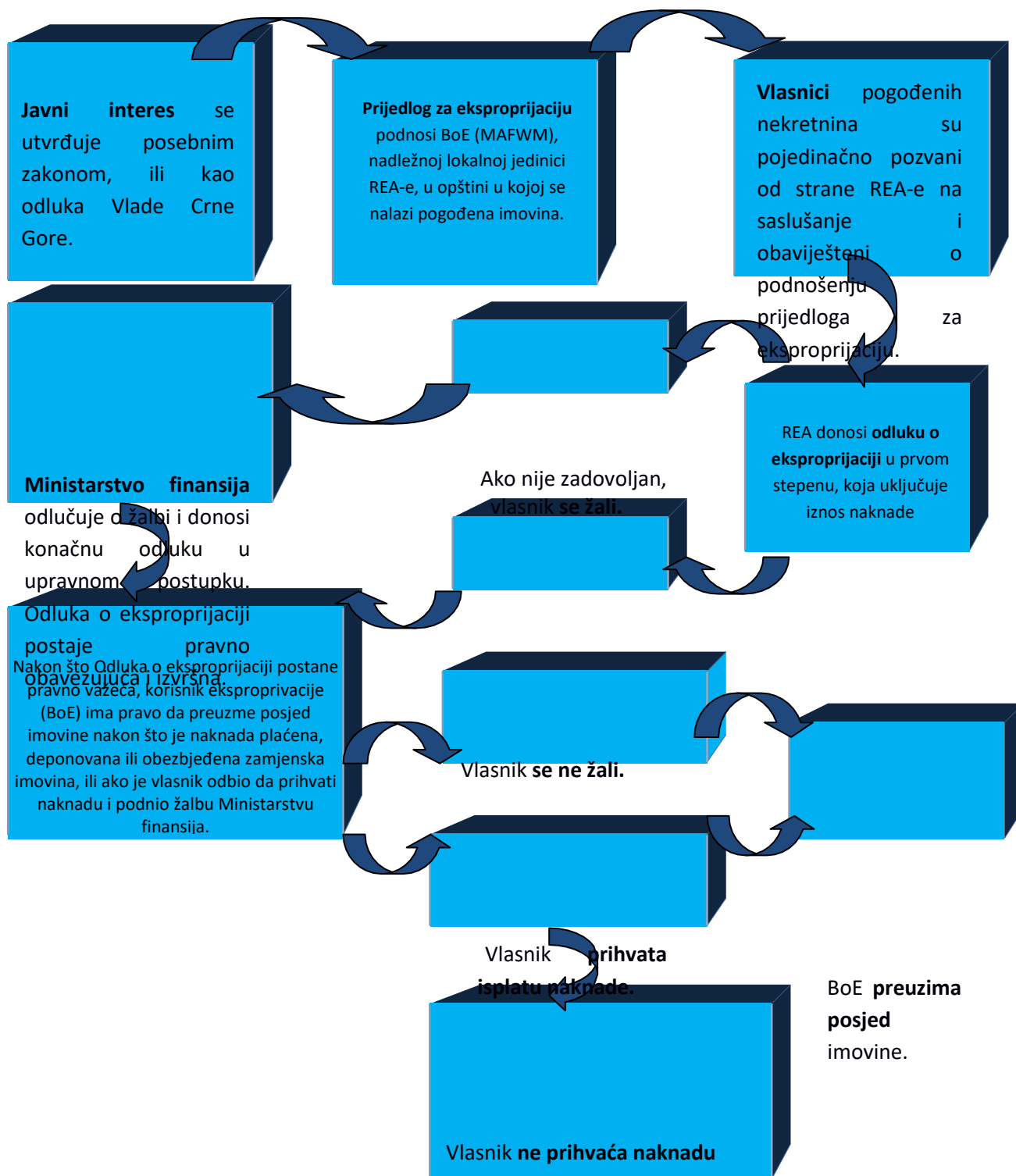
građevinsko zemljište, stambeni objekat, poslovni prostori, šume, usjevi itd.)

- Zakon propisuje da se socio-ekonomski uslovi moraju uzeti u obzir ako su takve okolnosti "od značaja za egzistenciju vlasnika" (veliki broj članova domaćinstva, broj članova domaćinstva koji zarađuju prihode, zdravstveno stanje članova domaćinstva, mjesečni prihod domaćinstva i druge ranjivosti itd.).
- Iznos naknade određuje odbor koji je osnovao nadležni organ i odobrio nadležni organ. Komisija se sastoji od pet članova, od kojih najmanje tri člana moraju biti sudski vještaci za procjenu imovine. Metodologija za procjenu vrijednosti je definisana Pravilnikom o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine⁴ koji je usvojilo Ministarstvo finansija.
- Imovinska prava na novoj imovini formalno se prenose na osnovu konačne odluke o eksproprijaciji i dokaza da je naknada osigurana/plaćena.

Zakon predviđa prava **pogođenih osoba (onih sa formalnim zakonskim pravima) na žalbu** u mnogim fazama postupka eksproprijacije, počevši od upravnih i sudskih žalbi (tj. protiv odluke o javnom interesu i odluke o eksproprijaciji). Ipak, izmjene i dopune Zakona o eksproprijaciji iz 2018. godine uklonile su mogućnost osporavanja naknade putem sudske revizije

- Oni koji imaju formalna zakonska prava su **obaviješteni tokom procesa eksproprijacije** (tj. donošenja odluke o javnom interesu; prije nego što se donese odluka o eksproprijaciji, opštinska kancelarija zadužena za eksproprijaciju mora pozvati pogođenu osobu sa formalnim zakonskim pravima na sastanak kako bi iznijela sve činjenice koje mogu biti relevantne za eksproprijaciju).

Niže je dat pregled koraka procesa eksproprijacije, kao što je Definisano zakonom o eksproprijaciji:

2.3 Ostali zakoni i propisi koji utiču na proces preseljenja

Ustav Crne Gore promovira građanska i ljudska prava, zabranu diskriminacije, ravnopravnost polova itd. Na osnovu Ustava ratifikovani međunarodni sporazumi i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava čine sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju nadmoć nad nacionalnim zakonodavstvom i direktno se primjenjuju kada regulišu odnos

drugačije od nacionalnog zakonodavstva. Ova odredba Ustava MNE je značajan alat u direktnoj implementaciji standarda Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društva u svim aspektima projekta. Nadalje, Ustav Crne Gore proglašava zaštitu i garancije ljudskih prava sadržanih u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima. Crna Gora je 11. maja 2007. godine postala punopravna članica Vijeća Evrope sa svim svojim pravima i obavezama.

U nastavku su najrelevantniji zakoni i propisi MNE od značaja za proces prisilnog sticanja zemljišta i preseljenja:

Referentni zakon Glavne karakteristike

Zakoni i propisi od osnovnog značaja za vlasništvo nad imovinom, posjedovanje zemljišta i naknadu

Zakon o legalizaciji bespravne gradnje² (objavljen u "Službenom listu Crne Gore", br. 91/2025 od 6. augusta 2025. godine - Vlada Crne Gore usvojila je novi Zakon o legalizaciji bespravno izgrađenih objekata, pružajući građanima mogućnost da legalizuju postojeće bespravno izgrađene objekte uz sprovođenje politike nulte tolerancije prema budućim bespravno izgrađenim objektima.

Nedavno naručeno satelitsko istraživanje će identifikovati sve ilegalne promjene na teritoriji Crne Gore, a sankcije će biti primijenjene nepristrasno u skladu sa zakonom.

Ovaj zakon ima za cilj da okonča decenije neregulisanog razvoja uspostavljanjem sistema planirane, odgovorne i zakonite izgradnje.

Ključne odredbe uključuju:

- Obavezna registracija legalizovanih građevina u katastru nekretnina u roku od šest mjeseci, nakon čega registracija više neće biti moguća.
- Jasni kriterijumi za koje objekti ne ispunjavaju uslove za legalizaciju.
- Posebni propisi za legalizaciju objekata u zaštićenim zonama.
- Podjela odgovornosti: lokalne samouprave će se baviti legalizacijom objekata do 500 m², dok će Vladino nacionalno tijelo, nadležno za legalizaciju, upravljati većim objektima i onima u zaštićenim područjima.
- Procedure za procjenu strukturne i seizmičke stabilnosti, uključujući protokole ako se zgrada smatra nestabilnom.
- Detaljna pravila za legalizaciju objekata kolektivnog smještaja i kupovine ili plaćanja zemljišta kada su bespravno izgrađeni objekti na zemljištu u državnom vlasništvu.
- Obaveze za notare: da poštuju ograničenja koja sprečavaju prijenos imovine ili poslovne aktivnosti na bespravno izgrađenim objektima bez pokrenutog procedura legalizacije.
- Nakon što je legalizacija odobrena, spoljašnji izgled zgrade ne zahtijeva daljnje odobrenje.
- Javni poziv će biti objavljen za vlasnike bespravno izgrađenih objekata na državnom zemljištu da registruju svoje nekretnine u roku od šest mjeseci; nakon ovog roka, neregistrovani objekti biće registrovani na ime vlasika zemlje odnosno dražace.

Očekuje se da će ovaj zakon očuvati ograničene prostorne resurse Crne Gore, povećati opštinske prihode kroz naknade za legalizaciju i poboljšati standarde urbanih i infrastrukturnih unapređenja kako bi se poboljšao kvalitet života.

Zakon o imovini i imovinskim odnosima ("Službeni list br. 019/09") - propisuje temeljne odredbe o imovinsko-pravnim odnosima, uključujući pravo vlasništva i druga stvarna prava, posjedovanje pokretne i nepokretne imovine, kao i način sticanja, prenosa, prestanka i zaštite prava vlasništva, suvlasništva i prava suvlasništva, prava na prinose koji proizlaze iz stvari u vlasništvu, prava služnosti itd.

² Crna Gora usvojila novi zakon za legalizaciju ilegalnih zgrada i provođenje nulte tolerancije na buduću neovlaštenu gradnju - Montenegrobusiness

- Definiše da se vlasnička prava stiču stvaranjem nove stvari (tj. izgradnjom), spajanjem, miješanjem, izgradnjom na tuđem zemljištu, odvajanjem plodova, nepovoljnim posjedovanjem, stiecanjem imovine od nevlasnika, okupacijom i u drugim slučajevima određenim zakonom.

Zakon o povraćaju oduzetih imovinskih prava i obeštećenju (*Službeni list br. 21/04, 49/07, 60/07, i 2024.*) Ovaj zakon reguliše restituciju i naknadu za imovinu konfiskovanu tokom socijalističke ere. Prioritet daje povratku oduzete imovine bivšim vlasnicima kada je to moguće. Ako restitucija nije moguća, naknada se može osigurati u obliku novčanih plaćanja, obveznica ili druge imovine u državnom vlasništvu. Prihvatljivi korisnici uključuju fizička i pravna lica čija je imovina oduzeta u javne, državne, socijalne ili zadružne svrhe bez poštene naknade. Zakon uspostavlja Fond za kompenzaciju na nivou vlade i nalaže održavanje registra potraživanja za restituciju, kojim upravlja Komisija za restituciju i kompenzaciju pri Ministarstvu finansija. U praksi, implementacija je složena i postepena, sa ograničenim napretkom restitucije i kašnjenjem u izdavanju kompenzacijskih obveznica. Zbog nepovezanosti između ovog zakona i Zakona o eksproprijaciji, neophodna je koordinacija sa Ministarstvom finansija tokom razvoja Akcionog plana za preseljenje (RAP).

Pravni okvir koji zabranjuje prisilne deložacije

(Implicirano kroz razne nacionalne i međunarodne instrumente za ljudska prava)

Prisilne deložacije su strogo zabranjene u svim fazama implementacije projekta. Takve deložacije su definisane kao raseljavanja izvršena prisilom, prijetnjama, zastrašivanjem ili bez odgovarajućeg pravnog postupka. Pravni okvir zahtijeva sveobuhvatne proceduralne i pravne zaštite, uključujući:

- Pristup pravnim savjetima i zastupanju;
- Formalno obavještenje o razlozima deložacije i dovoljnom otkaznom roku;
- Obezbeđivanje privremenog smještaja tokom preseljenja;
- Pristup prijelaznoj podršci za hranu;
- Pristup zdravstvenim uslugama, uključujući podršku mentalnom zdravlju;
- Garancija nastavka obrazovanja za raseljenu djecu školskog uzrasta;
- Posebna podrška ranjivim osobama, uključujući starije osobe, osobe s invaliditetom i trudnice.

Zakon o prostornom planiranju i gradnji (*Službeni list CG br. 064/17, 044/18, 063/18, 011/19, 082/20*) Ovaj zakon pruža pravni put za legalizaciju neformalno izgrađenih objekata dopuštajući njihovo formalno uključivanje u nacionalni katastar. Igra ključnu ulogu u procjeni legalnosti imovine tokom planiranja preseljenja. Važno je da zakon takođe uključuje odredbe za zaštitu primarnih stanova: ako je neformalno izgrađena primarna kuća podložna eksproprijaciji, odgovorna opština je dužna osigurati alternativno stanovanje pogođenom domaćinstvu.

Zakon o državnom premjeru i katastru nepokretnosti (*Službeni list CG br. 029/07, 032/11, 040/11, 043/15, 037/17 i 017/18*) - Definiše državni predmjer, katastar nekretnina i registraciju nekretnina, linijski katastar, osnovnu državnu kartu i topografske karte, premjer državne granice, geodetski premjer i druga pitanja od značaja za državni premjer i katastar.

- Uspostavlja katastar nekretnina kao jedinstvenu javnu evidenciju.
- Sadrži, između ostalog, podatke o formalnim vlasnicima nekretnina i podatke o eksproprijaciji.

Zakon o državnoj imovini (*Službeni list CG br. 021/09 i 040/11*) - Propisuje temeljne odredbe o javnom vlasništvu i drugim vlasničkim pravima države i jedinica lokalne samouprave.

Pravilnik o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine (*Službeni list CG br. 064/18*) - Definiše ključne principe procjene vrijednosti nepokretne imovine, uključujući i one koji regulišu procjenu u procesu eksproprijacije.

- Propisuje da u određenim slučajevima procjene vrijednosti imovine (tj. eksproprijacija), određeni dodatni pravni i/ili međunarodni standardi koji se moraju slijediti moraju biti precizno citirani.
- Definiše važne pojmove: vrijeme procjene, fer vrijednost, fer tržišna vrijednost, tržišna vrijednost, vrijednost ulaganja, tržišni zakup, standard kontinuiranog poreduzetništva (u procjeni gubitka u slučaju ekonomskog premještanja), metodologija procjene itd.

Zakoni i propisi od osnovnog značaja za proces eksproprijacije i preseljenja, i žalbe PAP-a

Zakon o upravnom postupku (Službeni list CG br. 056/14, 020/15, 040/16 i 037/17) - uređuje pravila i obaveze državnih organa, državne uprave, lokalne samouprave, organa lokalne samouprave, institucija i drugih subjekata koji obavljaju poslove javne vlasti, u cilju postizanja zaštite prava i pravnih interesa pojedinaca, pravnih lica ili drugih stranaka, kao i zaštite javnog interesa (uključujući eksproprijaciju i drugo) proces preseljenja pred državnom upravom).

- Definiše da su odluke organa uprave podložne mogućnosti upravne žalbe (osim ako žalba nije dozvoljena zakonom) u prvom stepenu, kao dio redovnog mehanizma pravne žalbe koji je dostupan PAP-ovima.

Zakon o upravnom postupku ("Službeni list CG br. 054/16") - uređuje nadležnost, sastav suda i poslovnik na osnovu kojeg sud odlučuje o zakonitosti upravnog akta i drugih upravnih poslova, kako bi se osigurala sudska zaštita prava i pravnih interesa fizičkih i pravnih lica i drugih stranaka, ugroženih djelovanjem državnih vlasti.

- Definiše da se protiv svih odluka (ili nedostatka odluke) vladinih organa, državne uprave, lokalne samouprave, tijela lokalne uprave, institucija i drugih subjekata koji vrše aktivnosti javnih vlasti može pokrenuti sudski postupak prema ovom zakonu, kao dio redovnog mehanizma pravnih žalbi dostupnih PAP-ovima.

Zakon o parničnom sudskom postupku (Službeni list CG br. 022/04, 028/05, 076/06, 047/15, 048/15, 051/17, 075/17, 062/18, 034/19 i 042/19) - Definiše glavna pravila za sve građanske sudske postupke i slučajeve sudskih sporova ako nijesu regulisani drugim zakonima na drugačiji način, uključujući upravne sporove.

- Pruža odredbe sudskog postupka u svim slučajevima imovinskih pitanja i slučajevima naknade štete, pravo na žalbu u drugom sudskom stupnju, vanredne sudske pravne, žalbeni nadležnost i postupke itd. kao dio redovnog mehanizma pravne žalbe dostupnog PAP-ovima.

Zakoni i propisi od osnovnog značaja za planiranje i izgradnju (uključujući veliku građevinu, tj. projekt)

Zakon o prostornom planiranju i izgradnji (Službeni list CG br. 064/17, 044/18, 063/18 i 011/19) - reguliše sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori, način i uslove izgradnje objekata i druga pitanja od posljedica za izgradnju objekata.

- Reguliše izradu planova koji su u korelaciji sa velikim građevinskim projektima (prostorni plan Crne Gore, regionalni i specifični prostorni planovi itd.) koji djelimično uključuje procjenu društvenih i ekoloških uticaja, i podložni su reviziji, a ako je potrebno, obavezni su da istraže održive alternative u slučajevima ozbiljnih društvenih ili ekoloških uticaja.
- Reguliše da je proces izrade i odobravanja prostornih planova predmet "javne istrage", što je oblik javnih konsultacija i šansa za zainteresisane strane i PAP da utiču na projekte u ranoj fazi, i ovim zakonski definisanim procesom, dobijaju mehanizam žalbi kao dio tog odobrenja planova.
- Reguliše proces koncepta i glavnog građevinskog dizajna, uključujući eksproprijaciju razrađenu kao ključni dokument za proces eksproprijacije, ali i to je jedini zakonski predviđeni dokumenti o socijalnoj procjeni koji treba biti pripremljen za projekt.
- Definiše proces "legalizacije" građevina izgrađenih bez odgovarajuće građevinske dozvole, čime se takođe pruža pravna osnova za naknadu vlasnicima bespravno izgrađenih objekata u procesu eksproprijacije i preseljenja.
- Definiše slučajeve uklanjanja bespravno izgrađenih objekata osnovnog prebivališta, kada je lokalna opština dužna osigurati alternativni smještaj domaćinstvu.

Zakon o lokalnoj samoupravi (Službeni list CG br. 002/18 i 034/19) - Definiše pravni proces i lokalne institucionalne aranžmane prostornog planiranja i izgradnje u projektu od lokalnog javnog interesa.

- Definiše da su lokalne samouprave odgovorne za uspostavljanje javnog interesa za eksproprijaciju u projektima u svojoj nadležnosti.

Zakoni i propisi od primarnog značaja za pitanja porodičnih odnosa, ravnopravnosti polova i

socijalne zaštite

Porodični zakon (Službeni list CG br. 001/07 i 053/16) - proglašava supružnike individualnom i zajedničkom bračnom imovinom i definiše individualnu imovinu kao imovinu koju je supružnik stekao prije braka, i imovinu stečenu tokom braka nasljeđivanjem, poklonom ili drugim oblicima sticanja, i da zajednička bračna imovina predstavlja imovinu koju supružnici steknu radom u toku trajanja bračne zajednice, kao i prihod od te imovine.

- Proglašava jednakost supružnika i zabranjuje bilo kakav oblik diskriminacije.

Zakon o zabrani diskriminacije (Službeni list CG br. 046/10, 040/11, 018/14 i 042/17) - Definiše diskriminaciju kao bilo kakvu diferencijaciju ili nejednak tretman osobe ili grupe osoba isključivanje, ograničavanje ili preferiranje osobe koja se zasniva na rasi, boji kože, etničkoj pripadnosti, socijalnom ili etničkom porijeklu, pripadnosti manjinskoj naciji ili manjinskoj nacionalnoj zajednici, jezik, religija ili uvjerenje, političko ili drugo mišljenje, pol, promjena pola, rodni identitet, seksualna orijentacija i/ili interpolne karakteristike, zdravstveno stanje, invaliditet, dob, finansijski status, bračni ili porodični status, pripadnost grupi, političkoj stranci ili drugoj organizaciji, kao i druge lične osobine.

- Zabranjuje bilo kakav oblik diskriminacije i pruža mjere za zaštitu od diskriminacije za osobe ili grupe koje mogu biti predmet oblika diskriminacije.
- Osigurava sigurnost posjeda.

Zakon o socijalnom stanovanju (Službeni list CG br. 027/13, 001/15, 042/15, 047/15) - proglašava pravo na socijalno stanovanje koje mogu ostvariti fizička lica koje nemaju stan ili drugi stambeni objekat ili osobe čiji stambeni objekti nijesu u odgovarajućem standardu i koje od prihoda koje ostvaruju ne mogu osigurati drugi stambeni objekat.

- Proglašava da se pravo na socijalno stanovanje ostvaruje na način da država ili lokalna samouprava nudi stanove za iznajmljivanje, dodjelu građevinskog zemljišta za izgradnju socijalnih stanova, obezbjeđivanjem građevinskog materijala za izgradnju nove ili rekonstrukciju postojeće stambene zgrade, davanjem subvencija za socijalno stanovanje i dodjeljivanjem.

2.4 Standard Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društva o kupovini zemljišta, ograničenjima korišćenja zemljišta i prisilnom preseljenju (ESS5)

Projekti koje podržava banka koji uključuju kupovinu zemljišta, ograničenja korištenja zemljišta i prisilno preseljenje nedobrovoljno preseljenje podliježu ESS5³. Relevantnost ESS5 se utvrđuje tokom procesa sveobuhvatne analize i ekološke i društvene procjene opisane u ESS1.

Politika opisuje procedure i instrumente za ublažavanje negativnih ekonomskih i socijalnih problema koji se mogu pojaviti. ESS5 je relevantan u svim slučajevima kada kupovina zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta mogu uzrokovati fizičko raseljavanje (premještanje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa), ekonomsko raseljavanje (gubitak zemljišta, imovine ili pristupa imovini, što dovodi do gubitka izvora prihoda ili drugih sredstava za život), ili oboje.

ESS5 je primjenjiv na:

- Zemljišna prava ili prava korištenja zemljišta stečena ili ograničena eksproprijacijom ili drugim obaveznim procedurama u skladu sa nacionalnim zakonom;
- Zemljišna prava ili prava korištenja zemljišta stečena ili ograničena kroz dogovore o nagodbama sa vlasnicima imovine ili onima koji imaju zakonska prava na zemljište, ako bi neuspjeh u postizanju nagodbe rezultirao eksproprijacijom ili drugim obaveznim procedurama;
- Ograničenja korištenja zemljišta i pristupa prirodnim resursima koja uzrokuju da zajednica ili grupe unutar zajednice izgube pristup korištenju resursa tamo gdje imaju tradicionalni ili običajni posjed ili prepoznatljiva prava korištenja. To može uključivati situacije u kojima su zakonski određena zaštićena područja, šume, područja biološke raznolikosti ili tampon zone uspostavljene u vezi s projektom;
- Premještanje ljudi bez formalnih, tradicionalnih ili prepoznatljivih prava korištenja, koji

zauzimaju ili koriste zemljište prije određenog datuma završetka projekta;

- Premještanje ljudi kao rezultat uticaja projekta koji čine njihovo zemljište neupotrebljivim ili nedostupnim;
- Ograničenje pristupa zemljištu ili korištenje drugih resursa, uključujući komunalnu imovinu i prirodne resurse kao što su morski i vodeni resursi, drvo i nedrvni šumski proizvodi, slatka voda, ljekovito bilje, lovišta i sakupljališta te područja za ispašu i usjeve;

Opšti ciljevi ESS5 su sljedeći:

- Izbjegavati prisilno preseljenje ili, kada je to neizbježno, minimizirati prisilno preseljenje istraživanjem alternativa pripreme projekta.
- Izbjegavati prisilnu deložaciju.
- Ublažiti neizbježne negativne društvene i ekonomske uticaje od kupovine zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta putem: (a) obezbjeđivanja pravovremene kompenzacije za gubitak imovine po troškovima zamjene i (b) pomaganja raseljenim osobama u njihovim naporima da poboljšaju, ili barem obnove, svoje životne uslove i životni standard, u realnom smislu, prije raseljavanja
- Nivo ili nivoi koji su važili prije početka implementacije projekta, zavisno od toga što je više.
- Poboljšati životne uslove siromašnih ili ranjivih osoba koje su fizički raseljene, kroz obezbjeđivanje adekvatnog smještaja, pristupa uslugama i objektima, te sigurnosti stana.
- Osmisliti i izvršiti aktivnosti preseljenja kao programe održivog razvoja, obezbjeđujući dovoljne investicione resurse kako bi se raseljenim osobama omogućilo da imaju direktnu korist od projekta, kao što priroda projekta može zahtijevati.
- Osigurati da se aktivnosti preseljenja planiraju i sprovode uz odgovarajuće dijeljenje informacija, smislene konsultacije i pravovremeno učešće onih koji su pogođeni.

2.5 Analiza nedostataka

Uopšteno, zakonodavstvo u Crnoj Gori je u velikoj mjeri usklađeno sa **zahtjevima ESS5**. Glavni jaz između nacionalnog zakonodavstva i zahtjeva Svjetske banke, i rješenja koja se rješavaju kroz ovaj RPF, prikazani su u tabeli ispod. S obzirom na nivo usklađenosti, zaključeno je da se pomirenje u oblastima u kojima nacionalni zakon ne uspijeva često može postići tokom **faze pregovora** (i za formalne i za neformalne vlasnike/korisnike), što je dozvoljeno zakonom, čime se izbjegava formalna eksproprijacija.

Najistaknutije razlike se odnose na odbitke od tržišne vrijednosti zemljišta. Ovo se dešava u slučajevima kada je samo dio imovine ekspropiriran, a vrijednost preostalog zemljišta se povećava zbog ulaganja u projekat (kapitalizovana vrijednost); U takvim slučajevima iznos naknade se proporcionalno umanjuje. Ostali nedostaci uključuju odbitke za amortizaciju, odsustvo eksplicitnog priznanja neformalnih korisnika i stanara (kao što je Definisano pod ESS5) i ograničeno priznavanje naselja. U praksi, međutim, osobe bez formalnog vlasništva nad stambenim objektima mogu biti priznate kao podobni prema Zakonu o **adekvatnom stanovanju** i na osnovu odluka Evropskog **suda za ljudska prava u Strasbourg**u.

Daljnji nedostaci uključuju odsustvo zahtjeva za **mehanizam žalbi specifičan za projekt**, nedostatak sistematskih **socio-ekonomskih istraživanja ili procjena** (koje se sprovode samo od slučaja do slučaja kada se sumnja na ranjivost), ograničenu pažnju na **rodna razmatranja** (van bračnih supružnika) i procese konsultacija koji se obično pokreću tek nakon što počne formalni postupak eksproprijacije. Pomoć ranjivim osobama ili grupama nije unaprijed definisana ciljanim mjerama, iako se socio-ekonomske karakteristike vlasnika/pogođenog domaćinstva (npr. veličina domaćinstva, nivo prihoda, zdravstveno stanje) mogu uzeti u obzir pri određivanju iznosa naknade i povezanih beneficija.

Analiza zaključuje da, iako zakon pruža puteve za rješavanje većine ovih nedostataka, ova rješenja moraju biti implementirana ranije u procesu nego što je trenutno propisano nacionalnim

zakonodavstvom. Gdje se određeni nedostaci ne mogu zatvoriti kroz vrijeme nacionalnih procedura (npr. osiguravanje kompenzacije po punom trošku zamjene prije raseljavanja, sprovođenje socio-ekonomskih istraživanja prije eksproprijacije ili uspostavljanje mehanizma žalbi prije početka konsultacija), ovaj RPF uvodi dodatne mjere ublažavanja kako bi se praksa u potpunosti uskladila sa ESS5.

Tabela ispod daje pregled specifičnih razlika između nacionalnog zakona o esproprijaciji u odnosu na ESS5 i preporuka za sanaciju i/ili ublažavanje kako bi se ispunili zahtjevi ESS5.

Tabela 1 - Analiza jaza između standarda ESS5 i MNE zakonodavstva o eksproprijaciji

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	ESS5 Svjetske banke	GAP i mjere za premošćivanje GAP-a
Instrumenti preseljenja, popis pogođenih strana i procjena društvenog uticaja	Elaborat eksproprijacije kao inventar i plan pogođenog zemljišta i objekata, identifikovanih katastarskim parcelama i uključujući listu formalnih vlasnika je potrebna i dio je bilo kojeg tehničkog dizajna. Ovaj Elaborat ne uključuje socio-ekonomske osnovne uslove. Sadrži popis PAP-ova i pogođene nepokretne imovine Socio-ekonomska procjena se traži u kasnijoj fazi koja se sprovodi od slučaja do slučaja.	Plan preseljenja je pripremljen proporcionalno rizicima i uticajima povezanim sa (pod)projektima. Tamo gdje je vjerovatnoća i obim eksproprijacije zemljišta ili ograničenja korištenja zemljišta nepoznata, RPF se priprema. Popis pogođenih strana i socioekonomsko istraživanje moraju se sprovesti kako bi se identifikovali PAP-ovi, njihove demografske i socioekonomske karakteristike, popis pogođene imovine, veličina gubitaka i obim raseljavanja, informacije o ranjivim grupama ili osobama i dodatne studije koje Banka može smatrati relevantnim.	RPF (ovaj dokument) će biti razvijen kako bi slijedio RAP po potrebi ako se identifikuju uticaji koji proizlaze iz kupovine zemljišta.
Izbjegavanje i minimiziranje prisilnog preseljenja	Zakon ne zahtijeva izričito izbjegavanje prisilnog preseljenja. Međutim, preseljenje i eksproprijacija se izbjegavaju ili minimiziraju u praksi tokom pripreme projekta, u kontekstu minimiziranja troškova. Pored toga, Zakon dozvoljava korisniku eksproprije da postigne dogovoreno rješenje o iznosu i vrsti naknade sa vlasnicima imovine, sve do trenutka kada Odluka o eksproprijaciji postane važeća u tom slučaju, postupak eksproprijacije je okončan	Nedobrovoljno preseljenje treba izbjegavati gdje je to moguće, ili minimizirati, istražujući sve održive alternativne projekte. Zajmoprimac će razmotriti izvodljive alternativne projekte kako bi se izbjeglo ili barem smanjilo raseljavanje.	Maksimalni naponi će biti učinjeni da se potpišu dogovoreni sporazumi sa osobama pogođenim projektom kako bi se izbjegla eksproprijacija, a takvi naponi će biti dokumentovani, kao što je Definisano u poglavlju "Ključni principi" ovog RPF-a.
Angažman zajednice	Angažman ograničen na formalne nosioce prava (uključujući i one sa prepoznatljivim pravima) i nema zahtjeva za javne konsultacije.	Opsežne konsultacije sa pogođenim osobama i zajednicama, lokalnim vlastima i drugim zainteresovanim stranama moraju se provesti tokom pripreme i implementacije instrumenata za preseljenje i tokom svih faza projekta.	Objaviti u skladu sa standardima objavljivanju o projektu i uključiti se u javne konsultacije PAP-a o ovom RPF-u i istovremeno RAP-u. Zahtijevati povratne informacije i uključiti sve primljene komentare. Držati RPF i RAP u javnom vlasništvu tokom trajanja projekta.

Krajnji datum za podobnost i popis pogođenih strana	Krajnji datum za podobnost formalnih vlasnika već je postavljen prema članu 45 Zakona o eksproprijaciji, koji utvrđuje da se prava priznaju od datuma kada je podnesen prijedlog za eksproprijaciju. Međutim, zakon ne zahtijeva sistematsko obavještanje javnosti u cijelom području projekta i ne odnosi se na korisnike bez formalnih prava.	Normalno, krajnji datum je početak popisa, ali to može biti i datum kada je projektno područje ocrtano, pod uslovom da je bilo efikasne javne diseminacije i kontinuirane komunikacije kako bi se spriječilo oportunističko naseljavanje.	Prema ovom RPF-u, krajnji datum će slijediti član 45 za formalne vlasnike (kako ga sprovode nacionalne vlasti), a dodatno će biti postavljen kao datum završetka popisa i inventara imovine za sve ostale kategorije PAP-ova. PMT će osigurati da se javne objave vrše putem opštinskih oglasnih tabli, lokalnih medija i sastanaka zajednice, te da obavještenja upozoravaju da osobe koje se nastane u projektnom području nakon krajnjeg datuma neće imati pravo na naknadu ili pomoć. Ovaj dvostruki pristup osigurava dosljednost sa nacionalnim zakonom i usklađivanje sa ESS5.
Pravo za naknadu	Zakon o eksproprijaciji priznaje samo formalne nosioce prava i nosioce prava priznatih prema nacionalnim zakonima (činjenično vlasništvo). Na osnovu prava na adekvatno stanovanje, osobe bez formalnog vlasništva nad imovinom koju zauzimaju i koriste - posebno stambene strukture - u praksi se ponekad priznaju kao podobni za primanje pomoći. Osim toga, nedavno usvojeni Zakon o legalizaciji nelegalnih objekata pruža mehanizam za domaćinstva koja zauzimaju objekte bez formalnih dozvola da se prijave za legalizaciju, čime se potencijalno jača njihovo priznavanje prema nacionalnom zakonu. Zakon dovodi neformalne stanove jedan korak bliže u priznavanju podobnosti za naknadu, ali ipak uvodi kriterijume za isključenje koji i dalje drže one stanove koji potpadaju pod kriterijume isključenja	ESS5 priznaje, pored formalnih vlasnika, one koji nemaju prepoznatljivo zakonsko pravo ili pravo na zemljište koje zauzimaju od datuma prekida kao pravo na pomoć pri preseljenju i rehabilitaciji, kao i naknadu za gubitak nezemljišne imovine po punoj cijeni zamjene.	Kompenzacija i pomoć PAP-ovima bez zakonskih prava ili prepoznatljivih potraživanja će biti obezbjeđena u skladu sa principima i pravima u ovom RPF-u, ako su prisutni u području pogođenom projektom do definisanog datuma. Inventari imovine i procjene pogođenih nekretnina će se sprovoditi i evidentirati u redovnim izvještajima o napretku projekta. Tamo gdje PAP mogu imati koristi od Zakona o legalizaciji neformalnih objekata, RPF će dopuniti ovaj proces osiguravajući da oni takođe dobiju punu naknadu i pomoć pri preseljenju prema ESS5, bez obzira na njihov status legalizacije. Ovo osigurava da su sve pogođene objekte bez obzira da li su formalno legalizovani ili ne, pokrivene u skladu sa ESS5.

	zakonski nepriznatim u postupcima naknade, uključujući eksproprijaciju. Zakon ne izjednačava status formalnih i neformalnih objekata.		
Metodologija vrednovanja za naknadu za imovinu vezanu za zemljište	Naknada za gubitak imovine i imovine treba biti barem jednaka tržišnoj cijeni. Naknada se smanjuje za amortizaciju, uključujući i kapitaliziranu vrijednost. Naknade za registraciju i porezi na transfer nijesu izričito pomenuti	Kompenzacija jednaka punom trošku zamjene bez amortizacije.	Kompenzacija i pomoć PAP-ovima će biti jednaka punom trošku zamjene kao što je predviđeno u matrici prava ovog RPF-a.
Transakcijski troškovi	Zakon izričito ne zahtijeva pokrivanje transakcijskih troškova (npr. naknade za registraciju, porezi na transfer, administrativne takse). Ove troškove mogu snositi pogođene osobe, smanjujući neto vrijednost primljene naknade.	ESS5 zahtijeva da se naknada obezbijedi po punom trošku zamjene, uključujući sve transakcijske troškove neophodne za postizanje takve zamjene. PAP ne bi trebao snositi nikakve odbitke vezane za poreze, naknade ili naknade.	Da bi se premostio ovaj jaz, RPF zahtijeva da kompenzacija u okviru projekta bude po punom trošku zamjene uključujući sve transakcijske troškove, poreze i naknade. PMT/MAFWM će osigurati da ovi troškovi budu budžetirani i pokriveni od strane korisnika eksproprijacije tako da PAP dobiju puni iznos.

Escrow računi⁴	BoE je dužan deponovati kod Ministarstva finansija procijenjena sredstva za isplatu naknade prije početka eksproprijacije.	Ako postoje značajne poteškoće u vezi sa isplatom naknade određenim pogođenim osobama, uz prethodnu saglasnost Banke, PMT izuzetno može deponovati naknadu (plus nepredviđene izdatke) na kamatonosni depozitni račun ili drugi depozitni račun.	Prema sistemu javnih finansija Crne Gore, korisnici javnih sredstava ne mogu otvoriti komercijalne escrow račune. Umjesto toga, kompenzacijska sredstva će biti deponovana na poseban račun trezora ("escrow-like account") unutar Ministarstva finansija. Ova sredstva, uključujući nepredviđene situacije, biće namijenjena prihvatljivim PAP-ovima i pravovremeno oslobođena nakon što se sporovi riješe. Korištenje takvih sredstava u trezoru će ostati izuzetna mjera, samo kada PMT/MAFWM pokaže da su svi drugi razumni naponi za rješavanje sporova iscrpljeni, i zahtijevat će prethodnu saglasnost Banke,
Preuzimanje posjeda zemljišta i srodne imovine	Eksproprisano zemljište i srodna imovina mogu se uzeti kada odluka o eksproprijaciji postane izvršna i obezbijeđena je naknada ili zamjenska imovina ili u slučajevima kada je vlasnik odbio da primi naknadu. Izuzetno, posjed zemljišta i imovine može se donijeti prije nego što odluka o eksproprijaciji postane pravno obavezujuća u hitnim slučajevima. U ovom slučaju, PAP će imati izbor da zatraže da se vrijednost imovine utvrdi ili u vrijeme kada je posjed preuzet ili u vrijeme kada se postigne sporazum o naknadi.	Preuzimanje imovine tek nakon potpune isplate naknade je pravilo. U određenim slučajevima mogu postojati značajne poteškoće u vezi sa isplatom naknade određenim pogođenim osobama, na primjer, kada ponovljeni naponi da se kontaktiraju odsutni vlasnici nijesu uspjeli, gdje su osobe pogođene projektom odbile naknadu koja im je ponuđena u skladu sa odobrenim planom, ili gdje su konkurentski zahtjevi za vlasništvo nad zemljištem ili imovinom predmet dugotrajnih pravnih postupaka, Zajmoprimcu se može dozvoliti da preuzme posjed imovine, ali samo uz prethodnu saglasnost Svjetske banke i nakon što pokaže da su adekvatna sredstva stavljena na escrow račun.	Uzimanje zemljišta i srodne imovine nakon isplate naknade ili je slučaj upućen na žalbeni organ ili je ponuda za naknadu odbijena, ali tek nakon polaganja na depozitni račun kod Ministarstva finansija u iznosu jednakom procijenjenoj vrijednosti u slučaju da se vlasnik ne slaže sa ponuđenim iznosom naknade.

⁴ Escrow račun je bankovni račun koji drži neutralna treća strana

Rodni aspekti	Muškarci i žene su jednaki prema zakonu Crne Gore, uključujući i pravo na posjedovanje prava.	Mišljenje/stavovi žena moraju biti dobijeni kroz konsultacije i njihovi interesi uzeti u obzir u svim aspektima. Dokumentacija o vlasništvu ili korišćenju i naknadi treba izdati na imena oba supružnika gdje god je to moguće, a sva pomoć pri preseljenju, kao što su obuka vještina, pristup kreditima i mogućnosti zapošljavanja, trebaju biti jednako dostupni ženama i prilagođeni njihovim potrebama.	Posebno u nekim ruralnim područjima, učešće žena u konsultacijama može biti ograničeno. Konsultacije samo za žene mogu se održati kao relevantne. Dokumentacija o vlasništvu ili korišćenju i naknadi treba izdati na imena oba supružnika, a druga pomoć pri preseljenju, kao što su obuke vještina, pristup kreditima i mogućnosti zapošljavanja, trebaju biti jednako dostupna ženama i prilagođena njihovim potrebama.
Mehanizam žalbi (GM)	Mehanizam žalbi specifičan za projekt nije potreban.	Zajmoprimac mora osigurati da je mehanizam žalbi za projekat uspostavljen, u skladu sa ESS10, što je ranije moguće u razvoju projekta, kako bi se riješili problemi vezani za kompenzaciju, preseljenje ili mjere obnove sredstava za život	PMT će uspostaviti mehanizam za žalbe projekta (GM) prije finalizacije pripreme i prije početka pripreme ili konsultacija RAP-a, tako da PAP i zainteresovane strane mogu izraziti zabrinutost ili povratne informacije o potencijalnim uticajima na imovinu, sredstva za život ili bilo koja druga pitanja vezana za projekt u najranijoj fazi. GM će biti prilagođen rizicima i uticajima projekta, besplatan i dostupan svima, uključujući i ranjive grupe. Djelovat će paralelno sa sudskim i tradicionalnim mehanizmima rješavanja sporova.
Monitoring i evaluacija	Nijesu potrebne posebne procedure praćenja osim proceduralnog administrativnog i institucionalnog nadzora	Zajmoprimac će uspostaviti procedure za praćenje i evaluaciju implementacije plana i preuzeti korektivne mjere po potrebi tokom implementacije kako bi se postigli ciljevi ESS-a. Opseg aktivnosti praćenja biće proporcionalan rizicima i uticajima projekta. Za sve projekte sa značajnim uticajem na prisilno preseljenje, zajmoprimac će angažovati kompetentne stručnjake za preseljenje da prate implementaciju planova preseljenja, osmišljavaju korektivne mjere po potrebi,	PMT će biti odgovoran za praćenje u skladu sa zahtjevima navedenim u ESS-u, ovom RPF-u i svim sljedećim RAP-ovima. Sve mjere praćenja i evaluacije moraju biti demonstrirane i dokumentovane na uz odobrenje Svjetske banke, i biće zabilježene u internom periodičnom (mjesečnom ili kvartalnom) izvještaju o

		pružaju savjete o usklađenosti sa ESS-om i pripremaju periodične izvještaje o praćenju.	napretku projekta. Pogođene osobe će biti konsultovane tokom procesa praćenja kao što je opisano u poglavlju 7.
--	--	--	--

3 Strategije preseljenja primjenjive na Projekat

3.1 Ključni principi

MAFWM je usvojio sljedeće principe za vođenje bilo koje eksproprijacije i prisilnog preseljenja u okviru projekta:

- **Napori u istraživanju alternativa** da se izbjegne ili barem minimizira fizičko i ekonomsko raseljavanje će biti učinjeni;
- **Detaljni RAP(ovi) će biti razvijeni** sa zahtjevima ovog RPF-a. Razvoj RAP-ova će uključivati **socio-ekonomsko istraživanje i popis stanovništva** koji će identifikovati i formalne i neformalne korisnike zemljišta/imovine, kao i ranjive osobe/domaćinstva.
- **Ranjive osobe** pogođene eksproprijacijom će biti potpomognute na osnovu njihovih specifičnih potreba koje će biti identifikovane;
- Biće uložan napor da se **identifikuju vlasnici i korisnici** pogođenog zemljišta, dok će u izuzetnim slučajevima kada takve mjere nijesu dale rezultate, biti imenovani privremeni predstavnici za odsutne da čuvaju njihove interese;
- Podobnost će biti određena u skladu sa poglavljem 3.6.
- Naknada za bilo koju pogođenu imovinu će biti obezbjeđena po punoj **cijeni zamjene**, bez obzira da li su formalno registrovani ili ne;
- **U slučaju fizičkog premještanja, naknada će biti osigurana prije preuzimanja** stečene imovine; u slučajevima sticanja samo zemljišta, po pravilu, naknada će biti osigurana kada su odluke o eksproprijaciji pravno obavezujuće i prije ulaska zemljišta i bilo kakvih građevinskih radova, dok jedini izuzetak može biti ako se pogođeni vlasnik ne može identifikovati, kontaktirati ili traži veću naknadu putem žalbe Ministarstvu financija. U takvim slučajevima, naknada će biti izvršena nakon što su sve pravne radnje završene u skladu sa zakonom;
- Naknada i pomoć će biti pružena jednako muškarcima i ženama, u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova i odredbama Porodičnog zakona o bračnoj imovini. Iznosi naknade se deponuju na račune svih registrovanih legitimnih podnosioca zahtjeva. Kada je imovina registrovana samo pod jednim supružnikom, PMT će preuzeti dodatne korake - kao što je podizanje svijesti tokom konsultacija, savjetovanje parova o njihovim pravima prema nacionalnom zakonu i podsticanje zajedničke registracije prava u RAP-ovima - kako bi se osiguralo da su prava žena na pomoć pri preseljenju priznata i zaštićena. Mehanizam **za žalbe** će biti uspostavljen i vođen i održavan tokom trajanja projekta
- **Praćenje** implementacije RPF-a i naknadnih RAP-ova će se redovno sprovoditi, uključujući izvještaj o završetku preseljenja. Implementacija i rezultati RAP-a će biti praćeni i evaluirani od strane PMT-a, a sve mjere moraju biti prikazane i dokumentovane uz saglasnost Svjetske banke, i biti zabilježene u zahtjevima za izvještavanje kao što je definisano u Planu zaštite životne sredine i društva.

3.2 Krajnji datum

Da bi se spriječile špekulacije sa zemljištem i imovinom, priliv i zadiranje u projektno područje, RPF postavlja datum početka popisa i inventara imovine kao službeni datum prekida projekta. Osobe koje zadiru u područje projekta nakon krajnjeg datuma neće imati pravo na naknadu ili bilo koji drugi oblik pomoći pri preseljenju. Slično tome, osnovna sredstva (kao što su izgrađene građevine, usjevi, voćke i šume) uspostavljena nakon krajnjeg datuma neće biti kompenzovana.

Objavljivanje krajnjeg datuma:

Obavještenje o moratorijumu kojim se najavljuje krajnji datum biće objavljena putem više dostupnih kanala kako bi se osiguralo da su svi korisnici susjednih nekretnina i obližnje zajednice pravilno informisani. To uključuje:

- Objavljivanje obavještenja na opštinskim web stranicama i u lokalnim novinama;
- Prikazivanje štampanih obavještenja u opštinskim kancelarijama, katastarskim kancelarijama i

društvenim centrima;

- Najavljivanje putem lokalnog radija i društvenih medija;
- Postavljanje javnih oglasnih tabli direktno na ili blizu granica lokacije projekta čim je poznat opseg predloženog projekta, tako da su svi stanovnici i korisnici susjednih nekretnina svjesni ograničenja;
- Pružanje informacija tokom sastanaka zajednice i konsultacija koje se održavaju na ili u blizini lokacije.
- Na početku popisa, svaki ispitanik će takođe biti usmeno obaviješten o krajnjem datumu i posljedicama pokretanja novih aktivnosti nakon tog datuma.

Povezanost sa Zakonom o legalizaciji bespravnih objekata:

Novi Zakon o legalizaciji bespravnih objekata dopušta domaćinstvima koja posjeduju bespravno izgrađenje objekte da podnesu zahtjev za legalizaciju. Međutim, za potrebe ovog projekta, podobnost za naknadu prema ESS5 će biti određena na osnovu krajnjeg datuma, bez obzira na status legalizacije. Ovo osigurava da će vlasnici bespravno izgrađenih objekata ili korisnici zabilježeni tokom popisa imati pravo na naknadu i/ili pomoć u skladu sa ESS5, čak i ako njihovi objekti još nijesu legalizovani prema nacionalnom zakonu. Tamo gdje je legalizacija završena, proces može pomoći u jačanju formalnog priznavanja takve imovine, ali to neće biti preduslov za podobnost prema ovom RPF-u.

Žalbena zaštita:

Sva pitanja, nedoumice ili zahtjevi za pojašnjenje o efektima i posljedicama krajnjeg datuma mogu se uputiti na Mehanizam za žalbe specifičan za projekt (GM) putem određenih mehanizama opisanih u poglavlju 7.

3.3 Popis subjekata u procesu eksproprijacije i socio-ekonomsko istraživanje

Popis subjekata u procesu eksproprijacije i popis imovine će biti sprovedeni kako bi se identifikovali prihvatljivi PAP-ovi, kategorije uticaja, direktno uzrokovanih implementacijom Projekta.

Podaci popisa moraju biti potkrijepljeni i unakrsno referencirani sa sljedećim informacijama:

- Spisak i mapa pogođenih zemljišnih parcela, koja prikazuje ukupno pogođeno područje, sa registracijskim brojevima, tipom zemljišta (poljoprivredno, građevinsko, industrijsko) i trenutnom upotrebom zemljišta (pašnjak, livada, šuma, voćnjak, i tako dalje)
- Spisak i mapa glavnih građevina koje se nalaze na svakoj zemljišnoj parceli, njihova namjena (stambena ili poslovna), veličina područja i pravni status, bilo formalni (registrovani, sa građevinskom dozvolom) ili neformalni (neregistrovani, bez građevinske dozvole). Važno je napomenuti da je gornja lista samo indikativna i navodi primjere mogućih kategorizacija zemljišta, građevina i pogođenih ljudi u popisu.

MAFWM će kroz svoj PMT provesti socio-ekonomsko istraživanje o ljudima pogođenim projektom, uključujući sve osobe od uticaja vezanih za preseljenje, ograničenja korištenja zemljišta i javnih sadržaja. Cilj socio-ekonomske osnovne procjene je pružanje realne slike socio-ekonomskih uslova svih pogođenih ljudi, domaćinstava i preduzeća. Prikupljeni podaci moraju biti upotrebljivi za identifikaciju uticaja i dizajniranje odgovarajućih mjera ublažavanja. Primarna svrha socio-ekonomskog istraživanja je da se stekne razumijevanje životnog standarda pogođenih ljudi/domaćinstava, njihovih izvora prihoda, njihovog pristupa uslugama i infrastrukturi. Različiti obrasci ankete za različite ciljne grupe gdje je to potrebno – na primjer, za domaćinstva koja će biti fizički premještena i za preduzeća, za ruralna i urbana područja. Ankete će uključivati sekciju za komentare za geodete kako bi zabilježili sva zapažanja o pitanjima koja nijesu uključena, ali mogu biti od značaja za planiranje preseljenja. Obrasci ankete su testirani i pomogli su da se poboljša oblik i trajanje ankete. Rezultati ankete će biti predstavljeni u planu preseljenja/obnove sredstava za život i pokazati zašto i kako su određene kreirane mjere ublažavanja. Anketa takođe dopunjuje podatke popisa. Podaci prikupljeni putem ankete takođe služe kao osnova za praćenje uticaja i procjenu postignutog napretka u obnavljanju životnog standarda/sredstava za život tokom i nakon provedbe preseljenja. Poređenje podataka nakon raseljavanja prikupljenih putem praćenja sa osnovnim podacima prikupljenim putem socio-ekonomskog istraživanja pružit će informacije o tome da li su se sredstva za život i životni standard poboljšali, pogoršali ili ostali isti.

Procjena će identifikovati uticaje unutar društvenog konteksta projekta i potrebe i prava pogođenih ljudi i razviti odgovarajuće akcije za minimiziranje i ublažavanje uticaja preseljenja.

U skladu sa zaštitom ličnih podataka predviđenom Zakonom o zaštiti ličnih podataka (Službeni list CG br. 079/08, 070/09, 044/12 i 022/17), sve detaljne excel datoteke koje sadrže pojedinačne informacije će se čuvati kao zasebna datoteka i u bazi podataka MAFWM PMT, dostupna samo na zahtjev sa opravdanim interesom, i neće biti objavljena.

Uložit će se napor da se **identifikuju vlasnici i korisnici** pogođenog zemljišta, dok će u izuzetnim slučajevima kada takve mjere nijesu dale rezultate, biti imenovani privremeni predstavnici za odsutne da čuvaju njihove interese; U tom kontekstu, posebna pažnja mora se posvetiti nacionalnom zakonodavstvu vezanom za restituciju koje može uticati na vlasnički status nekih zemljišnih parcela ili odgoditi pristup zemljištu. Na primjer: **Crnogorski zakon o Zakon o povraćaju oduzetih imovinskih prava i obeštećenju** (Službeni list CG br. 21/04, 49/07, 60/07 i 2024. godine) reguliše restituciju i naknadu za imovinu konfiskovanu tokom socijalističke ere. Ovaj zakon opisuje uslove, procedure i ograničenja povezana sa zahtjevima za restituciju. Zakon daje prioritet vraćanju oduzete imovine bivšim vlasnicima kada je to moguće. Ako restitucija nije izvodljiva, osigurava se naknada, koja može uključivati novčane isplate, obveznice ili drugu državnu imovinu. Kriterijumi podobnosti se proširuju na fizička ili pravna lica čija je imovina konfiscirana za javno, državno, socijalno ili zadržno vlasništvo bez poštene naknade. Kompenzacijski fond na nivou vlade je uspostavljen za upravljanje i isplatu naknada. Crna Gora održava registar zahtjeva za restituciju kao dio svog pravnog okvira, koji bilježi sve podnesene zahtjeve za restituciju ili naknadu oduzete imovine. Iako zakon utvrđuje postojanje registra, javni pristup detaljnim informacijama unutar registra je ograničen. Komisija za restituciju i naknadu,

koja obrađuje i upravlja zahtjevima, prvenstveno koristi registar. Kao takav, nije javno dostupan na internetu ili putem drugih lako dostupnih sredstava. Komisija za restituciju i naknadu, koja djeluje u okviru Ministarstva finansija, odgovorna je za održavanje registra i nadgledanje procesa restitucije. To uključuje primanje zahtjeva, provjeru dokumentacije i donošenje odluka u vezi s restitucijom ili naknadom. U praksi, implementacija restitucije je bila postepena i administrativno složena, sa ograničenim povratom fizičke imovine i kašnjenjem u procjeni i izdavanju kompenzacijskih obveznica. Kao takvo, svako zemljište koje je predmet neriješenih zahtjeva za restituciju mora se postupati oprezno u okviru planiranja projekta, osiguravajući da projektom izazvana kupovina zemljišta ne ometa tekuće ili neriješene procedure restitucije. Trenutno postoji nepovezanost između Zakona o eksproprijaciji i propisa o restituciji, što će biti riješeno kroz ciljani angažman sa Ministarstvom finansija tokom pripreme i implementacije RAP-a.

Pored trenutne upotrebe zemljišta, **istorijska upotreba zemljišta** će biti procijenjena i zabilježena gdje god je to moguće. Ovo je posebno važno u područjima gdje posjedovanje zemljišta ili korišćenje možda nijesu formalno registrovani, ali gdje su domaćinstva ili zajednice koristile zemlju tokom dužeg perioda. To uključuje:

- Zemljište koje podliježe uobičajenoj ili neformalnoj upotrebi;
- Poljoprivredno zemljište ili pašnjaci istorijski obrađeni ili dostupni od strane sezonskih korisnika;
- Imovina pod zahtjevima za restituciju;
- Zemljište koje se koristi komunalno ili u tradicionalne svrhe bez formalne registracije.

Razumijevanje istorijskog korištenja zemljišta je ključno za identifikaciju naslijeđenih zahtjeva, procjenu punog opsega zavisnosti od sredstava za život i osiguravanje da ranjivi ili neformalni korisnici ne budu zanemareni u procesu kompenzacije ili preseljenja. Dokumentacija može uključivati usmeno svjedočenje, zračne ili katastarske karte, istorijske arhive ili izjave lokalnih vlasti ili starješina.

3.4 Ranjive grupe i pojedinci.

Čak ni preliminarna procjena ranjivosti nije mogla biti sprovedena u ovom trenutku kako bi se identifikovala ranjivost u specifičnom kontekstu preseljenja izazvanog projektom i šireg okruženja. Međutim, nacionalni osnovni uslovi i nedavni slični projekti omogućili su identifikaciju sljedećih pokretača ranjivosti:

- (i) ograničen pristup informacijama zbog starosti, tjelesnog invaliditeta i mjesta stanovanja (starija domaćinstva koja žive, nepismeni, osobe koje žive u udaljenim područjima, osobe sa nižim obrazovanjem itd.) - moguće mjere ublažavanja: dodatno i individualno savjetovanje, komunikacija putem lokalnih predstavnika tj.
- (ii) Neformalni vlasnici/stanari stanova.

Procjena ranjivosti će biti dio socio-ekonomskog istraživanja. Rezultati će omogućiti prilagođenu dodatnu pomoć i podršku koja će se administrirati za rješavanje specifične ranjivosti.

3.5 Mjere obnove sredstava za život

Mjere za obnovu sredstava za život se sprovode kako bi se osiguralo da pogođeni ljudi obnove ili, ako je moguće, poboljšaju svoje životne standarde, sredstva za život i aktivnosti zapošljavanja prije projekta. Ključno je da osnovna socio-ekonomska istraživanja u potpunosti obuhvate i životni standard i sve vrste sredstava za život (monetarne i nemonetarne) o kojima zavisi raseljena osoba/domaćinstvo/biznis. Međutim, neki oblici sredstava za život ne mogu biti prijavljeni tokom istraživanja, kao što su oni koji su neformalni ili ilegalni. Obnova sredstava za život mora biti koordinirana sa fizičkim preseljenjem i uračunata u izbor lokacija za preseljenje. Rješenja za obnovu i poboljšanje životnih uslova moraju biti primjerena lokalnom kontekstu i okolnostima. MAFWM će istražiti dostupne opcije i mogućnosti za obnovu sredstava za život tamo gdje pogođeni ljudi već žive (ili blizu toga) i to uzeti u obzir u donošenju odluka. Konsultujte se sa relevantnim zainteresovanim

stranama, posebno pružaocima usluga i preduzećima aktivnim u ovim oblastima (službe za zapošljavanje, lokalna preduzeća, agencije koje pružaju obrazovanje i/ili obuku, mikro krediti itd.

Kada implementacija projekta dovede do gubitka izvora prihoda i/ili sredstava za život zbog ekonomskog premještanja PAP-ova, MAFWM će implementirati mjere obnove sredstava za život koje će biti dalje definisane u RAP-u. Takve mjere mogu uključivati:

- Pristup mogućnostima zapošljavanja stvorenim projektom (npr. zapošljavanje na građevinskim radovima);
- Lokalna nabavka robe potrebne za implementaciju projekta (lokalni podizvođači, građevinski materijali, smještaj projektnih radnika i zaposlenika u lokalnim ustanovama, lokalno obezbjeđene radničke kantine itd.);
- Prelazni dodatak za pokrivanje troškova ponovnog uspostavljanja poslovnih aktivnosti na drugim mjestima;
- Pomoć u identifikaciji i pristupu drugim aktivnostima stvaranja prihoda/sredstava za život;
- Pomoć u prekvalifikaciji za druge dostupne mogućnosti zapošljavanja;
- Pružanje prelazne podrške uz ponovno uspostavljanje poljoprivrednih aktivnosti;

Pomoć za obnovu sredstava za život će biti definisana na osnovu ishoda socio-ekonomskog istraživanja, u skladu sa specifičnim potrebama pogođenih ljudi. MAFWM će sarađivati sa institucijama, organizacijama i drugim zainteresovanim stranama, kao što su Ministarstvo ekonomije, koje mogu pružiti ovu pomoć na osnovu sudske odluke, Ministarstvo rada i socijalne zaštite, opštine i druge organizacije kako bi pomogli PAP-ovima u pristupu odgovarajućim uslugama i/ili ostvarivanju prava na koja imaju zakonsko pravo.

Cilj projekta će biti omogućiti ljudima da nastave sa istim aktivnostima kao i prije raseljavanja na istim ili obližnjim lokacijama adekvatnošću kompenzacije i dodatne podrške.

Slika ispod prikazuje korake i faktore za Definišanje opcija za obnovu sredstava za život

3.6 Kriterijumi podobnosti

Svaka osoba pogođena eksproprijacijom u vezi sa projektom ili ograničenjima korištenja zemljišta, fizičkog premještanja (premještanje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa), ekonomskog raseljavanja (gubitak zemljišta, imovine ili pristupa imovini, što dovodi do gubitka izvora prihoda ili drugih sredstava za život), ili oboje ima pravo na naknadu ili beneficije za rehabilitaciju. Određivanje podobnosti će se zasnivati na popisu lica i popisu sve imovine na koju je uticao projekat kako bi se omogućila puna kompenzacija u skladu sa matricom prava.

Podobnost je ograničena na **osobe pogođene projektom (PAP) identifikovane prije krajnjeg datuma**. Ovi PAP će imati pravo na naknadu i pomoć u skladu sa principima navedenim u ovom RPF-u i u skladu sa ESS5.

Prihvatljivi PAP-ovi uključuju sljedeće kategorije:

- **PAP sa formalnim vlasništvom nad zemljištem** koji izgube cijelu ili dio svoje zemlje;
- **PAP sa formalnim vlasništvom nad nepokretnom imovinom** (sa ili bez građevinske dozvole) koja se nalazi na zemljištu koje treba eksproprijisati;
- **PAP sa formalnim vlasništvom nad preduzećima** koja su pogođena gubitkom cijelog ili dijela zemljišta na kojem se preduzeća nalaze;
- **PAP sa formalnim vlasništvom nad stočarstvom i poljoprivrednim prerađivačima** koji su pogođeni gubitkom cijelog ili dijela zemljišta na kojem se zasnivaju;
- **PAP-ovi sa formalnim pravima zakupa** (ugovori o zakupu) na privatnom ili javnom zemljištu;
- **PAP sa formalnim vlasništvom nad zemljištem koje je potrebno privremeno tokom izgradnje** (npr. za područja polaganja, pristupne puteve, postavljanje);
- **PAP-ovi bez formalnog prava, ali čiji su životi direktno zavisni od pogođenog zemljišta ili preduzeća** (npr. poljoprivredni radnici, zaposleni u pogođenim preduzećima);
- **PAP bez formalnog vlasništva ili korištenja, ali koji su uspostavili korištenje javnog ili privatnog zemljišta** ulaganjem u nepokretne objekte, usjeve, drveće, vinograde ili drugu imovinu (sa vrednovanjem na osnovu starosti usjeva i vremena potrebnog za njihovu reprodukciju). Gdje ispunjavaju uslove, takvi PAP mogu podnijeti zahtjev za legalizaciju svojih struktura prema novom Zakonu o legalizaciji bespravnih objekata; međutim, naknada i pomoć prema ovom RPF-u će se primjenjivati **bez obzira na status legalizacije**, pod uslovom da su zabilježeni prije krajnjeg datuma;
- **PAP bez ikakvog formalnog ili prepoznatljivog zakonskog prava na imovinu koju zauzimaju prije datuma presjeka**. Ovi pojedinci možda ne ispunjavaju uslove prema nacionalnom zakonu, uključujući zakon o legalizaciji, ali ostaju podobni prema ESS5 za naknadu za ne-zemljišnu imovinu i pomoć pri preseljenju/egzistenciji ako su prisutni na lokaciji od datuma prekida;
- **Zajednice sa pogođenim objektima** (npr. komunalna infrastruktura, komunalne usluge, pristupni putevi) koje će biti rekonstruisane ili podržane potrebnom pomoći da se obnovi njihova funkcija.

3.7 Matrica prava

Prava za različite kategorije uticaja i PAP će biti u skladu sa matricom prava kako je usvojena u ovom RPF-u. Kao opšte pravilo, u slučaju:

- Osobama za fizičko raseljavanje biće ponuđen izbor između izvodljivih opcija preseljenja, uključujući adekvatno zamjensko stanovanje ili novčanu naknadu po troškovima zamjene i pružena pomoć pri preseljenju prilagođena potrebama svake grupe raseljenih osoba i primjerena njihovom gubitku imovine
- U svim slučajevima ekonomskog raseljavanja, kada potprojekti utiču na sredstva za život ili stvaranje prihoda, mjere će biti dizajnirane da omoguće pogođenim osobama da poboljšaju, ili barem obnove, svoje prihode ili sredstva za život.
- Prisilne deložacije su zabranjene. Prisilne deložacije osoba koje nemaju prepoznatljivo zakonsko pravo ili pravo na zemlju ili domove koje zauzimaju (skvoteri) i koje nemaju drugu imovinu, nijesu dozvoljene. Projekat će im ponuditi adekvatan smještaj sa sigurnošću zakupa kako bi se mogli legalno preseliti bez potrebe da se suoče sa rizikom prisilne deložacije u budućnosti;
- Plaćanje naknade prije preuzimanja posjeda imovine stečene za Projekat je opšte pravilo.

Spektar prava, podobnost za naknadu i metode procjene kompenzacije za kupovinu zemljišta i preseljenje prema ovom RPF-u su sažeti u tabeli 2 ispod. Ako uopšte, očekuju se samo uticaji trajnog gubitka građevinskog, poljoprivrednog, šumskog zemljišta i/ili pašnjaka. Međutim, s obzirom na okvirni pristup, šira matrica je uključena u ovaj RPF.

Tabela 2: Matrica prava

Vrsta gubitka	Osoba s pravima	Politika kompenzacije
Ekonomsko raseljavanje		
Zemlja		
Trajno Gubitak građevinskog, poljoprivrednog, šumskog zemljišta i/ili pašnjaka bez obzira na težinu gubitka (bilo da je to djelimični ili potpuni gubitak)	Vlasnik sa formalnim naslovom (uključujući vlasnika sa pravno priznatim zahtjevom)	Novčana naknada po punom trošku zamjene, ili Zamjensko zemljište sličnog kvaliteta, veličine i lokacije Pružanje informacija o eksproprijaciji najmanje šest mjeseci prije ulaska na zemljište, kako bi se omogućilo osobi koja iznajmljuje zemljište da pronađe alternativnu opciju i napusti zemljište pogođeno projektom Pomoć za obnovu sredstava za život u slučajevima egzistencije zasnovane na korišćenju zemljišta.
	Formalni korisnik (zakupac) zemljišta koji obrađuje poljoprivredno zemljište u skladu sa sporazumom	Obavještenje o kupovini najmanje tri mjeseca prije ulaska na zemljište kako bi se omogućilo zakupcu da pronađe drugo zemljište za zakup Pomoć za obnovu sredstava za život u slučajevima egzistencije zasnovane na korišćenju zemljišta
	Neformalni korisnik zemljišta (korisnici poljoprivrednog zemljišta i sredstava za život su zasnovani na zemljištu)	Pomoć u identifikaciji zamjenskog zemljišta/resursa za korištenje, prije ulaska zemljišta Pružanje informacija o kupovini zemljišta najmanje šest mjeseci prije ulaska na zemljište kako bi se omogućilo osobi koja neformalno koristi zemljište da pronađe alternativnu opciju i napusti zemljište pogođeno projektom. Pomoć za obnovu sredstava za život u slučajevima egzistencije zasnovane na korišćenju zemljišta.
Bilo koja vrsta zemljišta postaje ekonomski neodrživa	Vlasnici imovine ili korisnici građevinskog zemljišta u javnom/državnom vlasništvu	U slučaju da preostala površina zemljišta nije održiva (održivost zemljišta će biti procijenjena od slučaja do slučaja od strane nezavisnog stručnjaka i uzet će u obzir ekonomske pokazatelje, te sigurnost i dostupnost za ljudsku upotrebu ili stanovanje), može biti ekspropisana na zahtjev PAP-a i kompenzirana prema vrsti imovine. Svako identifikovano ekonomski neodrživo zemljište bez upisanog vlasnika takođe će biti stečeno, ako to zatraži vlasnik i utvrdi se kao neodrživo, od strane ovlaštenih procjenitelja
BILJKE I GRAĐEVINE NA POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠTU (osim kuća)		

Gubitak jednogodišnjih usjeva, koji nijesu mogli biti požnjeveni prije zauzimanja zemlje	Vlasnici usjeva, formalni ili neformalni	Žetva usjeva, ili novčana kompenzacija po troškovima zamjene. Gubitak godišnjeg usjeva će se izbjeći prilagođavanjem rasporeda izgradnje
--	--	--

Gubitak višegodišnjih biljaka i drveća (voćke, vinogradi i voćne biljke)	Vlasnici biljaka bez obzira na njihova formalna prava i vrste njihovih prava na posjed nad zemljištem	Pravo na sakupljanje voća ili drva, i Novčana naknada po troškovima zamjene na osnovu vrste, godine i proizvodne vrijednosti, uključujući vrijednost vremena potrebnog za proizvodnju takvog usjeva i gubitak neto prihoda, kao i troškove ulaganja (rada i radne snage), za sadnju novog vinograda, voćnjaka ili sličnog, do trenutka kada dostigne puni potencijal.
Pogođeni Vinogradi i voćnjaci koji još ne donose plodove		Žetva usjeva/prinos Novčana naknada dovoljna za ponovno uspostavljanje ili kupovinu sličnog vinograda ili voćnjaka, uključujući vrijednost vremena potrebnog za reprodukciju zamjenskog vinograda ili voćnjaka i gubitak neto prihoda.
Masa drveta (zrela ili skoro zrela)		sječa šuma, ili Trošak zamjene određen na osnovu vrijednosti "drveta na panju" po tržišnoj vrijednosti
Šume bez zrele drvne mase		Sječa šume, ili Novčana naknada dovoljna za ponovno uspostavljanje slične šume, uključujući vrijednost vremena potrebnog za reprodukciju zamjenske šume i gubitak neto prihoda.
Rasadnik još nije do prinos		Novčana naknada dovoljna za ponovno uspostavljanje sadnog materijala (rasadnik i drugi reproduktivni materijal).
Zgrade koje se koriste za držanje i uzgoj stoke (šupe, štale, itd.)	Vlasnici objekata koji se koriste za držanje stoke	Novčana naknada po troškovima zamjene, ili; Na zahtjev vlasnika imovine, ako su ispunjeni zakonski uslovi, odgovarajuća zamjenska imovina i troškovi preseljenja i administrativne takse potrebne za prenos vlasničkih prava, ako ih ima; i Podrška za tranziciju dok se identifikuje održiva alternativna lokacija, ako vlasnik ne posjeduje alternativnu lokaciju, i Izgubljeni neto prihod tokom perioda tranzicije (mjereno na osnovu popisa stanovništva) Osim toga, prelazni dodatak ako je potrebno.

Uticaj na zaposlene u poljoprivrednoj proizvodnji ili preradi	Radnici, zaposlenici	U slučaju poremećaja izvora prihoda tranzicijska podrška, i Prioritet u zapošljavanju na projektu, ako je moguće i od slučaja do slučaja (u skladu sa socijalnom procjenom obrađenom u RAP-ovima)
---	----------------------	--

BIZNIS (ali ne i poljoprivreda)		
Poslovni objekti (trgovine, poslovne zgrade) itd.	Vlasnici sa formalnim pravom (uključujući vlasnika sa pravno priznatim zahtjevom)	Novčana naknada po troškovima zamjene, uključujući poreze, i Troškovi premještanja i ponovne instalacije opreme i inventara, i Izgubljeni neto prihod tokom perioda tranzicije (mjereno na osnovu popisa i službenih finansijskih izvještaja)
	Formalni korisnik (stanar)	Kompenzacija za sva poboljšanja na prostorijama (kao što su rekonstrukcija, renoviranje itd.), Naknada će biti isplaćena po trošku zamjene, i Troškovi premještanja i ponovne instalacije opreme i inventara, i Zamjenske prostorije za zakup, ako su prostorije iznajmljene od države, i Izgubljeni neto prihod tokom perioda tranzicije (mjereno na osnovu popisa)
	PAP-ovi, vlasnici bez formalnog prava(zgrada izgrađena bez građevinske dozvole na zemljištu koje posjeduju, ili zemljište u vlasništvu trećih osoba - obično u državnom vlasništvu)	Novčanu naknadu za zgradu po cijeni zamjene građevine, uključujući poreze, i Prelazni dodatak do tri mjeseca po vrijednosti operativnih troškova, uključujući troškove premještanja i ponovne instalacije opreme i inventara, i Kompenzacija za troškove identifikacije održive alternativne lokacije.
Gubitak nepoljoprivrednog poslovanja	Vlasnik preduzeća (bez obzira da li je formalno registrovan ili ne, sve dok aktivnost nije sankcionirana zakonom)	Troškovi selidbe, uključujući naknadu za nepokretni inventar i troškove zamjene investicije, i Prelazni dodatak za gubitak neto prihoda tokom perioda tranzicije (neto prihod mjereno na osnovu popisa stanovništva i na osnovu službenih podataka o prihodu na osnovu kojih se plaćaju porezi), i Podrška za obnovu sredstava za život kao što je prilagođeno u RAP-u
Gubitak od nepoljoprivrednih biznisa	Radnici, zaposlenici	Ako je radni odnos prekinut ili prekinut zbog kupovine zemljišta, naknada će biti isplaćena proporcionalno gubitku prihoda. Da se utvrdi od slučaja do slučaja, i Obuka za alternativne poslove ako je moguće, i Prioritet u zapošljavanju na projektu, ako je moguće i od slučaja do slučaja (u skladu sa socijalnom procjenom obrađenom u RAP-ovima).

Gubitak zgrada (kuća, stanova) iznajmljenih i obezbjeđujućih izvora sredstava za život	Vlasnik imovine	Novčana naknada za izgublenu imovinu po punom trošku zamjene, i Troškovi preseljenja (dodatak za selidbu) i novčana naknada na jednokratnoj osnovi (prelazna naknada, ako je stanarina bila glavni izvor sredstava za život).
FIZIČKO PREMJEŠTANJE		
Zgrade (stambeni, kuće, stanovi itd.)	Vlasnik sa formalnim pravom (uključujući vlasnika sa pravno priznatim zahtjevom)	Novčana naknada po troškovima zamjene, ili ; Zamjenska imovina jednake ili veće vrijednosti, u neposrednoj blizini ili u okolini eksproprisane imovine, zajedno sa svim troškovima preseljenja i administrativnim taksama potrebnim za prijenos vlasničkih prava, ako ih ima, i
	Neformalni vlasnik – zgrada izgrađena bez građevinske dozvole na vlastitom zemljištu ako podliježe legalizaciji	Plaćanje troškova preseljenja (dodatak za selidbu) i naknada za druge troškove tokom preseljenja, tj. Objaviti da je objekat podložan eksproprijaciji najmanje 6 mjeseci prije početka eksproprijacije kako bi se omogućilo osobi da pronađe alternativnu opciju i napusti prostorije
	Neformalni vlasnik - zgrada izgrađena bez građevinske dozvole na vlastitom zemljištu ili izgrađena bez građevinske dozvole u tuđem ili državnom vlasništvu - ne ispunjava uslove za legalizaciju	Novčana naknada za zgradu po zamjenskoj cijeni strukture, i Osigurati aranžmane koji će im omogućiti da dobiju adekvatan smještaj sa sigurnošću posjeda (ako ne posjeduju druge strukture), i Plaćanje troškova preseljenja (dodatak za selidbu) i kompenzacija za druge troškove tokom preseljenja, tj. Prelazni trošak. Vrsta, priroda i iznos ove pomoći će biti određeni u instrumentu za preseljenje, tj. Objaviti da je objekat podložan eksproprijaciji najmanje 6 mjeseci prije početka eksproprijacije kako bi se omogućilo osobi da pronađe alternativnu opciju i napusti prostorije
	Zakupac pogođene imovine	Isplata naknade za selidbu i naknada za druge troškove uzrokovane preseljenjem i novčane naknade, tj. Objaviti da je objekat podložan eksproprijaciji najmanje 6 mjeseci prije početka eksproprijacije kako bi se omogućilo osobi da pronađe alternativnu opciju i napusti prostorije

	Zakupac ili osoba sa stanarskim pravom u državnom vlasništvu	Osigurati zakup ili stanarska prava iste vrste druge ekvivalentne, društvene ili državne imovine u blizini, i Plaćanje troškova preseljenja (dodatak za selidbu) i kompenzacija za druge troškove tokom preseljenja, tj. Prelazna pomoć prilagođena potrebama svake grupe raseljenih osoba. Objaviti da je objekat podložan eksproprijaciji najmanje 6 mjeseci prije početka eksproprijacije kako bi se omogućilo osobi da pronađe alternativnu opciju i napusti prostorije
OSTALE SITUACIJE PRESELJENJA		
Uticaji uzrokovani privremenim zauzimanjem zemljišta i bilo kakve štete na imovini	Vlasnik imovine (uključujući vlasnika sa pravno priznatim zahtjevom)	Tržišna cijena zakupa za vrijeme trajanja stanarstva. Zemljište mora biti vraćeno u prvobitno stanje. Poboljšani kvalitet zemljišta zbog radova na površinskom sloju ne bi trebao biti uklonjen, osim ako se drugačije ne dogovori sa PAP-om, i

unutar i izvan RoW-a		Troškovi zamjene u skladu sa ovom matricom za pogođene usjeve, voćnjake, rasadnike itd., i Naknada za bilo kakvu štetu na imovini procijenjenu po troškovima zamjene.
Uspostavljena trajna prava služnosti na imovini (tj. pravo puta nad zemljištem ili imovinom)	Vlasnik imovine (uključujući vlasnika sa pravno priznatim zahtjevom)	Naknada za smanjenje tržišne vrijednosti zemljišta ili zgrade zbog implementacije prava služnosti, i Kompenzacija po troškovima zamjene za pogođene usjeve, voćnjake, rasadnike itd. u skladu sa relevantnim odjeljcima ove matrice, i Naknada za bilo kakav trajni gubitak prihoda zbog služnosti procijenjene po troškovima zamjene prema procjeni akreditovanih stručnjaka procjenom potencijala neto dobiti zemljišta nakon služnosti
Utjecaj na ranjive grupe	Ranjivi PAP	Povrh svih prava definisani u ovoj matrici, ranjivim PAP-ovima će biti pružena dodatna pomoć, uključujući pravnu pomoć i pomoć. Svaka dodatna podrška potrebna za sva pogođena ranjiva domaćinstva će biti određena od slučaja do slučaja tokom socio-ekonomskog istraživanja. Glavni pokretači ranjivosti će biti uzeti u obzir i u konsultacijama sa PAP-ovima. RAP-ovi će razviti detaljnu metodologiju zasnovanu na socio-ekonomskim istraživanjima. Ovi PAP-ovi imaju prioritet zapošljavanja na projektu ako je moguće.
Neutvrđeni uticaj	Bilo šta od gore navedenog	Svaki neodređeni uticaj će biti ublažen u skladu s principima i ciljevima ovog RPF-a

3.8 Prava na naknadu – Povezana razmatranja/pitanja

Dodatno, neke karakteristike prava na naknadu su objašnjene u više detalja ispod:

Pravni status objekata: Status objekata (stambenih i poslovnih) može varirati od formalno izgrađenih objekata, sa svim odgovarajućim dozvolama i registrovanih u katastru, do onih koje su izgrađene neformalno, bez potrebnih dozvola (tj. građevinske dozvole) i nijesu registrovane u katastru. Neformalno izgrađeni objekti (ili dio objekta) mogu se razlikovati od onih koje ispunjavaju uslove za legalizaciju (obično izgrađene bez dozvola, ali u skladu sa urbanističkim planovima i na vlastitom zemljištu) i onih koje ne ispunjavaju uslove za legalizaciju prema zakonima Crne Gore (ili strukture nijesu u skladu sa urbanističkim planovima ili postoji pitanje vlasništva nad zemljištem - obično izgrađeno na javnom ili državnom zemljištu). U svim ovim situacijama, vlasništvo nad objektima se ne dovodi u pitanje, ali status u procesu eksproprijacije bi mogao biti. Zakon o eksproprijaciji Crne Gore odnosi se na Katastar nepokretnosti i vlasništvu nad nekretninama.

U procesu preseljenja prema ovom RPF-u, ovo će biti ispravljeno detaljnim popisom subjekata i popisom imovine. Sve vrste struktura imaju pravo na naknadu, kao što je definisano u Pravima.

Izvori sredstava za život: Prihodi i izvori sredstava za život pogođenih osoba/domaćinstava takođe mogu biti formalni i neformalni. Osobe čiji su prihodi/izvori sredstava za život pogođeni, bez obzira na njihov status, imaju pravo na naknadu i/ili pomoć, kao što je definisano u Matrici prava.

Pomoć pri preseljenju

Pomoć pri preseljenju će biti prilagođena specifičnim potrebama pogođenih osoba, na osnovu nalaza socio-ekonomskog istraživanja. Takva pomoć se obično, iako ne isključivo, pruža ugroženim domaćinstvima i pojedincima koji su fizički ili ekonomski raseljeni od strane Projekta. Paket podrške može uključivati, ali nije ograničen na, sljedeće mjere:

- Pomoć pri preseljenju u odgovarajući smještaj sa sigurnošću posjeda. Na primjer, ugroženom domaćinstvu koje nema drugo mjesto stanovanja osim pogođene neformalne stambene nekretnine može se pomoći da se preseli u opštinski socijalni stan, sa dugoročnim ugovorom kako bi se osigurala sigurnost stana;
- Podrška u osiguravanju alternativnog poljoprivrednog zemljišta ili stanovanja/prostora, u slučajevima kada je novčana naknada odabrana od strane pogođene osobe;
- Obezbjedjivanje prelaznih dodataka za pokrivanje privremenih gubitaka prihoda i troškova prilagođavanja tokom perioda preseljenja;
- Naknada za selidbu, pokrivanje troškova transporta namještaja, opreme i ličnih stvari za domaćinstva ili preduzeća;
- Prelazak ili dodatak za iznajmljivanje, obezbjeđen u slučajevima kada Projekat ne može dati obavještenje u šest mjeseci unaprijed za osiguranje alternativnog smještaja ili poslovnih prostora;
- Praktična pomoć pri preseljenju, kao što je pomaganje porodicama da se fizički presele u drugi dom ili podrška malim preduzećima da se ponovo pokrenu u novim prostorijama.

MAFWM će sarađivati sa institucijama, organizacijama i drugim zainteresovanim stranama koje mogu pomoći u pružanju potrebnih usluga, lokalnim samoupravama i drugim organizacijama kako bi pomogli PAP-ovima u pristupu odgovarajućim uslugama i/ili postizanju prava na koja imaju zakonsko pravo.

Pomoć za obnovu sredstava za život: Kada implementacija projekta dovede do gubitka izvora prihoda i/ili sredstava za život zbog ekonomskog premještanja PAP-ova zajedno sa kompenzacijom za pogođenu imovinu, MAFWM će implementirati mjere za obnovu sredstava za život koje će biti dalje definisane u RAP-u. Takve mjere mogu uključivati:

- Pristup mogućnostima zapošljavanja kreniranim projektom (ako je moguće)
- Prelazni dodatak za pokrivanje troškova ponovnog uspostavljanja poslovnih aktivnosti na drugim mjestima;
- Pomoć u identifikaciji i pristupu drugim aktivnostima stvaranja prihoda/sredstava za život;
- Pomoć u prekvalifikaciji za druge dostupne mogućnosti zapošljavanja;

- Pružanje prijelazne podrške uz ponovno uspostavljanje poljoprivrednih aktivnosti;
- Troškovi selidbe i/ili pomoć za transport opreme, mašina, itd.

Pomoć za obnovu sredstava za život će biti definisana na osnovu ishoda socio-ekonomskog istraživanja, u skladu sa specifičnim potrebama pogođenih ljudi. MAFWM će sarađivati sa institucijama, organizacijama i drugim zainteresovanim stranama, kako bi pomogao PAP-ovima u pristupu odgovarajućim uslugama i/ili postizanju prava na koja imaju zakonsko pravo.

Uticaji uzrokovani privremenim zauzimanjem zemljišta: Sva zemljišta koja su privremeno zauzeta za projekat moraće biti u potpunosti rehabilitovana i vraćena nakon isteka ugovornog perioda za korištenje zemljišta i vraćanja zemljišta njihovim vlasnicima. Zemljište će biti očišćeno od bilo kakvog otpada i sva oprema će biti uklonjena. Poboljšani kvalitet zemljišta zbog radova na površinskom sloju ne bi trebao biti uklonjen, osim ako se drugačije ne dogovori sa PAP-om. Preventivne mjere takođe mogu uključivati očuvanje gornjeg tla kako bi se očuvao kvalitet pogođenog zemljišta, što će biti implementirano od strane izvođača radova i nadgledano od strane MAFWM-a. Cilj ovih mjera je da se vlasnicima ili korisnicima zemljišta omogući održavanje kvaliteta zemljišta barem na nivou prije implementacije Projekta.

Dostizanje standarda Svjetske banke u preseljenju takođe zahtijeva razumijevanje različitih načina na koje će Projekt uticati na žene. Individualne potrebe rodno osjetljivih mjera biće utvrđene tokom javnih konsultacija i socio-ekonomskog istraživanja. Međutim, iskustvo je pokazalo da će tokom javnih konsultacija većinu domaćinstava predstavljati muškarci. Stoga će MAFWM organizovati dodatne fokus grupe, razgovore i javne konsultacije sa ženama PAP-om, te vezu sa odgovarajućim zainteresovanim stranama za definisanje i izvršenje mjera.

Da bi se postigao cilj identifikacije, dizajniranja i procjene projekta tako da može promovisati rodno specifično ublažavanje i jednake razvojne mogućnosti za žene i muškarce, mjere mogu uključivati:

- dodatna podrška domaćinstvima na čelu sa ženama u pregovorima, pravnom procesu, obnovi sredstava za život i zamjeni imovine;
- Uključivanje žena u donošenje odluka u domaćinstvu (o vrsti naknade, potrebnim mjerama, itd.)
- dodatno uključivanje ženskog vodstva i učešća javnosti

Zahtjevi za neizbježne deložacije

(Primjenjuje se putem lokalnog pravnog okvira i standarda međunarodnih finansijskih institucija (IFI))

U rijetkim slučajevima kada su deložacije neizbježne (npr. nepodobni pojedinci koji odbijaju da odu), proces mora biti pažljivo upravljao kako bi se izbjeglo kršenje ljudskih prava. Projekat se može suočiti sa situacijama u kojima grupe nepodobnih ljudi (na primjer, ljudi koji su zadirali u prostor projekta nakon krajnjeg datuma) ili ljudi koji su već primili naknadu odbijaju da odu iako su ispunjene sve obaveze prema lokalnom zakonodavstvu i standardima Svjetske banke. U tom slučaju, Projekat će morati očistiti zemljište za radove, izbjegavajući deložaciju koja bi mogla predstavljati prisilnu deložaciju.

Projekat će implementirati sljedeće mehanizme kako bi se izbjegle prisilne deložacije, ali će i dalje očistiti zemljište za radove, ali slijedeći sljedeće standarde:

- Poštena procjena svih zahtjeva, uključujući i one koji se smatraju nepodobnim;
- Pristupačan i funkcionalan mehanizam za rješavanje žalbi (GRM);
- Angažman sa liderima zajednice ili nezavisnim posrednicima za pronalaženje neprisilnih rješenja;
- Pribjegavanje sudskim postupcima i provođenju zakona samo kao krajnja nužda;
- Obavezna procjena i ublažavanje bilo kakvih rizika za ljudska prava povezanih sa akcijama sprovođenja;
- Prethodno obavješćavanje Svjetske banke prije bilo kakve deložacije, uključujući:
 - Memorandum koji objašnjava opravdanost i hitnost;
 - Detaljan akcioni plan koji opisuje procedure i zaštitne mjere;
 - Dokumentacija o konsultacijama sa relevantnim zainteresovanim stranama i dokazi o zakonskoj usklađenosti.

Pomoć ranjivim grupama: Specifične mjere za pomoć svim ranjivim grupama identifikovanim kroz popis subjekata i socio-ekonomska istraživanja bit će definisane u skladu s njihovim potrebama. Na primjer, određene grupe mogu trebati pravnu ili drugu pomoć da obnove svoje živote, kao što je pomoć za poboljšanje njihovog poslovanja, neka ranjiva domaćinstva mogu trebati dodatne usluge od socijalnih radnika, a nacionalne manjine mogu zahtijevati dodatna razmatranja tokom procesa preseljenja u skladu sa njihovom nacionalnom jedinstvenošću, religijom i običajima. Nekim ranjivim PAP-ovima može biti potrebna pomoć za pristup socijalnim primanjima na koje imaju pravo. MAFWM će se povezati sa opštinom oko pomoći i podrške ugroženim PAP-ovima.

4 Instrumenti za preseljenje

4.1 Društvena analiza podprojekata za kupovinu zemljišta, ograničenje korištenja zemljišta i utjecaj prisilnog preseljenja

PMT će dobiti preliminarne informacije od lokalnih samouprava kada lokacije predloženih potprojekata budu poznate. Tražene informacije će uključivati opis prirode, opsega i lokacije predloženog podprojekta, popraćene mapama lokacije i bilo kojim drugim detaljima koji mogu biti potrebni. Korišćenjem kontrolne liste za provjeru preseljenja koja se nalazi u Aneksu 2 ovog RPF-a, socijalni stručnjak unutar PMT-a će na licu mjesta provjeriti informacije pružene u saradnji sa lokalnim vlastima, kako bi potvrdio da li projekat ima potencijalne uticaje na prisilno preseljenje.

Skrining aktivnosti će vršiti PMT. Izvještaji o skriningu će biti odobreni od strane menadžera PMT-a i dostavljeni Svjetskoj banci. Skrining će se oslanjati na sljedeće kriterijume i imat za cilj da se jasno utvrdi da li će predloženi pod-projekti imati negativan utjecaj na:

- gubitak skloništa, fizičko raseljavanje;
- imovina/resursi ili pristup imovini/resursima;
- gubitak izvora prihoda ili sredstava za život;
- gubitak ili gubitak pristupa zemljištu;
- gubitak poslovanja i trajnog i privremenog;
- gubitak pristupa obrazovanju i zdravlju zajednice;
- gubitak resursa zajednice;
- ranjive osobe i domaćinstva.

Društvena analiza će identifikovati osobe sa formalnim pravima na zemlju i imovinu (uključujući običajna i tradicionalna prava priznata prema zakonima zemlje). Analiza će takođe identifikovati osobe koje nemaju formalna prava na zemljište, ali imaju pravo na takvo zemljište i imovinu. Ne samo da će se oslanjati samo na korišćenje i analizu sekundarnih podataka koji su lako dostupni, već će takođe zahtijevati anketu kako bi se potvrdilo da sekundarni podaci pružaju istinito, pouzdano i tačan prikaz društvenog okruženja. U slučajevima kada se ne mogu izvući konačne odluke iz ankete, biće učinjeni dalji koraci da se prikupe i verifikuju informacije kroz intervju sa ključnim subjektima, diskusije fokus grupa i druge adekvatne metodologije. Ako analiza utvrdi da su takvi uticaji kao što je gore opisano prisutni na zemljištu pogođenom podprojektom, primjenjivi RAP će biti pripremljen na osnovu principa i smjernica koje pruža RPF.

4.2 Akcioni plan za preseljenje (RAP)

Obim i nivo detalja RAP-a variraju u zavisnosti od veličine i složenosti preseljenja uzrokovano podprojektom. Plan je zasnovan na ažurnim i pouzdanim informacijama o (a) predloženom potprojektu i njegovim potencijalnim uticajima na raseljene osobe i druge negativno pogođene grupe, (b) odgovarajućim i izvodljivim mjerama ublažavanja, i (c) pravnim i institucionalnim aranžmanima potrebnim za efikasno sprovođenje mjera preseljenja.

Svaki RAP specifičan za lokaciju mora uključivati najmanje sljedeće elemente kako je navedeno u ESS5:

- Opis projekta: Opšti opis projekta i identifikacija projektnog područja;
- Identifikacija potencijalnih uticaja: aktivnosti koje dovode do raseljavanja, opseg i obim kupovine zemljišta i uticaji na objekte i druga osnovna sredstva, ili nametnuto ograničenje korišćenja, alternative koje se razmatraju kako bi se izbjeglo ili minimiziralo premještanje, mehanizmi za minimiziranje premještanja tokom implementacije projekta itd
- Ciljevi: Glavni ciljevi programa preseljenja;
- Anketa popisa subjekata i osnovne socioekonomske studije;
- Pravni okvir: obavezno sticanje i nametanje ograničenja korištenja zemljišta i priroda naknade povezane s tim, u smislu metodologije procjene i vrijeme plaćanja, primjenjive pravne i administrativne procedure, uključujući opis pravnih lijekova dostupnih raseljenim osobama u sudskom procesu, zakone i propise koji se odnose na agencije odgovorne za provođenje aktivnosti preseljenja, praznine, ako ih ima, između lokalnih zakona i praksi i ESS5, i mehanizme za ublažavanje takvih praznina itd.;

- Institucionalni okvir: identifikacija agencija odgovornih za aktivnosti preseljenja, procjena institucionalnih kapaciteta takvih agencija, koraci koji se predlažu za poboljšanje institucionalnih kapaciteta agencija itd.;
- Podobnost: definicija raseljenih osoba i kriterijumi za određivanje njihove podobnosti za naknadu i drugu pomoć pri preseljenju, uključujući relevantne krajnje datume;
- Vrednovanje i kompenzacija gubitaka: metodologija koja će se koristiti u vrednovanju gubitaka za određivanje njihovog troška zamjene; i opis predloženih vrsta i nivoa kompenzacije prema lokalnom zakonu i dopunskim mjerama koje su neophodne za postizanje vrijednosti troškova zamjene,
- U slučaju projekata koji utiču na sredstva za život ili stvaranje prihoda, plan zajmoprimca će uključivati mjere koje će omogućiti pogođenim osobama da poboljšaju, ili barem obnove, svoje prihode ili sredstva za život
- Učešće zajednice: uključivanje raseljenih osoba (uključujući zajednice domaćina, gdje je to relevantno), strategija za konsultacije i učešće raseljenih osoba u pripremi i implementaciji aktivnosti preseljenja, sažetak izraženih stavova i kako su ti stavovi uzeti u obzir, predstavljene alternative preseljenja i izbori raseljenih osoba, institucionalni aranžmani po kojima raseljene osobe mogu prenijeti svoju zabrinutost projektu i mjere kako bi se osiguralo da ranjive grupe budu adekvatno zastupljene;
- Raspored implementacije: obezbjeđivanje predviđenih datuma za raseljavanje i procijenjene datume početka i završetka za sve aktivnosti plana preseljenja;
- Troškovi i budžet: prikazivanje kategorizovanih procjena troškova za sve aktivnosti preseljenja;
- Mehanizam žalbi: specifični i pristupačni za pod-projekte i dostupni postupci za rješavanje sporova koji proizlaze iz raseljavanja ili preseljenja;
- Praćenje i evaluacija: Aranžmani za praćenje aktivnosti raseljavanja i preseljenja od strane agencije za sprovođenje, dopunjeni praćenjem od strane treće strane, indikatorima praćenja učinka za mjerenje ulaza, izlaza i ishoda za aktivnosti preseljenja, uključivanje raseljenih osoba u proces praćenja, itd

RAP treba da sadrži odredbe za prilagođavanje implementacije preseljenja kako bi se odgovorilo na nepredvidive projektne uslove ili nepredviđene prepreke za postizanje zadovoljavajućih ishoda preseljenja.

Kada projektne okolnosti zahtijevaju fizičko preseljenje stanovnika (ili preduzeća), planovi preseljenja zahtijevaju dodatne informacije i elemente planiranja. Dodatni zahtjevi uključuju:

- **Prelazna pomoć:** opisuje oblike pomoći koja će se pružiti za preseljenje članova domaćinstva i njihove imovine i u prijelaznom periodu;
- Zaštita životne sredine i upravljanje planiranim lokacijama preseljenja;
- **Konsultacije o aranžmanima preseljenja:** opisuje proces konsultacija sa fizički raseljenim osobama o njihovim preferencijama u vezi sa alternativama preseljenja, izborima vezanim za oblike kompenzacije i tranzicijske pomoći itd.

Predviđeni opseg aktivnosti esproprijacije je manji, ali u slučaju eksproprijacije ili ograničenja korišćenja ili pristupa zemljištu ili prirodnim resursima koji bi kao posledicu imali značajno ekonomsko raseljavanje, mjere koje pružaju raseljenim osobama dovoljno prilika za poboljšanje ili barem obnovu svojih sredstava za život trebaju biti uključeni u RAP, ili u poseban plan poboljšanja sredstava za život.

To uključuje:

- **Direktna zamjena zemljišta:** za poljoprivredne PAP-ove zasnovane na sredstvima za život, RAP će osigurati opciju za dobijanje zamjenskog zemljišta ekvivalentne proizvodne vrijednosti ili pokazati da je dovoljno zemljišta ekvivalentne vrijednosti nedostupno, itd.;
- **Gubitak pristupa zemljištu ili resursima:** opisuje načine za dobijanje zamjena ili alternativnih resursa, ili na drugi način pruža podršku za alternativne izvore života;
- **Podrška za alternativne načine života:** opisuje izvodljive aranžmane za dobijanje zaposlenja ili za osnivanje biznisa, uključujući pružanje relevantne dodatne pomoći, uključujući obuku vještina, kredit, licence ili dozvole, ili specijalizovanu opremu. Kao što je opravdano, planiranje

sredstava za život pruža posebnu pomoć ženama, manjinama ili ranjivim grupama koje mogu biti u nepovoljnom položaju u osiguravanju alternativnih sredstava za život;

- **Razmatranje mogućnosti ekonomskog razvoja:** identifikuje i procjenjuje sve izvodljive mogućnosti za promociju poboljšanih životnih uslova kao rezultat procesa preseljenja. To može uključivati, na primjer, preferencijalne projektne aranžmane zapošljavanja, podršku za razvoj specijalizovanih proizvoda ili tržišta, preferencijalno komercijalno zoniranje i trgovinske aranžmane itd.;
- **Prijelazna podrška:** opisuju prelaznu podršku onima čiji će životi biti poremećeni.

4.3 Proces razvoja i odobravanja RAP-ova

Aktivnosti na pripremi, pod-projektnih RAP-ova specifičnih za svaku lokaciju biće objavljene na način da se omogući svrsishodno učešće PAP-ova. To podrazumijeva da će faza preliminarnih priprema uključivati najavu priprema za popis subjekata, objavljivanje rezultata popisa uz poštovanje privatnosti ličnih podataka, najave socio-ekonomske analize, kao i objavljivanje nacrtu RAP-a. Svrha javnog objavljivanja i diskusija je da se osigura svrsishodno učešće PAP-a u procesu pripreme, implementacije i praćenja instrumenata za preseljenje.

Popis subjekata i socioekonomske studije čine ključni element RAP-a. Svrha popisa subjekata na nivou domaćinstava je da se identifikuju i nabroje PAP-ovi i pripremi popis pogođene imovine. Popis subjekata takođe služi drugim bitnim funkcijama:

- identifikovanje karakteristika raseljenih domaćinstava, uključujući način privređivanja, rada i organizacije domaćinstava;
- pružiti osnovne informacije o sredstvima za život PAP-a (uključujući, prema potrebi, nivoe proizvodnje i prihode koji proizlaze iz formalnih i neformalnih ekonomskih aktivnosti) i životni standard (uključujući zdravstveni status) raseljenog stanovništva;
- pružiti informacije o ranjivim grupama ili osobama za koje će se možda morati napraviti posebne odredbe;
- identifikovati javnu ili društvenu infrastrukturu, imovinu ili usluge koje mogu biti pogođene;
- osigurati osnovu za pripremu i budžetiranje programa preseljenja; i
- uspostaviti osnovne uslove za praćenje i evaluaciju

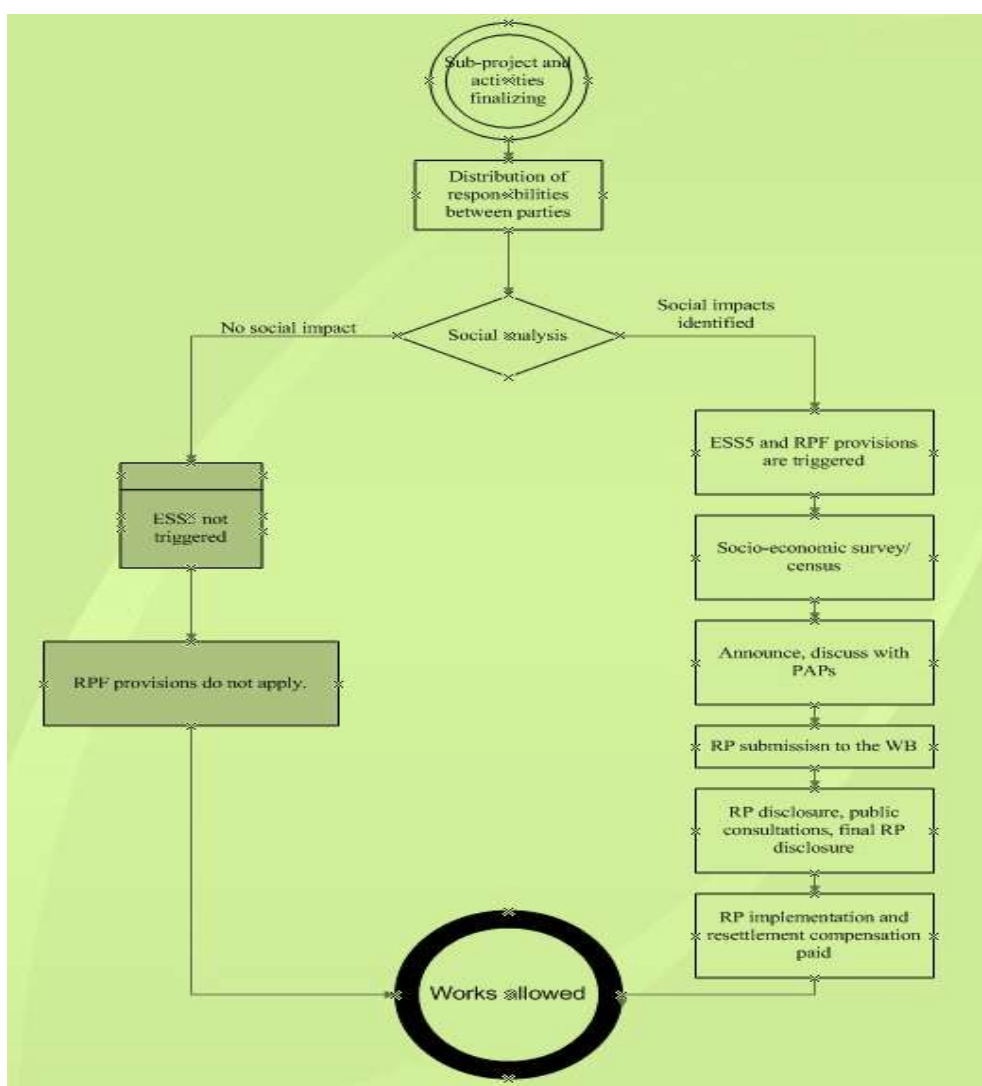
Gdje Svjetska banka može smatrati relevantnim, dodatna istraživanja u sledećem mogu biti sprovedena radi dopune podataka:

- zemljišnog vlasništva i prenosa prava, uključujući popis zajedničkih prirodnih resursa iz kojih stanovništvo ostvaruje svoje izvore prihoda i životnih potreba, itd.;
- obrasce društvene interakcije u pogođenim zajednicama, uključujući društvene mreže i sisteme socijalne podrške, i kako će na njih uticati projekat; i
- Društvene i kulturne karakteristike raseljenih zajednica, uključujući opis formalnih i neformalnih institucija (npr. organizacije zajednice, ritualne grupe, nevladine organizacije (NVO) koje mogu biti relevantne za strategiju konsultacija i za dizajniranje i implementaciju aktivnosti preseljenja.

Osim toga, tokom razvoja RAP-a, posebna pažnja se mora posvetiti zemljišnim parcelama koje mogu biti predmet neriješenih zahtjeva za restituciju prema nacionalnom okviru restitucije, kao i imovini ili strukturama pogođenim novim Zakonom o legalizaciji bespravnih objekata. Svi takvi slučajevi će biti pažljivo sagledani kako bi se utvrdila podobnost i prava u skladu sa ESS5, osiguravajući da pogođene osobe nijesu u nepovoljnom položaju zbog neriješenih procesa restitucije ili procedura legalizacije. U praksi, implementacija restitucije u Crnoj Gori je bila postepena i administrativno složena, sa ograničenim povratom fizičke imovine i čestim kašnjenjima u procjeni i izdavanju kompenzacijskih obveznica. Da bi se izbjegle pravne i operativne komplikacije, svako zemljište pod tekućim ili čekajućim postupcima restitucije mora biti pažljivo procijenjeno i isključeno iz kupovine zemljišta izazvanog projektom dok se status ne razjasni. Ovo je od suštinskog značaja za sprečavanje preklapanja ili sukoba između napora za eksproprijaciju i tekućih zahtjeva za restituciju. Prepoznajući trenutnu nepovezanost između Zakona o eksproprijaciji i propisa o restituciji, PMT će, pod vodstvom MAFWM-a, blisko

sarađivati sa Ministarstvom finansija i Komisijom za restituciju i kompenzaciju kao dio procesa razvoja i implementacije RAP-a. Na ovaj način osiguraće se usklađivanje procedura, provjeru vlasništva nad zemljištem i zahtjeva, te osiguravanje pravne jasnoće prije nego što se nastavi sa kompenzacijom ili fizičkim premještanjem na takvim parcelama.

Prvi nacrt RAP-a će biti dostavljen Svjetskoj banci na pregled i odobrenje koji će zatim biti objavljen (na engleskom i crnogorskom jeziku) od strane PMT u područjima dostupnim pogođenim osobama, lokalnim medijima u zajednicama pogođenim relevantnim podprojektom i na web sajtu projekta, nakon čega slijede javne konsultacije sa lokalnim zajednicama i zainteresovanim stranama na licu mjesta ili najbliže lokaciji projekta. PMT će takođe objaviti sažete informacije o RAP-u, kao vodič za kupovinu zemljišta i naknadu, koje će se distribuirati ili tokom javnih konsultacija ili tokom prvog sljedećeg sastanka sa PAP-ovima nakon što eksproprijacija počne. Sve ovo kako bi se osiguralo da pogođeni ljudi razumiju procedure kompenzacije i znaju šta da očekuju u različitim fazama podprojekta (na primjer, kada će im biti ponuđena ponuda, koliko dugo će morati da odgovore, procedure žalbi, pravne procedure koje treba slijediti ako pregovori ne uspiju itd.). Rezultati konsultacija će biti dokumentovani i priloženi sa konačnim dokumentom RAP-a i dostavljeni Svjetskoj banci na saglasnost. Konačni RAP će ponovo biti objavljen u područjima dostupnim pogođenim ljudima, objavljen u lokalnim medijima u zajednicama pogođenim relevantnim podprojektom i na web stani projekta, i dostupan tokom trajanja potprojekta, implementacije RAP-a i procesa preseljenja.

Slika 5 - Dijagram toka odobrenja RAP-a

4.4 Korelacija pripreme RAP sa pripremom glavnog projekta

Priprema RAP-a je usko povezana sa procesom pripreme potprojekta kako bi se osiguralo da su zahtjevi za eksproprijaciju i preseljenje pravilno integrisani u tehničko planiranje i implementaciju. Očekuje se da će korelacija pratiti ove korake:

1. Faza preliminarnog dizajna I odluke o lokaciji:
 - Početna procjena uticaja potprojekta vrši se paralelno s preliminarnim dizajnom.
 - U ovoj fazi, identifikovan je vjerovatna poreba eksproprijacije i potencijalnog raseljavanja.
 - Počinje rano uključivanje zainteresovanih strana i pokreću se socio-ekonomska istraživanja kako bi se informirali o pripremi RAP-a.
2. Nacrt RAP pripreme (na osnovu preliminarnog dizajna):
 - Nacrt RAP-a je pripremljen koristeći preliminarni dizajn za definisanje potencijalno pogođenih PAP-ova, zemljišnih parcela i imovine I definisan je datum kraja.
 - Ovaj nacrt se podnosi Svjetskoj banci na pregled i odobrenje.
 - Slijedi objavljivanje (na crnogorskom i engleskom jeziku), zajedno sa javnim konsultacijama u pogođenim zajednicama.
3. Detaljna/konačna faza dizajna:
 - Konačni dizajn uključuje povratne informacije iz RAP konsultacija, a granice kupovine zemljišta su potvrđene.
 - Svako ažuriranje u obimu odražava se u konačnom RAP-u, koji se ažurira ako je potrebno prije odobrenja banke.
4. Konačna objava i implementacija RAP-a:
 - Konačni RAP se objavljuje i distribuira lokalno, zajedno sa sažetim informacijama za pogođene osobe.
 - Kompenzacija, pomoć i mjere obnove sredstava za život se provode prije početka građevinskih radova, osiguravajući da se neće desiti oduzimanje zemljišta niti izgradnja početi dok RAP obaveze ne budu u potpunosti primijenjene.

4.5 Implementacija RAP-a

Nikakvo fizičko i/ili ekonomsko premještanje za bilo koju aktivnost neće se dogoditi dok specifični RAP-ovi za lokaciju ne budu finalizovani i odobreni od strane Banke, i dok se ne sprovedu mjere ublažavanja predviđene u odgovarajućem RAP-u.

4.6 Procedure upravljanja promjenama

Kako bi se osiguralo da se sve tehničke promjene u dizajnu projekta koje mogu imati implikacije na kupovinu zemljišta rješavaju u skladu sa principima ovog RPF-a, uspostavljen je strukturirani proces za upravljanje, procjenu i dokumentovanje svih promjena vezanih za kupovinu zemljišta, premještanje i preseljenje. Proces osigurava da su sve izmjene u dizajnu projekta, okviru ili strategiji implementacije koje mogu pokrenuti dodatno fizičko ili ekonomsko premještanje podložne pravovremenoj ponovnoj procjeni, angažmanu zainteresovanih strana i planiranju ublažavanja.

Identifikacija promjene

- Promjene mogu nastati zbog ažuriranih inženjerskih dizajna, pravnih prilagodbi, povratnih informacija zainteresovanih strana, nepredviđenih ograničenja vezanih za zemljište ili razvoja u fazi izgradnje.
- Jedinica za implementaciju projekata (PMT), u saradnji sa konsultantima za dizajn i izvođačima, proaktivno će pratiti potencijalne promjene koje utiču na korištenje zemljišta i premještanje.

Skrining i procjena uticaja

- Sve predložene promjene će biti provjerene u odnosu na originalni RPF i/ili akcione planove za preseljenje (RAP) kako bi se utvrdilo da li rezultiraju dodatnim raseljavanjem, utiču na nove vlasnike zemljišta ili korisnike ili mijenjaju prethodno dogovorena prava.
- Tamo gdje promjene dovode do novih ili povećanih uticaja, preduzeće se dodatna procjena društvenog uticaja.

Razvoj dopunskih RAP-ova ili dodataka

- Ako se utvrdi dodatno premještanje, PMT će pripremiti dopunu RAP-a ili dopunski RAP, u skladu sa principima i pravima navedenim u ovom RPF-u.
- Dopuna će uključivati ažurirane zalihe imovine, kriterijume podobnosti, matricu prava, mjere za obnovu sredstava za život i mjere za rješavanje žalbi po potrebi.

Odobrenje i objavljivanje

- Promjene i sa njima povezane dopune RAP će biti dostavljene Svjetskoj banci na pregled i saglasnost prije implementacije.
- Pogođene osobe i zajednice će biti obaviještene o promjenama putem pravovremenih konsultacija, a relevantni dokumenti će biti objavljeni u skladu sa SEP-om i u skladu sa ESS10.

Implementacija i praćenje

- Implementacija bilo kakvih promjena će biti integrisana u cjelokupni okvir za praćenje preseljenja.
- Interni sistem praćenja će pratiti isporuku kompenzacije i pomoći u vezi sa promjenom, a eksterni nadzor (ako to zahtijeva projekt) će potvrditi usklađenost i efikasnost.

Dokumentacija i vođenje evidencije

- Svi procesi vezani za promjene, uključujući procjene uticaja, konsultacije sa zainteresovanim stranama, odobrenja i zapise o implementaciji, bit će dokumentovani i čuvani od strane PMT-a.
- Dnevnik promjena će se redovno ažurirati kako bi se pratile sve izmjene opsega preseljenja i odgovarajuće akcije.

4.7 Revizija preseljenja

ESS5 se primjenjuje na trajno ili privremeno fizičko i ekonomsko raseljavanje koje se preduzima prije ili paralelno sa implementacijom Projekta, u očekivanju ili u pripremi za Projekat, kao i na situacije u kojima vlasništvo nad zemljištem ili imovinom ostaje na čekanju na sudu ili neriješeno iz bilo kojeg razloga zbog prošlih vladinih akcija koje bi mogle ometati preuzimanje posjeda zemljišta (naslijeđeni slučajevi). Ako se takvi slučajevi identifikuju kroz socijalnu analizu podprojekata, PMT će izvršiti reviziju (uz moguću podršku eksternih stručnjaka): (a) dokumentirati i procijeniti adekvatnost mjera ublažavanja koje se koriste u svjetlu ESS5; (b) procjenjuje usklađenost sa nacionalnim zakonodavstvom; (c) identifikovati nedostatke u ispunjavanju zahtjeva ESS5 i ovog RPF-a; (d) identifikovati bilo kakve pritužbe, pritužbe ili druga neriješena pitanja; i (e) odrediti mjere za otklanjanje identifikovanih nedostataka i rješavanje žalbi. Ova dubinska analiza se sprovodi u dogovorenom vremenskom okviru koji uzima u obzir kontekst projekta i značaj prethodnog preseljenja. Možda neće biti moguće retroaktivno zadovoljiti određene aspekte ESS5, kao što su konsultacije i objavljivanje. Due diligence može uključivati pregled relevantnih dokumenata, terenske posjete, intervjue i konsultacije održane sa pogođenim osobama i drugim ključnim učesnicima. Odobrenje takvog revizorskog izvještaja od strane Banke i implementacija mjera za otklanjanje nedostataka je preduslov za početak podprojekata u takvim slučajevima.

5 Konsultacije i otkrivanje

5.1 Javne konsultacije

PMT će uspostaviti stalni odnos sa pogođenim zajednicama od najranije moguće faze u procesu planiranja podprojekta, i tokom cijelog trajanja projekta. Proces angažmana će osigurati **smislene konsultacije** sa zainteresovanim stranama, kako bi se postiglo:

- Zajedničko razumijevanje prirode i trajanja potencijalnih uticaja;
- Informisano učešće u odlukama koje direktno utiču na njih;
- Dijalog o predloženim mjerama ublažavanja;

- Mogućnosti za učešće u razvojnim beneficijama i podršci za život; i
- Pojašnjenje pitanja implementacije.

Pojedinačni sastanci mogu se održati sa PAP-ovima u vezi sa specifičnim slučajevima, uključujući i na zahtjev PAP-a.

Svi dokumenti pripremljeni u okviru ovog RPF-a (sam RPF, svi naknadni RAP-ovi podprojekata i revizije preseljenja) bit će objavljeni **na crnogorskom i engleskom jeziku** i dostupni za povratne informacije javnosti najkasnije 15 dana prije javnih konsultacija. Prijevodi na **albanski** će takođe biti obezbjeđeni u opštinama sa značajnim stanovništvom koje govori albanski (npr. Ulcinj). Za romske zajednice u Nikšiću, usmeno tumačenje i pojednostavljeni vizuelni materijali će biti pripremljeni kako bi se osigurala inkluzivnost.

Da bi se osigurala široka dostupnost, za objavljivanje će koristiti više kanala kao što je navedeno u SEP-u:

- **Web stranice:** PMT, MAFWM, opštinske web stranice i eksterne stranice Svjetske banke.
- **Lokalne pristupne tačke:** Opštinske kancelarije, društveni centri, savjetodavne službe poljoprivredu/ribarstvo i PMT informativni pultovi.
- **Najave za medije:** Nacionalne i lokalne novine, radio i TV stanice.
- **Društveni mediji:** PMT i MAFWM Facebook stranice, online portali i ciljana SMS upozorenja u projektnim područjima.
- **Formati niske pismenosti i invaliditeta:** Pojednostavljene brošure, poster i sa vizualima, usmene / audio prezentacije i velika štampa / pristupačni PDF-ovi na zahtjev.

Najave konsultacija će se vršiti putem novina, društvenih medija, oglasnih table i web stranice PMT-a (MAFWM). Sve najave će jasno naznačiti: mjesto, datum, vrijeme, teme o kojima će se raspravljati i gdje se može pristupiti nacrtima dokumenata.

Informacije o projektu i detalji mehanizma za žalbe (GM) uvijek će biti objavljeni zajedno sa instrumentima preseljenja, osiguravajući da su zainteresovane strane svjesne svojih prava i mogućnosti pravne zaštite.

5.2 Javne konsultacije o ovom RPF-u

Nakon što nacrt RPF-a odobri Svjetska banka, biće održane javne konsultacije (potencijalno paralelno s drugim odobrenim instrumentima). RPF će biti objavljen na web stranici PMT-a (MAFWM) i distribuiran u štampanom obliku opštinskim kancelarijama i relevantnim lokalnim institucijama, ne manje od 15 dana prije sastanka.

MAFWM i PMT će uložiti dodatne napore u oglašavanje i objavljivanje dokumenta:

- Slanje nacrta RPF-a direktno institucionalnim učesnicima odgovornim za kupovinu zemljišta i preseljenje;
- Isporuka kopija opštinama koje imaju koristi od CRFASD projekta;
- Objavljivanje najava u nacionalnim i lokalnim novinama u potencijalno pogođenim zajednicama;
- Korištenje medija (web stranice, društveni mediji, TV i radio stanice) istovremeno sa objavom dokumenta.

Pozivnice će biti poslate na širok spektar relevantni subjekata, uključujući:

- vladinim ministarstvima i agencijama;
- Lokalne samouprave i Skupštine opštine;
- predstavnici PAP-a, ribarskih udruženja, zadruga i malih preduzeća;
- nevladine organizacije i organizacije civilnog društva;
- Nacionalni i lokalni mediji;
- Javnost.

Rezultat konsultacija - uključujući liste učesnika, ključne tačke diskusije, nedoumice i odgovore - bit će sumariizovani u **izvještaju o konsultacijama** i uključeni u konačni RPF. Matrica **povratnih informacija o konsultacijama** će takođe biti priložena kako bi se pokazalo kako su komentari uzeti u obzir ili zašto određeni prijedlozi nijesu usvojeni.

5.3 Dnevnik angažmana zainteresovanih strana (SEL)

Da bi se osigurala transparentnost, PMT će održavati **Dnevnik angažmana zainteresovanih strana (SEL)** koji bilježi sve aktivnosti angažmana, uključujući:

- Javni sastanci, grupne diskusije i fokus grupe;
- Sastanci na individualnom ili nivou domaćinstva;
- Virtualna ili telefonska komunikacija;
- Spontane ili neformalne interakcije.

Svaki unos dnevnika će sadržati:

- Detalji o učesnicima;
- Datum, vrijeme i mjesto sastanka (ili način komunikacije);
- Sažetak pitanja o kojima se raspravljalo i pruženih informacija;
- Primljene povratne informacije;
- Objašnjenje kako su povratne informacije adresirane.

SEL će biti dopunjen pratećim dokazima (fotografije, liste učesnika, medijski isječci, zapisnici o konsultacijama ili distribuirani materijali).

Ovaj dnevnik će služiti kao alat za praćenje i odgovornost za:

- Implementacija SEP-a;
- Priprema i izvršenje RAP-a podprojekta;
- Praćenje procesa preseljenja;
- Evaluacija osnaživanja PAP-a u pregovaranju o kompenzacijskim paketima.

SEL-om će upravljati PMT-ov specijalista za društveni okvir i periodično će biti provjeravan od strane Svjetske banke.

6 Mehanizam žalbi⁵

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i upravljanja vodama (MAFWM) će usvojiti mehanizam za žalbe na nivou projekta (GM) i osigurati da svi učesnici budu informirani o njegovoj dostupnosti, svrsi, kontaktnim tačkama i procedurama. GM će služiti kao strukturisana platforma za primanje, adresiranje i rješavanje problema, pitanja i pritužbi od ljudi pogođenih projektom (PAP), uključujući one koji se odnose na eksproprijaciju, uticaj na život, zahtjeve vezane za restituciju ili preseljenje.

Eksterne komunikacije od zainteresovanih strana su kategorizovane na sljedeći način:

- **Komentari/pitanja:** Opšte povratne informacije od pojedinca ili grupe koje se mogu ili ne moraju odnositi na određenu projektnu aktivnost ili incident. To može uključivati zapažanja, zahtjeve za pojašnjenje ili prijedloge za poboljšanje.
- **Žalbe:** Formalne žalbe pojedinca ili grupe u vezi sa određenom projektnom aktivnošću ili incidentom koji negativno utiče na njihove interese. To uključuje pitanja kao što su raseljavanje, neadekvatna naknada, prekid sredstava za život ili isključenje iz prava.

GM će biti dostupan tokom cijelog trajanja projekta, uključujući planiranje, implementaciju i praćenje akcionih planova za preseljenje (RAP). To će osigurati da:

- Se priznaju sve žalbe u određenom vremenskom okviru (npr. 5-7 radnih dana),
- Se slijedi transparentan proces istrage i rješavanja,
- Su podnosioci žalbe obaviješteni o ishodu i daje im se prilika da se žale na odluku preko GM-ovog višeg nivoa,

⁵ Prema najnovijim izmjenama i dopunama **Zakona o povraćaju oduzetih imovinskih prava i obeštećenju** (posljednja izmjena **SL list Crne Gore br. 34/2024**), žalbeni postupak za podnosiocima zahtjeva ograničen je **isključivo na administrativnu reviziju od strane Ministarstva finansija**. Konkretno, član 28 izmijenjenog zakona navodi da **su odluke koje je donijela Komisija za restituciju i naknadu konačne** i da nije dozvoljena daljija sudska revizija ili žalba sudu. Ovo ograničava podnosiocima zahtjeva u pristupu pravosuđu kako bi osporili ishode administrativne restitucije, efektivno uklanjajući pravo na žalbu na sudu. Jedini dozvoljeni korak je interna žalba ili prigovor podnesen Ministarstvu finansija u određenom vremenskom okviru, koji se zatim razmatra od strane istog organa koji nadgleda Komisiju. Ovo ograničenje je izazvalo zabrinutost među pravnim praktičarima i organizacijama civilnog društva u vezi sa adekvatnošću pravnog lijeka i principom pravičnog postupka, posebno u svjetlu ustavnih garancija Crne Gore i njenog usklađivanja sa međunarodnim okvirima ljudskih prava (npr. član 6 ECHR-a o pravu na fer suđenje). U praksi, ovo regulatorno ograničenje uvodi **pravnu nesigurnost** za zemljišne parcele pod neriješenim ili spornim zahtjevima za restituciju, čineći ga kritičnim za infrastrukturne projekte da **ustopave robustan mehanizam za rješavanje žalbi (GRM)** koji pruža alternativni, transparentni i pristupačan kanal za pogođene osobe.

- Se izvještaji o žalbama, preduzetim akcijama i ishodima čuvaju i objavljuju u periodičnim izvještajima (anonimno radi povjerljivosti).

Posebno razmatranje: Žalbe vezane za restituciju

S obzirom na nedavnu izmjenu **Zakona o povraćaju oduzetih imovinskih prava i obeštećenju** (Službeni list CG br. 34/2024), koji **ograničava žalbe isključivo na internu reviziju od strane Ministarstva finansija i zabranjuje sudske žalbe**, pogođene osobe sa neriješenim zahtjevima za restituciju suočavaju se sa ograničenim pristupom formalnoj pravnoj pomoći. Ovo predstavlja povećane rizike u slučajevima kada je zemljište pogođeno projektom predmet postupka restitucije.

Da bi se ublažila ova zakonska ograničenja i promovisao pravedan pristup pravnom lijeku, GM projekta će:

- Osigurati **neutralan, pristupačan kanal** za podizanje pitanja vezanih za restituciju tokom implementacije RAP-a,
- Blisko sarađuje sa **Ministarstvom finansija i Komisijom za restituciju i naknadu** kako bi se provjerio pravni status spornih zemljišnih parcela,
- Osigurati da je svaki zahtjev za restituciju koji je u toku dokumentovan , **označen i pažljivo procijenjen** prije nego što se pokrene kupovina ili premještanje zemljišta,
- Uspostaviti namjensku **kontaktnu tačku unutar PMT-a ili pravnu vezu** za podršku pogođenim pojedincima koji se kreću kroz preklapajuće postupke eksproprijacije i restitucije.

Nudeći alternativni kanal za rješavanje i osiguravajući transparentnost, GM igra vitalnu ulogu u podržavanju prava PAP-ova, posebno u odsustvu pristupa sudskoj reviziji prema trenutnom nacionalnom zakonodavstvu.

6.1 Registracija žalbe

Svaka žalba može se izraziti putem mehanizma za žalbe usmeno (lično ili telefonom) ili pismeno popunjavanjem obrasca za javnu žalbu (ličnom dostavom, poštom ili e-mailom na adresu/broj naveden ispod), bez ikakvih troškova za podnosioca žalbe. Žalbe se takođe mogu podnijeti anonimno ili bez upotrebe obrasca ako je to poželjno.

Pored obrasca za žalbu javnosti, javni letak za žalbe (**Aneks 1**) će biti objavljen/dostupan na:

- web stranice MAFWM-a <https://www.gov.me/mpsv>
- web stranice i kancelarije opština na koje se odnosi projekt, i
- Na gradilištima prije početka fizičkih intervencija.

Komentari/pitanja će biti proslijeđeni MAFWM-u na isti način kao i žalbe (vidi odjeljak ispod). Nakon što ih dobiju, oni će ući u MAFWM procedure eksterne komunikacije i povratne informacije će biti pružene u skladu sa zahtjevima procedure. Pitanja će biti identifikovana i svakog mjeseca pitanja će biti analizirana i izvještaj će biti dostavljen višem ministarskom nivou. To će upozoriti na zabrinutost, a kao "rano upozorenje" omogućiti brzu akciju za rješavanje problema i, na taj način, izbjeći primanje pritužbi u budućnosti.

Mehanizam žalbi će se sastojati od centralnog stola (CD) sa lokalnim prijemnim pultovima za sve pogođene opštine kojima upravlja MAFWM (kolektivno nazvan Mehanizam žalbi). Odvojeni mehanizam za žalbe radnika odvojen od mehanizma za pritužbe javnosti bit će uspostavljen prema smjernicama LMP-a.

Mehanizam žalbi je razvijen sa sljedećim ciljevima:

- Izgraditi i održati povjerenje zainteresovanih strana;
- Da bi se spriječila eskalacija sporova,
- Da bi se spriječile negativne posljedice neuspjeha u adekvatnom rješavanju pritužbi; i
- Pomoći u identifikaciji i upravljanju pitanjima zainteresovanih strana i na taj način podržati efikasno upravljanje rizicima.

Sistem i zahtjevi (uključujući osoblje) za lanac žalbe - od registracije, sortiranja i obrade, priznavanja i praćenja, do verifikacije i akcije, i na kraju povratnih informacija - su definisani u ovom GM-u. Kao dio GM kampanje, MAFWM će se pobrinuti da zaposleni bude u potpunosti obučeni i da ima relevantne informacije i stručnost za pružanje telefonskih konsultacija i primanje povratnih informacija. Projekat će koristiti bilo koji postojeći sistem kojim upravlja MAFWM ili kako bi se osiguralo da se sve informacije vezane za projekt šire i da se žalbe i odgovori raščlanjuju i prijavljuju.

U početku, GM bi se upravljao ručno, međutim, razvoj IT baziranog sistema je predložen za upravljanje cijelim GM-om. Nakon što su predloženi svi mogući načini pravne zaštite i ako podnosilac pritužbe još uvijek nije zadovoljan, GM će savjetovati o njihovom pravu na pravni lijek.

Sistem žalbi će biti na snazi što je prije moguće, kako bi se upravljalo i odgovaralo na pritužbe tokom različitih faza. Pored GM-a, pravni lijekovi dostupni prema nacionalnom zakonodavstvu ostaju (sudovi, inspekcije, administrativni organi itd.)

MAFWM već ima dobru saradnju sa lokalnim vlastima i predstavnicima zajednice i uložiće se zajednički naponi da informišu zainteresovane strane o ulozi i funkciji GM-a, kontakt osobama, kanalima za prijem i procedurama za podnošenje žalbe u pogođenim područjima. Informacije o GM-u će biti dostupne:

- Web stranica MAFWM-a (<https://www.gov.me/mpsv>)
- Web stranica/društveni mediji kojima upravlja Opština Ulcinj (<https://www.ul-gov.me/me>), Nikšić (<http://niksic.me/>), i Bar (<https://bar.me/>)
- Kroz kampanje na društvenim mrežama.
- Lokalni prijemni pult uspostavljen u opštinskim kancelarijama i prostorijama PMT-a
- Fizički prikaz GRM kanala (npr. plakati, oglasne table, natpisne ploče) na i blizu gradilišta, opštinskih zgrada, lučkih područja i društvenih centara u direktno pogođenim područjima

Bilo koja vrsta žalbe može se podnijeti poštom, telefonom, e-mailom ili lično koristeći dolje navedene podatke o pristupu:

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
ZA Mehanizam žalbi za projekat CRFADS
marija.klikovac@t-com.me

Adresa: Moskovska 101, 81000
Prodgorica, Crna Gora

Detalji o lokalnom pristupu bit će distribuirani kao dio kampanje za podizanje svijesti o žalbama. Postupak žalbe će biti besplatan, otvoren i dostupan svima, a komentari i žalbe će biti adresirani na nediskriminirajući i transparentan način.

6.2 Postupak

U nekim slučajevima, kao što je kada je žalba više pitanje ili zahtjev za informacijama, MAFWM može biti u mogućnosti riješiti žalbu ubrzo nakon što je primljena. U ovom slučaju, podnositelj pritužbe će dobiti informacije potrebne za rješavanje problema, a žalba će biti dokumentovana i zatvorena nakon što je podnositelj pritužbe zadovoljan ponuđenim informacijama.

Kada su žalbe složenije i zahtijevaju dalje ispitivanje, koristiće se sljedeći proces:

Korak 1: Primiti i potvrditi žalbu

- Nakon što je žalba primljena, ona će biti zabilježena u registru.
- MAFWM će potvrditi prijem žalbe pismom u roku od 5 radnih dana od prijema.
- Pismo potvrde će navesti kontakt osobu i opis onoga što podnosilac pritužbe može očekivati sljedeće, uključujući i vremenski okvir.

Korak 2: Procjena, dodjela odgovornosti i ispitivanje

- MAFWM će inicijalno procijeniti žalbu kako bi se odredilo kako bi se njome trebalo dalje upravljati i, u većini slučajeva, dodijelit će je stručnoj osobi da je riješi koji će raditi na razumijevanju, istraživanju, rješavanju i praćenju sa podnosiocem pritužbe. Ovo može

uključivati traženje informacija od različitih sektora unutar MAFWM-a, opština na koje utiče projekt ili od izvođača radova i konsultanata za nadzor.

- MAFWM će raditi sa podnosiocem žalbe kako bi razumio uzrok problema i moraće kontaktirati podnosiocem žalbe tokom istrage.

Korak 3: Konsultacije i primjena rešenja

- Nakon što se žalba istraži, u konsultaciji sa podnosiocem pritužbe, MAFWM će razgovarati o rezultatima i predloženom rješenju sa podnosiocem žalbe, uključujući i vremenski okvir za implementaciju.
- MAFWM će implementirati rešenje bilo direktno ili preko treće strane, što će biti učinjeno u konsultaciji sa podnosiocem žalbe.
- MAFWM će redovno štatiti proces kako bi osigurao napredak prema rješavanju. Ako se ne postigne nikakav napredak, MAFWM može odlučiti da eskalira žalbu menadžmentu MAFWM-a. U takvim okolnostima, podnosilac žalbe će biti obaviješten o napretku.

Korak 4: Završetak i monitoring

- Nakon što je žalba u potpunosti istraжена, rešenje je primijenjeno i prati se, i ne smatra se da su potrebne dalje radnje za rješavanje problema, MAFWM će zatvoriti žalbu.
- U slučaju anonimne žalbe, konačna odluka će biti objavljena na web stranici MAFWM-a.
- MAFWM će zatražiti od podnosioca žalbe da potpiše izjavu kojom potvrđuje rešenje. Potpisivanje izjave ne sprečava podnosioca žalbe da ponovo pokrene pitanje, ili traži druge načine za naknadu štete ako rešenje ne rezultira trajnim rješenjem ili se problem ponovi.
- Ako se podnosilac žalbe ne slaže sa ponuđenim rešenjem, MAFWM će zatvoriti žalbu, međutim podnosilac žalbe može izabrati da se žali na odluku o zatvaranju žalbe (vidi Korak 5) ili traži drugi pravni lijek.
- MAFWM može ponovo otvoriti žalbu ako podnosilac žalbe pruži nove informacije.
- MAFWM može kontaktirati podnosioca žalbe nakon zatvaranja kako bi se osiguralo da se ne pojave drugi problemi.

Korak 5: Žalba (opcionalno ako podnosilac žalbe nije zadovoljan)

- MAFWM će uspostaviti dodatni mehanizam za članove zajednice da se žale na zatvaranje žalbe kada nijesu zadovoljni ishodom istrage i/ili predloženim rješenjem.
- Panel drugog nivoa sastavljen od pouzdanih eksternih strana, uključujući tehničke stručnjake upoznate sa problemom ili višim upravljačkim strukturama MAFWM-a. Uopšteno, ovi ljudi neće imati prethodno detaljno znanje o žalbi ili angažmanu sa podnosiocem žalbe.
- U nekim slučajevima, radno tijelo može izabrati da uključi jednu ili više uglednih i nezavisnih trećih strana u panel.
- Radno tijelo može odlučiti da odbije žalbu ako smatra da žalba nije predstavljena na adekvatan način.
- Izbor posrednika ili pojedinaca koji čine radno tijelo će se sprovesti u konsultaciji sa podnosiocem žalbe i drugim ključnim subjektima kako bi se osiguralo povjerenje u proces.

U bilo kojem trenutku može se tražiti pomoć sudskih i upravnih vlasti bez predrasuda.

6.3 Praćenje i izvještavanje o žalbama

- Jedinica za implementaciju projekata (PMT), preko svog imenovanog stručnjaka za društvo, biće odgovorna za koordinaciju praćenja i izvještavanja o žalbama. Na lokalnom nivou, lokalni prijemni pultovi će biti uspostavljeni u opštinskim kancelarijama u Ulcinju, Baru i Nikšiću (i drugim relevantnim opštinama po potrebi), sa opštinskim kontaktnim tačkama koje će njima upravljati. Izvođači radova će takođe biti obavezni da održavaju kutije za žalbe na nivou lokacije i kontaktne osobe za žalbe vezane za izgradnju. Odgovornosti uključuju:
- **Prikupljanje podataka od lokalnih prijemnih pultova i žarišnih tačaka za pritužbe na nivou lokacije** o broju, sadržaju i statusu žalbi, i njihovo učitavanje u jedinstvenu bazu podataka projekta kojom upravlja PMT;
- Održavanje konsolidiranih dnevnika žalbi na pritužbe primljene na regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou;

- Praćenje otvorenih pitanja i predlaganje mjera za njihovo pravovremeno rješavanje;
- Objavljivanje kvartalnih izvještaja o funkcioniranju GM-a;
- Sumiranje i analiza kvalitativnih podataka dobijenih od lokalnih prijemnih tačaka o broju, sadržaju i statusu žalbi;
- Evidentiranje svih zapisa u jedinstvenu bazu podataka projekta o žalbama i praćenje napretka rješavanja;
- Praćenje otvorenih pitanja i predlaganje korektivnih mjera gdje je to potrebno
- Objavljivanje kvartalnih izvještaja o GM mehanizmima;
- Sumiranje i analiza kvalitativnih podataka dobijenih od lokalnih žalbenih prijemnih tačaka o broju, sadržaju i statusu žalbi i njihovo evidentiranje u jedinstvenu bazu podataka projekta;
- Praćenje otvorenih pitanja i predlaganje mjera za njihovo rješavanje.

Izvještaji o socijalnom praćenju Svjetskoj banci će se dostavljati putem MAFWM-a, koji će uključivati sekciju koji se odnosi na GM koji pruža ažurirane informacije o sljedećem:

- Status implementacije GM-a (lokalni prijemni pultovi, procedure, obuka, kampanje za podizanje svijesti javnosti, budžetiranje itd.);

Kvalitativni podaci o pritužbama i korisničkom iskustvu, uključujući ne samo broj i vrstu primljenih pritužbi (prijava, prijedlozi, žalbe, zahtjevi, pozitivne povratne informacije) i njihov status rješavanja, već i pregled podataka prikupljen kroz ankete, fokus grupne diskusije (FGD) i intervjue sa zainteresovanim stranama o:

- Jednostavnost pristupa GRM kanalima (da li ljudi znaju gdje i kako da se žale?);
- Vrijeme potrebno za evidentiranje zahtjeva i rješenja;
- Svijest o projektu GRM u pogođenim zajednicama;
- Nivo zadovoljstva procesom rješavanja pritužbi.
- Kvantitativni podaci o broju pritužbi primljenih od strane svakog ulaznog kanala, vrsti pritužbi i odgovora, pruženim pitanjima i pritužbama koje ostaju neriješene;
- Nivo zadovoljstva preduzetim mjerama (odgovorom);
- Sve korektivne mjere koje su preduzete.

6.4 Služba za žalbe Svjetske banke

Zajednice i pojedinci koji vjeruju da su negativno pogođeni projektom koji podržava Svjetska banka (WB) mogu podnijeti žalbe postojećim mehanizmima za rješavanje žalbi na nivou projekta ili Službi za rješavanje žalbi (GRS). GRS osigurava da se primljene žalbe odmah pregledaju kako bi se riješili problemi vezani za projekt. Zajednice i pojedinci pogođeni projektom mogu podnijeti svoju žalbu nezavisnoj inspekcijskoj komisiji Svjetske banke koja utvrđuje da li je došlo do štete ili bi se mogla dogoditi kao rezultat nepoštovanja njenih politika i procedura. Žalbe se mogu podnijeti u bilo koje vrijeme nakon što je zabrinutost upućena direktno na pažnju Svjetske banke, a menadžmentu banke je data prilika da odgovori. Za informacije o tome kako podnijeti žalbe korporativnoj službi za rješavanje pritužbi Svjetske banke (GRS), posjetite: <http://www.worldbank.org/en/projects-operations/products-and-services/grievance-redress-service>.

7 Praćenje i evaluacija

7.1 Institucionalni nadzor

PMT će voditi bazu podataka o preseljenju i eksproprijaciji sa najmanje sljedećim informacijama: količina potrebnog zemljišta, završena eksproprijacija, popis osoba i imovine na koje se odnosi, popis slučajeva eksproprijacije raščlanjen po različitim fazama procesa (podnošenje prijedloga, odluka o eksproprijaciji, procjena, ponuda naknade, sporazum o nagodbi, plaćanje naknade, plaćanje pomoći

tokom preseljenja, sudski procesi itd.). Predloženi obrazac za praćenje je predstavljen u Aneksu 3

Pored gore navedenih aktivnosti, tabela ispod predstavlja listu institucionalnih odgovornosti tokom procesa eksproprijacije i preseljenja:

Tabela 2 - Institucionalne odgovornosti

Zadatak:	Odgovornost:
Otkrivanje i organizovanje javnih konsultacija o RPF-u	MAFWM (PMT)
Objavljivanje informacija svim PAP-ovima o postupku početka eksproprijacije i tokom svih faza eksproprijacije	PMT i Opštine (LM)
Komunikacija i konsultacije sa PAP-ovima	PMT i LM
Aktivnosti prije početka radova	PMT i LM
Pružanje pomoći tokom preseljenja	MAFWM kao BoE
Isplata naknade	MAFWM kao BoE
Upravljanje žalbama	MAFWM PMT
Praćenje i izvještavanje o eksproprijaciji i preseljenju	MAFWM PMT / E&S
Praćenje uticaja vezanih za RAP i izvještavanje nakon početka radova kao što su: • Provjera da je naknada isplaćena u cijelosti prije raseljavanja ili gubitka pristupa; • Praćenje fizičkog preseljenja (ako postoji) i adekvatnosti obezbjeđenog smještaja ili lokacija; • Praćenje uticaja ekonomskog raseljavanja, uključujući obnovu sredstava za život, ponovno uspostavljanje biznisa i pomoć prodavačima ili ribarima pogođenim ograničenim pristupom; • Praćenje efikasnosti prelaznih dodataka, podrške za iznajmljivanje i dodataka za selidbu; • Provjera da li ranjive grupe (domaćinstva na čelu sa ženama, Romi, starije osobe, invalidi, siromašni) dobijaju dodatnu pomoć kao što je potvrđeno; • Praćenje pristupa GRM-u i rješavanje pritužbi vezanih za eksproprijaciju; • Praćenje nakon preseljenja kako bi se osiguralo da PAP-ovi nijesu u lošijem položaju, a po mogućnosti i boljem, u odnosu na predprojektne uslove.	PMT nastavlja pratiti uticaje vezane za RAP. Izvođači su odgovorni samo za implementaciju i izvještavanje o RAP akcijama koje su im posebno delegirane (npr. aranžmani za pristup lokaciji, pomoć pri premještanju, privremena podrška za život tokom radova).

7.2 Praćenje procesa preseljenja

Monitoring će se realizovati kroz sljedeće tri komponente.

- **Praćenje ulaza (praćenje napretka)** – za mjerenje da li su aktivnosti (roba i usluge) isporučene kako je navedeno u RAP-u. Ovo će se redovno sprovoditi interno, od strane PMT-a obično na sedmičnoj i mjesečnoj bazi.
- **Praćenje izlaza (praćenje performansi)** – za mjerenje rezultata inputa koji su isporučeni, kao što su broj ljudi/domaćinstava koji su preseljeni, dobili zamjensko zemljište ili imovinu, novčanu naknadu, obuku za obnovu sredstava za život i tako dalje. To će redovno sprovoditi PMT, obično na mjesečnoj i kvartalnoj osnovi.
- **Evalvacija ishoda (evalvacija uticaja)** – za mjerenje da li isporuka inputa i postizanje rezultata doprinose uspješnom postizanju ciljeva koji su postavljeni za implementaciju RAP-a.

Indikatori unosa	Mjerena vrijednosti	Učestalost Mjerenje
Ukupni trošak za eksproprijaciju (uključujući pregled troškova)	▪ Novčana naknada ▪ Troškovi pružanja pomoći, prema vrsti pomoći Troškovi konsultacija i angažmana ▪ Troškovi evaluatora i geodeta ▪ Troškovi pravnih troškova	Mjesečno
Ukupan broj vlasnika i ukupan broj formalnih i neformalnih korisnika pogođenih zemljišnih parcela	Osnovni podaci dobijeni putem popisa subjekata	Mjesečno
Broj formalnih i neformalnih domaćinstava koja moraju biti fizički raseljena Broj formalnih i neformalnih preduzeća koja moraju biti premještena	Osnovni podaci dobijeni putem popisa subjekata	Mjesečno
Pokazatelji izlaza	Mjerena vrijednosti	Učestalost Mjerenje
Broj (i postotak) zemljišnih parcela/kuća/preduzeća za koje su potpisani ugovori o naknadi Broj (i postotak) vlasnika/korisnika koji su potpisali ugovore o naknadi	Postotak bi trebao biti izračunat iz ukupnog broja pogođenih zemljišnih parcela/kuća/preduzeća, kako je utvrđeno popisom/istraživanjem	Mjesečno
Broj (i postotak) zemljišnih parcela /kuće/preduzeća za koje su ugovori o kompenzaciji odbijeni/još uvijek čekaju Broj (i postotak) vlasnika/korisnika koji su odbili potpisati ugovore o naknadi/ još uvijek razmatraju	Postotak bi trebao biti izračunat iz ukupnog broja pogođenih zemljišnih parcela/kuća/preduzeća, kako je utvrđeno popisom/istraživanjem	Mjesečno
Broj (i postotak) domaćinstava koja su fizički raseljena (premještena na drugu lokaciju) Broj (i postotak) preduzeća koja su preseljena	Postotak bi trebao biti izračunat iz ukupnog broja pogođenih zemljišnih parcela/kuća/preduzeća, kako je utvrđeno popisom/istraživanjem	Mjesečno

Broj osoba/domaćinstava uz pomoć implementacijskog tima prema vrsti pomoći i po kategoriji (vlasnici/korisnici)	- Pomoć pri preseljenju ili plaćanje troškova selidbe - Pristup zapošljavanju - Ostala pomoć (i vrsta)	Mjesečno
Pokazatelji ishoda	Mjerana vrijednosti	Učestalost Mjerenje
Broj novoprimljenih, otvorenih i zatvorenih žalbi; bilo koji trendovi; i prosječno vrijeme za obradu žalbi	Izmjerite vremenski interval između registracije žalbe i zatvaranja. Žalbe bi trebale biti pregledane od strane tima za implementaciju kako bi se ukazala na značajna pitanja u implementaciji	Mjesečno
Prosječno vrijeme za isplatu naknade	Prosječno vrijeme između prihvatanja ponude/potpisivanja ugovora i izvršenja naknade. Ovo bi takođe trebalo redovno pratiti tim za implemetaciju kako bi se utvrdilo da li postoje kašnjenja koja bi mogla dovesti pogođene ljude u težak položaj.	Kvartalno
Kako je primljena novčana naknada korištena/uložena?	Anketa za utvrđivanje kako su subjekti koristili naknadu, kao što su: –Zamjensko zemljište –Zamjenski stambeni objekti –Zamjenski poslovni objekti –Ostala imovina ili investicije (po vrsti)	Godišnje
Ponovno uspostavljanje prihoda / sredstava za život	–Da li su oni koji su koristili zemlju kao izvor sredstava za život/prihod uspjeli ponovo uspostaviti ovaj izvor i nivo sredstava za život/prihode? –Posebno procijeniti situaciju svih korisnika zemljišta, posebno onih neformalnih	Godišnje

8 Institucionalni aranžmani

8.1 Institucije odgovorne za implementaciju projekta

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM), kroz Jedinicu za implementaciju projekata (PMT), upravljaće projektom, uz tehničku podršku Ministarstva finansija. PMT, koji je već uspostavljen za implementaciju bivšeg MIDAS projekta i tekućeg MIDAS2 projekta, nastaviti će služiti kao osnovna jedinica odgovorna za svakodnevno upravljanje CRFASD projektom.

Trenutni sastav PMT-a uključuje koordinatora projekta, menadžera projekta, višeg građevinskog inženjera (skraćeno radno vrijeme), višeg stručnjaka za praćenje i evaluaciju (M&E), višeg stručnjaka za životnu sredinu i društvo (ESF) (skraćeno radno vrijeme).

Da bi se podržao prošireni opseg i složenost aktivnosti CRFASD-a, PMT će biti ojačan dodatnim pozicijama, uključujući:

1. Specijalista za društveni okvir s punim radnim vremenom;
2. Građevinski inženjer sa punim radnim vremenom;

3. Specijalista za nusproizvode životinja (ABP) sa punim radnim vremenom.

Gradeći na svom pokazanom kapacitetu i institucionalnom pamćenju, PMT će biti ojačan ovim dodatnim osobljem i tehničkom ekspertizom kako bi se osigurala efikasna implementacija CRFASD projekta.

PMT će biti odgovoran za:

- Tehnička koordinacija i nadzor nad svim komponentama projekta;
- Upravljanje i nadzor zaštitnih mjera za životnu sredinu i društvo (E&S), uključujući implementaciju i praćenje svih instrumenata ESF-a (npr. ESMF, RPF, SEP, LMP, ESCP);
- Rad i administracija Mehanizma za rješavanje žalbi projekta (GRM), uključujući unos, obradu, rješavanje i izvještavanje o žalbama;
- Praćenje, evaluacija i izvještavanje o učinku projekta, uključujući zaštitne mjere, usklađenost i trendove pritužbi;
- Angažman zainteresovanih strana, povratne informacije građana i mehanizmi javnog objavljivanja;
- Komunikacija i koordinacija sa relevantnim nacionalnim i opštinskim učesnicima;
- Povezivanje sa Svjetskom bankom i razvojnim partnerima o napretku implementacije projekata i pitanjima usklađenosti.

Dodatno, PMT može ugovoriti eksterne konsultante ili savjetodavne firme za pružanje specijalizovanih inputa u oblastima kao što su studije izvodljivosti, dizajn i nadzor infrastrukture, podrška digitalnom sistemu, pružanje obuke, širenje informacija, konsultacije i upravljanje žalbama, te fiducijarne savjetodavne usluge.

Fiducijarne funkcije, uključujući nabavku i finansijsko upravljanje, i dalje će biti centralizovane pod Jedinicom za podršku projektima Svjetske Banke (TSU) u okviru Ministarstva finansija, kao što je bio slučaj u MIDAS2. PMT će blisko sarađivati sa TSU-om kako bi osigurao pravovremene procese nabavke, isplate i finansijsku odgovornost u skladu sa zahtjevima Svjetske banke.

9 Budžet i finansiranje preseljenja

Troškove kupovine zemljišta snosi korisnik eksproprijacije tj. MAFWM i biće uračunati u budžet za naredne fiskalne godine u kojima će početi eksproprijacija. Troškovi za implementaciju ovog RPF-a uključuju kategorije: (a) administrativni troškovi uključujući troškove povezane sa eksproprijacijom (ako je potrebno), i (b) kompenzaciju za eksproprijaciju i gubitak imovine, uključujući prelazne i bilo koje druge dodatke po potrebi.

S obzirom na ranu fazu projekta i nepoznatu skalu, vrstu i veličinu uticaja, procjena troškova nije moguća u ovoj fazi. Međutim, kako se uticaji eksproprijacije ili uopšte ne očekuju, ili su vrlo mali, troškovi neće biti značajni za nametanje rizika pri planiranju ili implementaciji bilo kojeg aspekta ovog RPF-a

Ovaj RPF kao, što je navedeno u Ugovoru o zajmu, dopunjuje nacionalne pravne zahtjeve koji vode nedobrovoljno sticanje zemljišta i preseljenje, i nakon ratifikacije služiće kao pravna osnova za adresiranje gapova kako bi se ispunili ESS5 standardi.

Dodatni administrativni koraci ako opština snosi troškove

1. **Formalno označavanje opštine kao korisnika eksproprijacije (BoE):**
 - Vladina odluka ili pravni akt mora izričito ovlastiti opštinu da djeluje kao BoE.
 - To uključuje odgovornost za finansiranje i provođenje procedura eksproprijacije.
2. **Izdvajanje budžeta na opštinskom nivou:**
 - Opština mora uključiti troškove preseljenja i kupovine zemljišta u svom **godišnjem planiranju budžeta** i osigurati finansiranje po stavkama.
 - Koordinacija sa Ministarstvom finansija je potrebna kako bi se osigurala fiskalna usklađenost i dostupnost sredstava.

3. **Osnivanje opštinske komisije za eksproprijaciju / kontaktne tačke:**

- Određena opštinska vlast (često regionalni katastar ili opštinski kancelarija za imovinu) trebala bi upravljati dokumentacijom, procjenom i komunikacijom s PAP-ovima.
- To bi dodalo dodatni sloj administracije u odnosu na rukovanje na centralnom nivou.

4. **Sporazum o koordinaciji sa MAFWM/PMT:**

- Memorandum o razumijevanju (MoU) ili Protokol o saradnji između opštine i MAFWM/PMT bi bio potreban za Definišenje uloga, odgovornosti, izvještavanja i rješavanja sporova.
- PMT bi ostao odgovoran za usklađenost sa zaštitnim mjerama (ESS5), ali finansijska i administrativna egzekucija bi se promijenila lokalno.

5. **Javno objavljivanje i odgovornost:**

- Opštine bi bile obavezne da objave budžetska izdvajanja i procedure plaćanja na lokalnom nivou.
- Dodatna **odobrenja Skupštine opštine** mogu biti potrebna kako bi se potvrdila legitimnost i transparentnost troškova.

6. **Revizija i nadzor:**

- Opštinski troškovi preseljenja postali bi predmet **opštinskih i državnih revizija**, i trebali bi biti prijavljeni MAFWM-u i Svjetskoj banci kao dio praćenja zaštitnih mjera.

Aneks 1 - Obrazac za registraciju žalbe

OBRAZAC ZA ŽALBU -	
INFORMACIJE O OSOBI KOJA PODNOSI ŽALBU	
Referenca br. _____	
Puno ime i prezime Napomena: možete ostati anonimni ako želite ili zatražite da ne otkrijete Vaš identitet trećim stranama Bez pristanka	Ime _____ Prezime _____ ☐ Želim anonimno izraziti svoju žalbu ☐ Tražim da ne otkrijem svoj identitet bez mog pristanka
Kontakt informacije: Molimo označite kako biste željeli biti kontaktirani (mail, telefon, e-mail)	☐ Poštom: Molimo navedite poštansku adresu: _____ ☐ Telefonom: _____ ☐ Putem e-maila ☐ Ne želim da me kontaktiraju i pratiću odluku na web stranici MAFWM-a
Preferirani jezik za komunikaciju	☐ Crnogorski ☐ Ostalo navedite _____
Opis Incident ili žalba:	Šta se desilo? Gdje se to dogodilo? Kome se to dogodilo? Koji je rezultat problema?
Datum incidenta/žalbe	☐ Jednokratni incident/žalba (datum _____) ☐ Dogodilo se više puta (koliko puta? _____) ☐ U toku (trenutno imate problem)
Na koji bi način željeli vidjeti da se riješi problem?	
Potpis: _____ (nije potrebno u slučaju anonimnih pritužbi) Datum: _____	
Molimo vratite ovaj obrazac na: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede ZA CRFADS projektну јединицу - Adresa: Moskovska 101, 81000 Podgorica, Crna Gora	

Aneks 2 - Šablon za socijalnu provjeru

OBRAZAC ZA SOCIJALNU PROVJERU ZA PODPROJEKTE/AKTIVNOSTI

Ovaj izvještaj o skriningu sadrži obrazac za provjeru, dokaze o vlasništvu i slike iz ankete.

Komponenta iz PAD-a:

Naziv aktivnosti:

Vrsta aktivnosti i paket nabavki kao što je dodijeljeno u planu nabavke:

Lokacija aktivnosti:

Agencija za implementaciju projekta:

Kratak opis osnovnih uslova, životna sredina ljudi i osjetljive grupe/lokacije.:

Indikatori skrininga koji se odnose na eksproprijaciju, imovinu i pristup resursima

		DA	NE
1	Da li će aktivnost zahtijevati da se zemljište (privatno) stekne (privremeno ili trajno) za implementaciju?		
2	Da li je zemljište kupljeno u očekivanju projekta?		
3	Hoće li aktivnost zahtijevati zemljište koje je trenutno zauzeto ili se redovno koristi u proizvodne svrhe (npr. povrtlarstvo, poljoprivreda, pašnjaci, ribolovne lokacije, šume		
4	Da li se očekuje fizičko raseljavanje pojedinaca, porodica ili preduzeća		
5	Da li će aktivnost rezultirati privremenim ili trajnim gubitkom usjeva, voćaka ili infrastrukture domaćinstava		
6	Rezultirati nedobrovoljnim ograničenjem pristupa ljudi zakonski određenim parkovima i zaštićenim područjima		
7	Rezultira gubitkom sredstava za život		
8	Imati negativan uticaj na bilo koje ranjive pojedince ili grupe		
9	Imaju negativan utjecaj na neformalne pored-puta trgovinske objekte, individualne trgovce, kao i na privremene ili nomadske oblike privredne djelatnosti.		
10	Imaju bilo kakav negativan utjecaj na formalno ili neformalno poslovanje (navedite koji)		
11	Uticaj interno raseljenih osoba ili izbjeglica		
12	Nametanje ograničenja pristupa zemljištu ili korištenja drugih resursa, uključujući komunalnu imovinu i prirodne resurse kao što su morski i vodeni resursi, drvo i nedrvni šumski proizvodi, slatka voda, ljekovito bilje, lovišta i okupljališta i područja za ispašu i usjeve;		

Ako je bilo koji od polja označen DA, ESS5 je relevantan i aktivira se primjena odredbi RPF-a Projekta. PMT je dužan slijediti odredbe RPF-a kako bi odredio koji tip instrumenta specifičnog za lokaciju će biti pripremljen u skladu s poglavljem 5.4 RPF-a.

CERTIFIKACIJA

Ovim potvrđujemo da smo detaljno ispitali sve potencijalne štetne efekte ovog podprojekta. Prema našim saznanjima, podprojekt ne izbjegava / izbjegava sve negativne društvene uticaje.

Za PMT

SF specijalista

Aneks 2 Primjer upitnika socio-ekonomskog istraživanja

SOCIO-EKONOMSKO ISTRAŽIVANJE

Ovo istraživanje je dio napora da se prikupe podaci potrebni za razvoj Akcionog plana za eksproprijaciju i preseljenje i procjenu potencijalnih društvenih uticaja na pogođene lokalne zajednice, a posebno na pojedince i domaćinstva čija će imovina biti ekspropirirana. Podaci prikupljeni ovdje biće zaštićeni prema Zakonu o zaštiti podataka Crne Gore i korišćiće se isključivo za razvoj RAP-a i biće podijeljeni sa Svjetskom bankom. Snažno vas ohrabrujemo da učestvujete u anketi, tako da strategije preseljenja i kompenzacije mogu uzeti u obzir jedinstvene karakteristike vašeg domaćinstva.

I - Identifikacija vlasnika imovine i tuženika (ako se razlikuje od vlasnika)

- 1.1. Ime vlasnika _____
- 1.2. Dob i pol _____
- 1.3. Broj telefona. Fiksni _____ mobilni _____
- 1.4. Katastarska opština u kojoj se nalazi ekspropirana imovina _____
- 1.5. Katastarska parcela _____
- 1.6. Katastarska opština u kojoj vlasnik ima stalnu adresu _____
- 1.7. Ime tuženog (ako se razlikuje od vlasnika) _____
- 1.8. Dob i pol _____
- 1.9. Odnos sa vlasnikom _____
- 1.10. Broj telefona. Fiksni _____ mobilni _____

II – Struktura domaćinstava

2. Druge osobe koje žive u istom domaćinstvu? **DA NE** (Molimo označite relevantno).

Ako **DA**, molimo naznačite:

- Broj djece mlađe od 19 godina _____
- Broj članova od 19 do 65 godina _____
- Broj članova 65 i više _____

3. Postoji li osoba u domaćinstvu koja nije u stanju živjeti samostalno, tj. kojoj je potrebna stalna briga? **NE DA** (Molimo označite relevantno) **Ako DA**, molimo vas da navedete više detalja o ovoj osobi:

-
4. Da li domaćinstvo ostvaruje pravo na kućnu njegu i pomoć?

DA NE (Molimo označite relevantno)

III - Vrsta uticaja domaćinstava koji se odnose na kupovinu zemljišta:

5. Kolika je ukupna površina zemljišta koje domaćinstvo posjeduje:

- Poljoprivredno zemljište _____ m²,
- šumsko zemljište _____ m²;
- ostalo zemljište _____ m²

6. Kolika je površina parcele/zemljišta koja podliježe eksproprijaciji _____ m².

Napomena: Ako su građevine vezane za zemljište predmet eksproprijacije, njihova površina se ovdje ne izračunava. Podaci bi trebali biti navedeni u listu za stambene objekte ili poslovne prostore ako su na posebnoj parceli.

7. Da li će cijela parcela ili samo njen dio biti ekspropirirana? **CIJELI DIO PARCELE** (Molimo označite relevantno)

8. Ako je samo dio parcele ekspropiriran, kolika je površina tog dijela _____ m²

9. Hoćete li podnijeti zahtjev za eksproprijaciju neupotrebljivog zemljišta (prema članu 8 Zakona o eksproprijaciji koji omogućava eksproprijaciju neupotrebljive parcele tokom 2 godine nakon završetka građevinskih radova): (Molimo označite relevantno)

- Ne, cijela parcela je ekspropirirana.
- Ne zanima me eksproprijacija neupotrebljive zemlje.
- Da. Tražiću.
- Nisam svjestan/obaviješten o takvoj mogućnosti.

10. Da li je pogođeno zemljište u **vašem isključivom vlasništvu** ili u **suvlasništvu drugih**? (Molimo označite relevantno).

Koliko suvlasnika _____

11. Vrsta ekspropisanog zemljišta kako je registrovano u katastru (molimo označite relevantno):

- uglavnom obradivo zemljište,
- pretežno vinograd,
- pretežno voćnjak,
- nešto drugo _____

12. Da li dajete u zakup zemljište koje je predmet eksproprijacije? **DA NE** (Molimo označite relevantno)

13. Da li vaše domaćinstvo zapošljava radnike koji nijesu u domaćinstvu da obrađuju ekspropisanu zemlju?

DA NE (Molimo označite relevantno)

14. Da li je ekspropisana zemlja važan izvor prihoda za vaše domaćinstvo?

DA NE BAVI SE POLJOPRIVREDOM (Molimo označite relevantno)

15. Koliki je godišnji prihod od ove parcele? _____

16. Hoćete li nastaviti s poljoprivredom nakon eksproprijacije ovog poljoprivrednog zemljišta?

DA NE BAVI SE POLJOPRIVREDOM (Molimo označite relevantno) Zašto?

17. Planirate li kupiti novo poljoprivredno zemljište?

DA NE BAVI SE POLJOPRIVREDOM (Molimo označite relevantno)

Ako NISTE angažirani, molim vas pojasnite zašto?

18. Da li je pogođeno zemljište predmet pridruženih struktura? **DA NE** (Molimo označite relevantno)

Ako DA, molimo navedite vrstu objekta i područje:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

IV – Izvori sredstava za život

19. Ukupni mjesečni prihod domaćinstva (kumulativno za svaku vrstu prihoda i za sve članove domaćinstva)

Prihod od rada (EUR / mjesec)

Prihod od stalnog zaposlenja	Prihod od vlastitog privatnog biznisa	Prihod od povremenog rada	Prihod od penzija	Poljoprivredni prihod (ukupno godišnje)
EUR	EUR	EUR	EUR	EUR

Prihod od socijalne pomoći (EUR/mjesec)

Novčana podrška zbog niskih prihoda	Podrška osobama s invaliditetom	Dječji dodatak
EUR	EUR	EUR

Prihodi od nekretnina i ostali prihodi (EUR./ mjesec)

Prihod od nekretnina		Ostali prihodi
Iznajmljivanje kuće ili stana	Zakup poljoprivrednog zemljišta	
EUR	EUR	EUR

20. Dugovanja domaćinstva. Da li domaćinstvo ima obavezu mjesečne otplate kredita?

NE DA (Molimo označite relevantno)

21. Kako planirate potrošiti novac dobijen od eksproprijacije?

- 1. Za kupovinu građevinskog zemljišta, kuće ili stana
- 2. Za pokretanje posla
- 3. Za kupovinu dodatnog poljoprivrednog zemljišta
- 4. Za nabavku poljoprivrednih mašina
- 5. Za lijekove i liječenje
- 6. Za štednju
- 7. Za obrazovanje djece i/ili unučadi
- 8. Za svakodnevni život
- 9. Za kupovinu automobila
- 10. Ostalo, navedite _____

22. Zna li kome da se obratite za zaštitu i ostvarivanje vaših prava u vezi sa postupkom eksproprijacije?

1. Da, znam
2. Ne, ne znam kome da se obratim
3. Pokušću da se informišem

Ako znate, molimo vas da navedete kontakt podatke za koje ste svjesni:

Molimo vas da dodate sve komentare koje imate u vezi sa dosadašnjim pripremnim radovima za projekat

Hvala vam na vašem vremenu!

Upitnik ispunjen _____ Datum i vrijeme intervjua _____

V: DODATNA PITANJA ZA FIZIČKI RASELJENA DOMAĆINSTVA

Ime vlasnika _____

1. Površina parcele / parcele na kojoj se nalazi građevina koja je predmet eksproprijacije _____ m²

2. Svrha strukture: (Molimo označite relevantno):

- Za stalni boravak vlasnika i/ili članova njegovog/njenog domaćinstva
- Za odmor i rekreaciju članova porodice i rodbine
- Za poljoprivredne radove
- Za iznajmljivanje
- Ne koristi, nije zauzeto

3. Bruto površina građevine je _____ u kvadratnim metrima

4. Godina izgradnje / rekonstrukcije objekta _____

5. Vrsta materijala: čvrsti materijal; Improvizovani materijal

6. Pogodnosti strukture (Molimo označite relevantne i dodajte po potrebi):

- kuhinja
- kupatilo
- priključen na vodovod
- priključen na kanalizaciju ili septičku jamu
- Ima struju
- garaža
- drugo: _____

7. Planirate li kupiti ili izgraditi novi stambeni objekat? **DA NE** (Molimo označite relevantno)

Ako DA, recite nam gdje će se ovaj objekat nalaziti (ime naselja/grada):
(Molimo označite relevantno)

- Još nije odlučeno
- U istom naselju
- U opštinskom centru
- U gradu izvan ove opštine
- Nema plan za kupovinu ili izgradnju novog stambenog objekta

VI: DODATNA PITANJA KOJA SE POSTAVLJAJU SAMO VLASNICIMA KOJI IZGUBE POSAO

Ime vlasnika _____

1. Da li se poslovni prostori nalaze: (Molimo označite relevantno)

- Unutar stambene strukture
- To je zasebna struktura
- U jednoj od pomoćnih građevina (garaža, itd.....)

2. Katastarski broj _____ parcele i površine parcele ako se poslovni prostor nalazi na posebnoj parceli _____ u m²

3. Bruto površina objekta/poslovnog prostora _____ m²

4. Vrsta poslovnog _____

5. Broj zaposlenih u poslu (vlasnik/i preduzeća i članovi njegove/njene porodice koji će biti uključeni).

- Ukupan broj _____
- Od njih su članovi domaćinstva _____

- Broj stalno zaposlenih _____
- Broj sezonski zaposlenih _____
- Druga vrsta zaposlenja _____
- Prosječna mjesečna plata zaposlenih (sve gore navedene kategorije). _____

6. Da li je potrebno premještanje opreme, inventara i mašina? Ako da, molim vas navedite glavne stavke.

7. Da li bilo koja od opreme, inventara ili mašina zahtijeva demontažu od strane specijaliziranih kompanija? Ako da, navedite vrstu opreme i specifičnosti procesa demontaže. _____

8. Da li planirate nastaviti istu poslovnu aktivnost na nekom drugom mjestu: **DA NE** (Molimo označite relevantno)

AKO DA, Gdje planirate:

- U istom naselju
- U drugom selu u istoj opštini
- U opštinskom centru
- Izvan ove opštine

AKO NE, ZAŠTO _____

9. Je li ovaj posao važan izvor prihoda za vaše domaćinstvo? (Molimo označite relevantno)

- Da, to je jedini izvor
- Da, to je značajan izvor
- To je jedan od nekoliko sličnih prihoda
- Ne, to nije značajno

Aneks 3 Minimalni sadržaj RAP-a

Indikativni nacrt RAP-a

Sažetak

1. Opseg plana preseljenja: Uvod
 - 1.1 Opseg i sadržaj ovog izvještaja
 - 1.2 Ključne definicije
2. Opis projekta i potencijalni utjecaj
 - 2.1 Ciljevi projekta, lokacija, obrazloženje i koristi
 - 2.2 Ključne komponente projekta (trebaju biti kratke i mogu se pozvati na ESIA za više detalja)
 - 2.3 Opseg projekta i pripadajući uticaji na zemljište (sa kartama, opisom i fotografijama prema potrebi)
 - 2.4 Izbjegavanje i minimiziranje uticaja premještanja projekta (treba objasniti iterativni proces promjene i prilagođavanja dizajna kako bi se izbjegli i minimizirali uticaji premještanja, i ishodi takvog procesa, sa tabelarnom i kartografskom ilustracijom prema potrebi)
3. Pravni okvir (koji se prilagođava kontekstu u jurisdikciji)
 - 3.1 Ustav (ili bilo koji drugi temeljni zakon, koji obično uspostavlja principe na visokom nivou koji se odnose na javni interes i eksproprijaciju nasuprot zaštiti prava na privatno vlasništvo)
 - 3.2 Zakon o eksproprijaciji (pregled principa i procesa)
 - 3.3 Režim posjedovanja zemljišta (uključujući običajne i neformalne režime prema potrebi)
 - 3.4 Zakonodavni procesi (ako je relevantno)
 - 3.5 Politika Svjetske banke o prisilnom preseljenju
 - 3.6 Gap analiza (poređenje lokalnog zakonodavstva sa politikama Svjetske Banke i identifikacija potencijalnih nedostataka, ako ih ima, sa predloženim načinom naprijed za ispunjavanje zahtjeva)
4. Principi, ciljevi i procesi
 - 4.1 Ključni principi i ciljevi (trebaju navesti na formalni način i na visokom nivou, bez detalja, ključne obaveze koje projekat preuzima u pogledu usklađenosti sa standardima Svjetske banke)
 - 4.1.1 Izbjegavanje prisilnih deložacija
 - 4.1.2 Krajnji datum i podobnost
 - 4.1.3 Naknada po zamjenskoj vrijednosti
 - 4.1.4 Obnova sredstava za život gdje god su sredstva za život pogođena
 - 4.1.5 Razmatranje ranjivih osoba
 - 4.1.6 Mehanizmi konsultacija i žalbi
 - 4.1.7 Praćenje i vanjski pregledi
 - 4.1.8 Ključni principi za implementaciju koji proizlaze iz sporazuma sa vladom ili zakonom, posebno kada vlada igra obaveznu ulogu u implementaciji
 - 4.2 Pregled procesa
 - 4.2.1 Pregovaračka naselja (proces za postizanje dogovorenog sporazuma, kolektivni zatim pojedinačni pregovori, ponude, odbijanja, prihvatanje, formalizacija sporazuma)
 - 4.2.2 Proces u slučaju da se ne postigne dogovor • sa eksproprijacijom (formalizirano vlasništvo) • bez eksproprijacije (neformalna okupacija)
5. Osnovna vrijednost pogođene imovine i pogođenih osoba
 - 5.1 Popis pogođene imovine i pogođenih domaćinstava
 - 5.1.1 Metodologija
 - 5.1.2 Implementacija
 - 5.1.3 Rezultati
 - 5.2 Socio-ekonomska osnovna istraživanja
 - 5.2.1 Metodologija
 - 5.2.2 Implementacija
 - 5.2.3 Rezultati (uključujući sredstva za život, društveno tkivo, kulturu,
 - 5.3 Pogođeno zemljište
 - 5.3.1 Procjene potencijalno potrebnih površina
 - 5.3.2 Kategorizacija potreba za zemljištem (trajna, privremena)
 - 5.3.3 Režimi posjedovanja zemljišta
 - 5.4 Pogođene strukture
 - 5.4.1 Procjene broja zahvaćenih građevina
 - 5.4.2 Kategorizacija struktura
 - 5.4.3 Režim vlasništva nad strukturom

- 5.5 Pogođena preduzeća
 - 5.5.1 Procjene broja pogođenih preduzeća
 - 5.5.2 Kategorizacija preduzeća
 - 5.5.3 Režim vlasništva nad preduzećem
- 5.6 Pogođene osobe
 - 5.6.1 Procijenjeni broj pogođenih domaćinstava i osoba
 - 5.6.2 Ekonomsko i fizičko raseljavanje
 - 5.6.3 Sažetak socio-ekonomskog opisa i kategorizacije pogođenih osoba
 - 5.6.4 Kompenzacijske preferencije
- 6. Strategija preseljenja i kompenzacije
 - 6.1 Prava
 - 6.1.1 Podobnost za naknadu
 - 6.1.2 Matrica prava
 - 6.2 Procjena pogođene imovine
 - 6.2.1 Zemlja
 - 6.2.2 Objekti
 - 6.2.3 Usjevi i drveće
 - 6.2.4 Preduzeća
 - 6.3 Paketi preseljenja (za projekte sa fizičkim raseljavanjem – kategorija (ii) PR5, paragraf 41)
 - 6.4 Novčana naknada
 - 6.4.1 Stope za sve različite vrste imovine
 - 6.4.2 Proces plaćanja
 - 6.4.3 Ublažavanje rizika u gotovini (uključujući finansijsku obuku, plaćanje na rate ili bilo koje drugo relevantno ublažavanje)
 - 6.5 Inkrementalna akvizicija zemljišta (tekuća akvizicija malih komada zemljišta tokom izgradnje i rada projekta, izvan opsega ovog plana preseljenja)
 - 6.5.1 Opseg
 - 6.5.2 Procesi (uključujući konsultacije)
 - 6.6 Procjena rodne osjetljivosti na predložena kompenzacijska prava (rodna analiza i ublažavanje svih identifikovanih rodni rizika)
- 7. Obnova i poboljšanje sredstava za život
 - 7.1 Principi (podobnost, ključni aspekti obnove sredstava za život i prava na poboljšanje)
 - 7.2 Obnova i poboljšanje sredstava za život zemljištu
 - 7.3 Obnova i poboljšanje ne-kopnenih sredstava za život (poboljšanje zapošljivosti, nabavka projekata i zapošljavanje, i tako dalje)
 - 7.4 Obuka
 - 7.5 Specifični aspekti vezani za rod
 - 7.6 Specifični aspekti vezani za ranjivost
 - 7.7 Partnerstva i veze za planiranje i implementaciju obnove i poboljšanja sredstava za život
- 8. Konsultacije i objavljivanje
 - 8.1 Glavni rezultati konsultacija provedenih u pripremi plana preseljenja
 - 8.2 Plan angažmana za daljnje faze
 - 8.3 Objava
- 9. Upravljanje žalbama i sistem pravne zaštite
 - 9.1 Ključni principi
 - 9.2 Registracija žalbi
 - 9.3 Prvi stepen sporazumnog rješavanja spora“
 - 9.4 Mehanizam za mirno rješavanje i posredovanje
 - 9.5 Žalba sudu
- 10. Ranjive kategorije
 - 10.1 Analiza ranjivosti
 - 10.1.1 Definicija ranjivosti i kriterijumi u kontekstu projekta
 - 10.2 Potencijalne aktivnosti za pomoć ranjivim osobama
 - 10.3 Aranžmani za implementaciju i budžetiranje pomoći ugroženim osobama
- 11. Praćenje i evaluacija
 - 11.1 Opći ciljevi praćenja i evaluacije

11.2 Revizija i praćenje tokom implementacije

11.2.1 Opseg i sadržaj – interne aktivnosti

11.2.2 Opseg i sadržaj – vanjske recenzije

11.2.3 Indikatori, uključujući ključne pokazatelje učinka

11.2.4 Izvještavanje

11.3 Revizija završetka

11.3.1 Ciljevi i opseg

11.3.2 Kriterijumi uspjeha/završetka

11.3.3 Vremenski i implementacijski aranžmani za završetak revizije

12. Odgovornosti za implementaciju i finansiranje

12.1 Odgovornosti za implementaciju

12.2 Budžet i aranžmani za finansiranje

12.3 Vremenski raspored (uključujući pregled kompatibilnosti rasporeda preseljenja sa ukupnim rasporedom izgradnje i razvoja projekta)

Upravljanje promjenama - Dodatak A.

Detaljni rezultati popisa subjekata i socio-ekonomskog istraživanja Dodatak B.

Dosje popisa subjekata i metodologija Dodatak C.

Obrazac za registraciju zahtjeva i obrazac za praćenje plus svi drugi relevantni dodaci